

XIINXALA MAQAA DHUUNFAA OROMOO GANAMAA

XIYYEEFFANNAN AANAA WALISOO

SOORII AYYAANAA AAGAA

WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA) AFAAN
OROMOO BARSISUUF GAMIISAAN GUUTTACHUUF DHIYAATE

MUUMMEE AFAAN OROMOO OGBARRUUF FOOKLOORII
KOOLLEEJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII,
JOORNAALIZIMIIFI QUNNAMTIITTI

YUUNIVARSITII ADDIS ABABAA

HAGAYYA 2010/2018

FINFINNEE

XIINXALA MAQAA DHUUNFAA OROMOO GANAMAA

XIYYEEFFANNAN AANAA WALISOO

SOORII AYYAANAA AAGAA

GORSAAN: DR. AMAANU'EEL ALAMAAYYOO

WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA) AFAAN
OROMOO BARSISUUF GAMIISAAN GUUTTACHUUF DHIYAATE

MUUMMEE AFAAN OROMOO OGBARRUUF FOOKLOORII

KOOLLEEJII NAMOOMAA, QO'ANNOO AFAANII,

JOORNAALIZIMIIFI QUNNAMTIITTI

YUUNIVARSITII ADDIS ABABAA

HAGAYYA 2010/2018

FINFINNEE

Yuunivarsiitii Addis Ababaa
Dhaabbata Digrii Duraatiin Booddee

Waraqaa qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA) Afaan Oromoo Barsiisuuf guuttachuuf Soorii Ayyaanaa Aagaatiin Mata duree *Xiinxala Maqaa Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Xiyyeeffannaan Aanaa Walisoo* jedhu irratti qophaa'e sadarkaa Yuunivarsiitiin kaa'e guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Qoraa Keessaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Gorsaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Ittii Gaafatamaa Muummee Yookin Walitti Qabaa Sagantaa Digrii Lammaffaa (MA)

Axereeraa

Qorannoon kun mata duree Xiinxala Maqaa Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Xiyyeeffannaan Aanaa Walisoo jedhu irratti dhiyaateedha. Xiyyeeffannoon qorannoo kanaas maqaalee dhuunfaa ganamaa jedhaman isaan kam akka ta'an, maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa haala yookaan raawwii itti moggaafamaa turan, qooda fudhattoota moggaasa maqaa dhuunfaa Oromoo ganamaa, yoomessa moggaafama maqaa dhuunfaa Oromoo ganamaa, bu'uura moggaafama maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa akkasumas maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa haala qabatamaa ammaa fi kanaan dura keessa akka ture jedhaman walisimsiisuun qaacceffaman dhiyaateera. Adeemsa qorannoo kanaaf malli akkamtaa (qualitative method) kan filatame yoo ta'u; iddattoonni tooftaa miticarraa erga filatamanii mala kaayyeffataa (purposive data collecting) tiin ragaan funaanameera. Kunis mala funaansa ragaa qorannoo kanaaf filatame afgaaffiifi marii garee xiyyeeffannoon yoo ta'u manguddoolii, beektota afaaniifi hojjetoota waajjira aadaafi turiizimii qaama qoranniichaa taasifateera. Odeeffannoon iddattoota irraa karaa afgaaffiifi maree gareetin funaaname erga walitti qabamee mala akkamtaa hordofuun qaacceffameera. Ragaalee qaacceffaman xiinxaluun hiikamanii yaada goolabaarra gahuun danda'ameera. Kun immoo argannoo qorannoo kanaati. Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa bara turtii waggoota dheeraa keessatti maqaaleen bu'uurri moggaasaafi haala raawwii isaanii ganamaa akka aadaa Oromoo ganamaatti raawwatamaa akka ture yeroo dhiyoo asitti immoo qabiyyeen isaa ganamaa irratti jijjiiramni akka jiru hubatameera. Dhumarratti Waajjirri Aadaafi Turizimii, dhimmi hawaasummaa, Aanaa Walisoofi qaamni dhimmi ilaallatu hundi qabeenya hawaasaa ganamaa kana eeguufi itti fufiinsa isaa mirkaneessuu, guddina Afaan Oromootiif gummaachuu akka qaban yaboo dhiyaate kana irraa hubachuun ni danda'ama.

GALATA

Hundumaa dura hojii kana xumuree ijaan arguu koo inni na gargaare Waaqayyoo galanni guddaan haata’u. Itti aansuun adeemsa qorannoo koo jalqabaa kaasee hanga dhumaatti deeggarsa ogummaa isaanii osoo hin qusatiin, hin nuffiin na qajeelchaa sirreeffama barbaachisu naaf gochaa turan gorsaa koo Dr. Amaanu’eel Alamaayyoo guddaan galateeffadha. Akkasumas deeggarsa yaadaafi na bira dhabbattee haamilee na jajjabeessaa turte haadha warraa koo S/r Galaanee Lataa galata narraa qabda. Ilmaan koo Waanofii Sooriifi Abdiiwaaq Soorii yeroo jaalalaa abbummaa keessanii sababa hojii qorannoo kanaaf isin jalaa qooddadheef obsaan dabarsitaniif galatoomaa. Dabalataan qorannoo koo gama soneessuu keessatti deeggarsa naaf Obbo Buzaayyoo Yiggazuu galanni koo guddaadha. Walumaagalatti, namoonni odeeffannoo naaf kennitan manguddoota, hojjetoota waajjira aadaafi turiizimii aanaa Walisoofi hiriyoonna koo hundi deeggarsa yaadaas ta’e ogummaan na bira dhaabbattan isin galateeffadha.

HIKA JECHOOTAAFI GABAAJEE

- buttaa- sirna Gadaa keessatti guyyaa kabaja ayyaana aangoo walii dabarsan.
- caaccuu- meeshaa aadaa Oromoo kan dubartiin addatti kaawwattu.
- callee- faaya bareedinaa dubartiin kan mormatti diratan.
- cifiree – jaartii, haadha warraa Guulaa yookaan Abbaa Muudaa.
- guula – abbaa aangoo moggaasa maqaa kan raawwatu yookaan muudu.
- ilmaan gudeedaa- ilmaan abbaa irraa dhalatte yookaa dhiigummaa walii qaban.
- jila - guyyaa ayyaana kabaja moggaasa maqaa raawwatamu.
- kallacha – meeshaa aadaa Oromoo gaanfa irraa hojjetamu kan dhiirrii adda godhatu;mallattoo nagayaafi araaraati.
- qaalluu-ayyaantuu, beekaa kan moggaasa maqaa hammachiisaa keessatti maqaa kennu.
- qarree- rifeensa mataa daa’imaa guduruu.
- siiqqee- ulee qalloo dubartiin qabattee deemtu.
- tuntunoo- hoolaa qalma gahe, xoobbaallaa.
- ulmaa- dubartii deessee guyyaa shanaffaa yookaan arfaffaa isheetti mana deessee alatti baatu.
- BATO- Biiroo Aadaafi Turiizimii Oromiyaa
- BPED-Bureau of Planning and Economic Development
- CSA – Central Statistical Agency
- MOWE-Ministry Of Water And Energy

BAAFATA

QABIYYEE

FUULA

Axreeraa.....	I
Galata	II
Hiika jechootaafi Gabaajee	III
Baafata	IV
BOQONNAA TOKKO:SEENSA	1
1.1. Ariirrata Qorannichaa	1
1.1.1. Ibsa Moggaasa Maqaa Naannoo Qorannichaa.....	3
1.1.2. Ibsa Argama Naannoo Qorannichaa	5
1.2. Ka’umsa Qorannichaa.....	6
1.3. Kaayyoo Qorannichaa.....	7
1.3.1. Kaayyoo Gooroo	8
1.3.2. Kaayyoo Gooree	8
1.4. Faayidaa Qorrannichaa	8
1.5. Daangaa Qorannichaa	9
1.6. Hanqina Qorannichaa.....	9
1.7. Qindoomina Qorannichaa	10
BOQONNAA LAMA:SAKATTA’A BARRUU	11
2.1. Yaadrimee Yaaxxinaalee (Concepts of Theories)	11
2.1.1. Yaaxxina Maqaan Xiinhiikaa (Theoretical Semantics)	11
2.1.2. Yaaxxina Maqaan Kallatti Xinqooqaan (Linguistic Theoretical Framework)	12
2.1.3. Yaaxxina Moggaasa Maqaa Irratti Hundaa’e	12
2.2. Maalummaa Maqaa.....	13
2.3. Maalummaa Moggaasa Maqaa	14
2.4. Faayidaa Moggaasa Maqaa.....	14
2.5. Amaloota Moggaasa Maqaa	16
2.5.1. Moggaasni Maqaa Aadaa Hawaasaa Bu’uureffachuu	16

2.5.2. Moggaasni Maqaa Bakka Bakkatti Gargar Ta'uu	16
2.5.3. Moggaasni Maqaa Ummatummaa Qabaachuu.....	16
2.5.4. Moggaasni Maqaa Hunda Galeessummaa Qabaachuu	17
2.6. Haala Raawwii Maqaaleen Dhuunfaa Itti Moggaafaman	17
2.6.1. Moggaasa Maqaa Dhuunfaa Daa'immanii	18
2.6.1.1 Moggaasa Maqaa Dhuunfaa Daa'immanii Maatiin Gaggeeffamu	18
2.6.1.2. Moggaasa Maqaa Dhuunfaa Daa'immanii Hammachiisaan Gaggeeffamu.....	19
2.6.1.3. Moggaasa Maqaa Dhuunfaa Daa'immanii Guddifachaan Gaggeeffamu	19
2.6.2. Moggaasa Maqaa Dhuunfaa Oromoomusuun Raawwatamu.....	20
2.6.3. Moggaasa Maqaa Dhuunfaa Gaa'elaan Raawwatamu	20
2.7. Bu'uura Moggaasa Maqaa Dhuunfaa	21
2.7.1. Maqaalee Taateewwan Adda Addaa Bu'uureffachuun Moggaafaman	22
2.7.2. Moggaasa Maqaalee Dhuunfaa Guyyaa, Waqtiileefi Ayyaanaan Walqabatan.....	22
2.7.3. Maqaalee Dhuunfaa Amantiin Walqabataniin Moggaafaman	23
2.7.4. Moggaasa Maqaalee Dhuunfaa Hawwiifi Abdii Bu'ureeffatan.....	23
2.7.5. Maqaalee Dhuunfaa Bakka Dhalootaan Walqabataniin Moggaafaman	23
2.8. Moggaasa Maqaalee Dhuunfaa Irratti Qaamolee Hirmaatan.....	24
2.9. Dhiibbaa Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Irraan Gahamaa Ture	24
2.10. Sababoota Maqaaleen Dhuunfaa Dhabamuu Danda'an	28
2.11. Sakatta'a Barruu Walfakkii.....	30
BOQONNAA SADII:SAXAXAAFI MALA QORANNICHAA	32
3.1 Saxaxa Qorannoo	32
3.2. Irraawwatamaa Qorannichaa	32
3.3. Madda Ragaalee.....	32
3.4. Iddattoofi Iddatteessuu.....	33
3.5. Mala Funaansa Ragaalee.....	34
3.5.1. Afgaaffii	34
3.5.2. Marii Garee Xiyyeeffannoo	35

3.6. Mala Qaacceessa Ragaalee	35
3.7. Naamusa Qorannichaa	36
BOQONNAA AFUR:QAACCEESSA RAGAALEE	37
4.1. Xiinxala Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa	37
4.1.1.HaalaMoggaasa Maqaa Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Itti Raawwatama.....	37
4.1.1.1.Moggaasa Maqaa Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Daa'immanii Raawwatamu	37
4.1.1.1.1.Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Hammachisaan RaawwatamaTuran.	38
4.1.1.1.2.Moggaasa Maqaa Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Guddifachan Raawwataman	39
4.1.1.1.3.Moggaasa Maqaa Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Maatiin Raawwataman.....	41
4.1.1.2.Moggaasa Maqaa Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Gaa'elaan Raawwatamu.....	43
4.1.1.3. Moggaasa Maqaa Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Moggaasaan Raawwataman .	44
4.1.2.Yoomeessaa Moggaafama Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Itti	
Raawwatamaa Turan.....	45
4.1.3. Qooda Fudhattoota Moggaasa Maqaa Dhuunfaa Oromoo Ganamaa.....	47
4.1.4. Bu'uura Moggaasa Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa.....	48
4.1.4.1. Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Yeroon Walqabatani Moggaafaman.	48
4.1.4.2. Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Waqtiileen Walqabatanii	
MoggaafamaaTuran	50
4.1.4.3.Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Fedhii,Hawwii Maatiin Qaban	
Walqabatanii Moggaafaman	52
4.1.4.4. Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Taateewwan Wayita Daa'imni	
Dhalatte/te Raawwataman Bu'uureffachuun Moggaafamaa Turan.....	52
4.1.4.5.Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Haala Ulfa,Ciniinsuu Deessuu	
Bu'uureffachuun Walqabatanii Moggaafamaa Turan.....	54
4.1.4.6.Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Haala Dhaabbii,Bifaafi Amala	
Daa'ima Walqabatanii Moggaafaman	55
4.1.4.7.Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Fedhii Maatiifi Fedhii Maatii	
Malee Dhalachuu Daa'ima Walqabatanii Moggaafaman	57

4.1.4.8.Moggaasa Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Lakkoofsa	
Walqabatanii Raawwataman.....	57
4.1.4.9.Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Maqaa Mukkeenii Marga	
Bu’uureffachuun Moggaafaman	58
4.1.4.10.Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Maqaa Bineeldotaa	
Bu’uureffachuun Moggaafamaa Turan.....	59
4.1.4.11.Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Maqaa Amantaafi Hariiroo	
Waaqaa Walqabatanii Moggaafamaa Turan.....	60
4.1.5. Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Jedhaman.....	61
4.1.6.Haala Maqaaleen Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Keessa Turan.....	63
4.1.6.1.Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Dhiibbaa Sirnoota Darbaniin	
Walqabatan	64
4.1.6.1.1.Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Dhiibbaa Siyaasaa Sirnoota	
Darbaniin Walqabatan	64
4.1.6.1.2.Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Dhiibbaa Amantaan	
Walqabatan	66
4.1.6.2. Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Dhiibbaa Ammayyummaan	
Walqabatan	68
BOQONNAA SHAN:CUUNFAA, GUDUNFAAFI YABOO	70
5.1. Cuunfaa.....	70
5.2. Gudunfaa.....	72
5.2. Yaboo.....	73
WABIILEE	75
Dabalee A: Gaaffilee Afgaaffii Ogeessota Afaaniif Dhiyaate.....	i
Dabalee B: Gaaffilee Afgaaffii Hojjetoota Waajjira Aadaafi Turizimii Aanaa Walisoof	
Dhiyaate.....	ii
Dabalee C: Gaaffilee Maree Garee Xiyyeeffanoo Manguddootaaf Dhihaate.....	iii
Dabalee D.Barsiisota Afaaniifi Seenaa Aanaa Walisoo Afgaaffii Irratti Hirmaatan.....	iv

Dabalee E.Manguddootaafi Hojjettoota Aadaafi Turizimii Aanaa Walisoo Afgaffii Irratti Hirmaata.....	v
Dabalee F.Manguddootaa AanaaWalisooMaree Garee Irratti Hirmaatan	
Dabalee G.Maqa Namootaa Afgaaffiin Dhiyaate.....	vi
Dabalee H.Maqaalee Ganamaa Akka Aanaa Walisootti Moggaafamaa Turan Hiika Isaanii Waliin Ragaa Kennitootaan Dhiyaatan.....	vii
Dabalee I:Suuraa Ragaa kennitootaa	
Caattoo1.Hidda Latiinsa Oromoo Walisoo ibsu.....	5
Kaartaa.1.Ibsa Naannoo Qorannichaa ibsu.....	6

BOQONNAA TOKKO

SEENSA

Kutaa kana jalatti qorannoof dhimmoota barbaachisaa ta'an akka seensaatti ibsaman kanneenariirrata qorannichaa, ka'umsa qorannichaa, kaayyoo qorannichaa, faayidaa qorannichaa, ibsa naannoo qorannichaafi kan kana fakkaatan balballoomanidha

1.1. Ariirrata Qorannichaa

Jiruufi jireenya addunyaa kanaa keessatti ilmi namaa wantootaaf maqaa kennuun ittiin waama. Maqaanis lubbuu qabeeyyii irraa kaasee hanga lubbuu dhabeeyyiitti jiran bakka bu'uun ibsa. Kanuma ilaalchisee barruuleen adda addaa addeessan jiru. Standard Dictionary volume two (1966:523), yommuu ibsu, *"Name is the distinctive appellation by which a person or thing is known. A person, cause, thing, case or class or claims of authority there of represented by name."* Yaada kana irraa akka hubannutti maqaanwantonni yookaan namoonni maqaa kabajaa ta'e addatti ittiin beekamanidha. Akkasumas namoonni, wantoonni haalonni yookaan kutaa waan tokkoo seeraan bakka bu'uu danda'u maqaa ta'a jechuun ibsa.

Maqaan jecha yookaan jechoota namoonni, bakkiifi wantoonni ittiin waamamanifi ittiin beekaman akka ta'e yaanni hayyoota tokko tokkoo ni ibsa. Yaada kana laalchisee galmeen jechoota World Book of Encyclopedia (1993:472) yoo ibsu *"Name is a word or words by which a person, an animal, a place or a thing is known by and spoken to or about,"* jechuun kaa'ee jira. Yaada kanarraa kan hubachuun danda'amu, maqaan kan namni, bakkiifi wantoonni ittiin waaman ta'a jechuudha.

Akkasumas, maqaan akkaataa caasluga afaanii keessattis ibsi isaa walittidhufeenya hiikaa akka qaban barruun adda addaa ni ibsu. Abarraa Nafaafi kannen biroo (1996:158), *"akka barnoota caaslugaatti jechoonni waantokkoof; namaa, bineensota, beeylada, biqiltuu, iddoo ittiin waamuuf kennaman maqaa jedhamu"* yaada kana irraa akka hubachuun danda'amutti yaadrimeen maqaa bal'aa kan ta'e wantoonni addunyaa kanaa ittiin waamamuuf yookaan ittiin ibsaman maqaa akka ta'e ibsudha.

Gama biraatiin maalummaa moggaasaa maqaa ilaalchisee hayyoonni yaadolee adda addaa kallattii garaa garaan ibsu. Maqaan hawaasa keessatti moggaafamanii jiran kana

aadaa,duudhaa hawaasichaatti hiika kan qaban ta'ee eenyummaa yookaan mallattoo adda baastuu hawaasa tokkoti.Yaada kana irratti Marsanii Bobbaasaa (2008:15) yoo ibsu,“*moggaasni maqaa aadaa sabaa keessaa isa tokko.Hiikni maqaa moggaafamee kunis hiika sirrii kan argatu aadaa hawaasa maqaa sana moggaase keessatti qofa,*”yaada kana irraa akka hubannutti hiikni maqaa garee hawaasicha maqaa moggaase keessatti malee bakka birootti hin qabaanne iaalla.Kanaaf maqaan ibsituu yookaan addaan baastuu hawaasa tokko akka ta'e ibsa.

Moggaasni maqaalee namaa,waantotaafi bakkeewwanii maqaalee dhuunfaa itti moggaafamu yookaan ittiin waamamuuf maqaa kennamudha.Moggaasni maqaalee kunneen kan aadaa, duudhaa uummatichaa bu'uurrefateen dhiyaata.Kunis maqaaleen moggaafaman kan haala, gochaawwan, guyyaa yookaan sirnaafi kan kana fakkaatan irratti hundaa'uun ta'a.Yaada kana ilaalchisee Oliviú Felecan.(2012: xi).Livy Trans, B.O Forest et.al (1919), wabeeffachuun yoo ibsu“... *the naming system is indeed a theoretical image of the whole culture and in it every formulated aspect of culture is reflected.*” Akka yaada kanaatti adeemsa moggaasa maqaaleetti maqaaleen moggaafaman kan aadaa hawaasichaa maraa ibsani yookaan calaqqisiisanidha yaada jedhu ibsa.

Moggaasni maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa akkaataa aadaafi duudhaa Oromoo ganamaatti uummanni Oromoo ganamaa kaasee kunuunsaa asiin gaheera.Bu'uurri moggaasa maqaa dhuunfaa ganamaa kunis kan aadaa hawaasa Oromoo giddu galeeffachuun raawwatamaa tureeredha.Yaada kana irratti Tesfaye Gudeta (2015:30) *Oromo personal name system and practice is a marker of the people's belief, ideology, religion, culture, philosophy and thought.The names are best understood and analyzed when one has insight into the ethno-pragmatics, socio-cultural norms and the language and culture of Oromo.*Yaada kana irraa kan hubannu maqaaleen dhuunfaa adeemsa aadaa,ilaalcha,amantaafi bartee hawaasa Oromoo kan bu'uurreffatee raawwatamu; akkasumas maqaan eenyummaa,safuu hawaasaafi afaan hawaasni tokko qabu addaan baasee ibsuu danda'a yaada jedhu ibsa.

Moggaani maqaa dhuunfaa Oromoo ummanni Oromoo ganamaa kaasee akka aadaafi duudha isaa hinfaallessinetti raawwatachaa ture raawatachaas jira.Haata'u garuu yeroo dhiyoo asitti maqaaleen dhuunfaa ganamaa irratti jijjiiramni hanga tokko mul'atu jira.

Kana ilaalchisee Filee Jaallataa (2016:174), yommuu ibsu, “*Oromoon ... maqaalee daa’imman isaa mooggaasaa kan ture kan aadaa hin faallofneefi hinfaajjofne irratti hundaa’ee akkaataa falaasamaafi duudhaa Oromoo ibsuu danda’an moggaasaa ture...*” yaada kana irraa waanti hubannu uummanni Oromoo ganamaa kaasee yeroo eenyummaa, aadaa, duudhaa isaanii dhowwaa tokko malee tajajilamaa ture keessaa maqaalee daa’imman isaa akkaataa falaasama isaatti waliif moggaasaa akka ture ibsa.

Haalli itti fayyadama moggaasa maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa kun akka aanaa Walisootti keessattis ganamaa kaasee mul’atu jira waanta’eef kallattiin qorannoo kanaas mata duree “Xiinxala Maqaa Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Xiyyeeffanaan Aanaa Walisoo” jedhu irratti xiyyeeffatee gaggeefamedha. Kanaaf, maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa akka aanaa Walisootti isaan kamafaa akka ta’an addaan baasuun xiinxaluu, maqaaleen kunneen haala qabatamaa yeroo ammaa kana maal keessa akka jiran addeessuu, dhaloonni yeroo ammaa maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa sana ganamaa jedhaman kana irratti ilaalcha akkamii akka qaban addaan baasuun ibsuufi kan kana fakkaataan qorannoo kana keessatti dhiyaachuun kallattii kaa’ameedha.

1.1.1. Ibsa Moggaasa Maqaa Naannoo Qorannichaa

Moggaasni maqaa aanichaas Walisoo jedhama. Walisoon maqaa dhuunfaa Oromoon moggaafamtee kan jirtu hiddi dhalootaa isaa Maccaa Liiban: Liiban ijoollee sadii qaba. Isaanis Ammayyaa, Walisoofi Kuttaayee ta’an irraa maqaa gosa Oromoo ta’e keessaa ittiin moggaafamtee waamamtedha aanaan Walisoo. Aanaan kunis moggaasa maqaa dhuunfaa Oromoo qabdu taatee ilmaan afur qabdi: Isaanis Aabboo, Walee, Muunyoofi Leemmanfaadha. Aanaa Walisoo keessa bal’inaa kan jiraatanis ilmaan Walee akka ta’an ragaan ni ibsa. (BATO 2006:148).

Uummanni Oromoo aanaa Walisoo maqaalee namootaa moggaasa maqaa raawwatan qabu. Akka aanaa Walisootti maqaaleen moggaafamanii jiran kan aadaa, duudhaa, eenyummaa hawaasa kanaa calaqqisiisan jiru. Moggaafuma maqaaa aanichaa fudhannee yoo ilaalle hiikni isaa maqaa dhuunfaa gosa Oromoo Liiban jedhu keessaa tokko akka ta’e namatti agarsiisa.

Maqaaleen dhuunfaa moggaafamanii jiran kunneen qaama moggaasa kana raawwaturratti hundaa’ee moggaasni maqaa dhuufaa haala sadii qaba. Isaanis: moggaasa maqaa dhuunfaa

maatiin gaggeeffamu, hammachiisaafi guddifachaan maqaaleen dhuunfaa kennamanidha. Adeemsa moggaasa maqaalee dhuunfaa kanaa haala adda addaan raawwatamu irratti hundaa'uun yeroon isaas garaa gara.

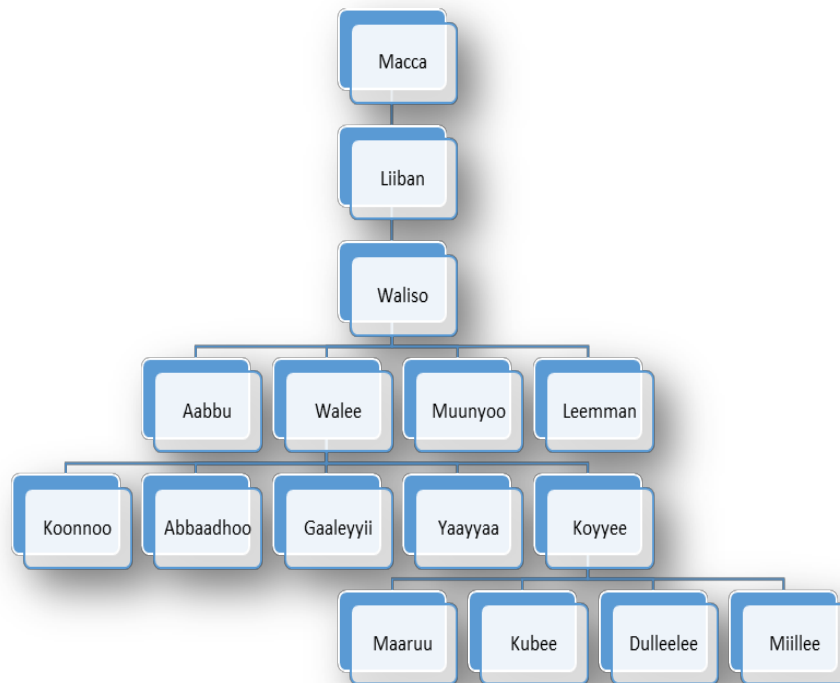
Moggaasa maqaa dhalootaa maatiin raawwatamu, daa'ima dhalatte/dhalate kan maqaa kennu maatiidha. Maqaan maatiin moggaafamu daa'imni erga dhalattee guyyaa shanaffaa sirna raawwii dhaqna dhiqannaa deessuu irratti miseensota maati kan ta'an, abbaa, haadha, akaakayyuu, akkawoofi kanaaf kana kan fakkaataniin baasuun nidanda'a.

Akka aanaa Walisootti moggaasni maqaa dhuunfaa hammachiisaan raawwatamu immoo daa'iimni tokko dhalatte/dhalate ji'a ja'a booda kan maatiin isaa/ishee hammachiisaa ta'e daa'ima sana qabatee wantoota barbaachisan fuudhachuun akka warri ayyaantuu jedhanitti qulqulaa'anii dhaquun mucaa yookan mucayyoo isaa/ishee ebbisiisanii maqaas ittiin moggaasisuudha. Hiikni maqaalee kan aadaa hawaasa Oromoo Walisoo bu'uureffatedha.

Moggaasni maqaa namootaaf kennamu keessaa guddifachaan isa tokkodha. Aadaa Oromoo keessatti guddifachaan beekamaa yoo ta'u, addeemsa yookaan sirna namni dhala hinqabne tokko nama ilmoo qaburraa akka dhala isaatti fudhatee ittiin guddifatuu dha. Adeemsa lamaan olii irraa waanti adda isa taasisu yeroon raawwii isaa adda bahee hin beekamu; haala irratti hundaa'uun guddifachaadhaan maqaan moggaafama.

Madda: Gaazexaa Bariisaa Sadaasa 09/2017 maxxanfamee bahe irraa.

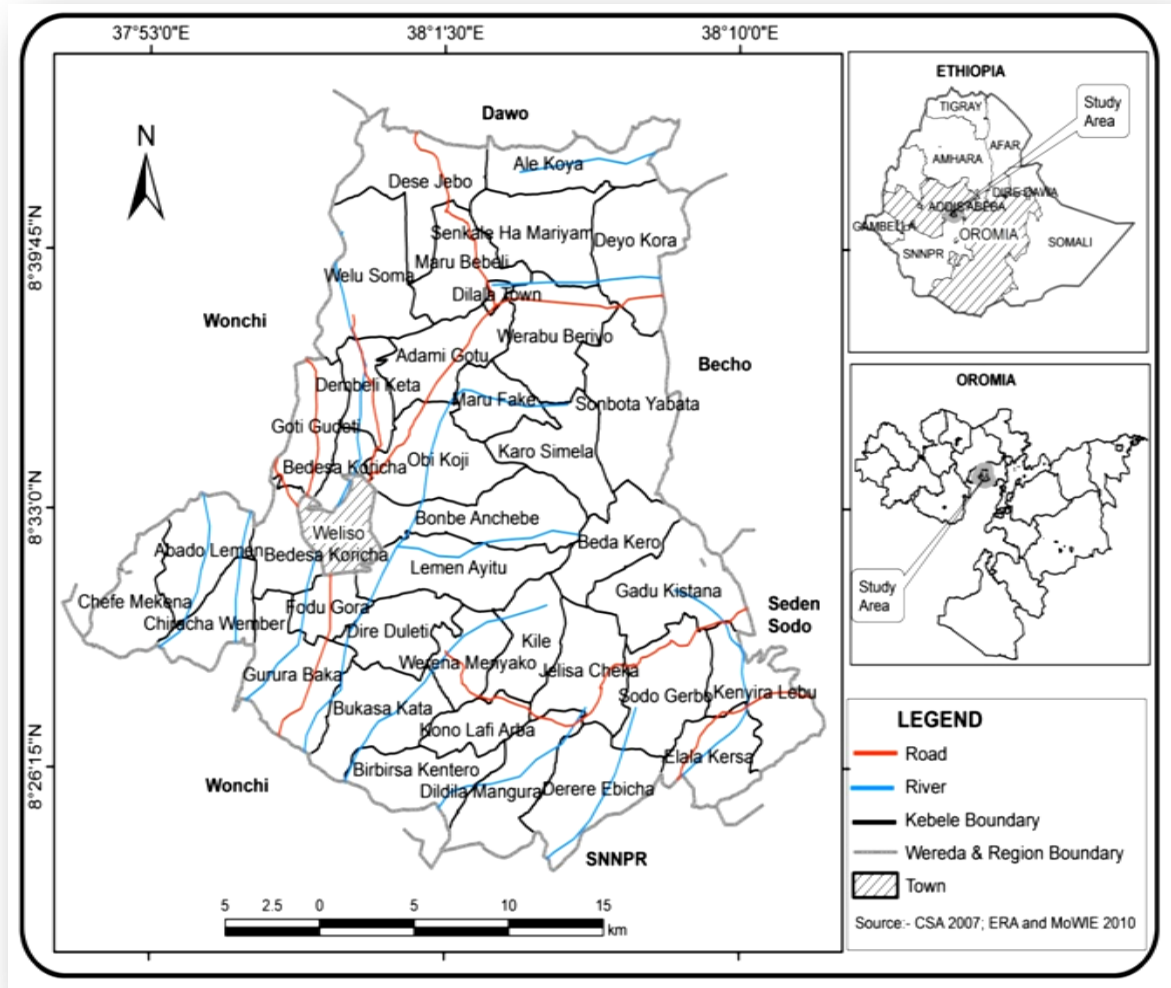
Latiinsa WalisooLiban (BATO 2006:148)

1.1.2. Ibsa Argama Naannoo Qorannichaa

Aanaan Walisoo aanaalee naannoo Oromiyaa keessatti argaman keessaa ishee tokkodha. Argamni aanaa kanaas naannoo Oromiyaa godina Shawaa Kibba Lixaa magaalaa guddatti Finfinnee irraa kallattii Kibba Lixaa kiiloommeetira 115 fagaattee argamti. Aanaan kun aanaalee godina Shawaa Kibba Lixaattifi naannolee Sabaafi Sablammii Uummattoota Kibbaatiin daangeffamtee jirti. Karaa Kaabaa aanaa Daawoofi Dandii, Lixaan aanaa Wancii, Kibba Lixaan aanaa Gooroo, Kibbaan naannolee Sabaafi Sablammii Uummattoota Kibbaa, Kibba Bahaan aanaa Sadan Sooddoo, Bahaan aanaa Bachoon daangeffamteedha. Teessoon aanaa kanaas moggaasa maqaa kanaan kan waamamtu magaalaa Walisoodha. Aanaan kun magaalota guddaa magaalichaa Walisoo dabalatee magaaloota xixiqqoo Diilallaa, Qorkeefi Garboo jedhamtu yommuu qabdu gandoota baadiyyaa 33 of jalatti qabduufi baay'ina uummataa kuma 150,000 ol ta'an keessatti argamaniidha. (BPED 2000:336).

Maappii Aanaa Walisoofti Kanneen Daangessan

Madda: CSA 2007 EA and MoWE2010

1.2. Ka'umsa Qorannichaa

Maqaaleen dhuunfaa Oromoo bakka bu'aa namootaa yookaan namoonni kan ittiin ibsaman yookaan ittiin waamanidha. Uummanni Oromoos maqaalee dhuunfaa Oromoo ilmaan isaaf moggaasuun dhalootaaf dabarsuun itti fayyadamaa tureera. Ammas fayyadamaa jira. Maqaaleen moggaafaman kun kallattii hiikkaa Afaan Oromoo kan qaban galmee jechootaa Afaan Oromoo keessaattis hiikkaa adda addaa qabaatanidha. Maqaaleen dhuunfaa Oromoo kun ganamaa kaasee uummanni Oromoo aanaa Walisoo kan aadaa, duudhaafi jiruu jireenya hawaasichaa ibsaniin moggaafamaa turaniidha.

Maqaalee dhuunfaa Oromoo uummanni Oromoo durii maqaa mooggaafachaa turan kunneen sababoota adda addaatiin miidhaan irraan gahamaa akka ture seenaan ni hima. Rakkoo maqaa dhuunfaa Oromoo baroota darban yookaan sirnoota darban irratti raawwatamaa ture guutummaatti hafuunis uummanni Oromoo bara mootummaa ce'umsaa asitti dhiibbaa kamuu jalaa bahuun maqaa hiikkaan isaa Afaan Oromoo qabu akka isaaf tolutti dhalootaaf moggaasaa tureera. Moggaafachaas jira. Haata'u garuu, moggaasa maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa sana guutummaa guutuutti eeggatee raawwatamaa akka hin jirre ni beekama.

Bu'uuruma kanaan moggaasa maqaalee dhuunfaa Oromoo kan ganamaa yookaan durii haala qabatamaa yeroo ammaa kanaatti kan guutummaa guutuutti maqaalee ganamaa bu'uureffatee moggaafamuufi moggaafamuu dhiisuu isaanii waanti ibsame hin jiru, maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa kun sababa maal irraa kan ka'e itti fufiinsi isaa xiqqaachaa yookaan dhaloonni ammaa bal'inaan itti fayyadamuu laaffisaa jiran jedhu ibsame hin jiru.

Akkasumas, qorannoon gama maqaalee dhuunfaa Oromoon walfakkaatu namoota tokko tokkoon alkallattiin ibsuuf yaalanis waa'ee Xiinxala maqaa dhuunfaa Oromoo ganamaa irratti bal'inaan hojjetaman waan hin jirreef qorataaf ka'umsa ta'uu danda'eera.

Haaluma kanaan qorannoon kun gaaffilee bu'uuraa armaan gadiitti dhiyaataniif ibsa bal'aa kennuuf yaala;

- Maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa kan jedhaman isaan akkamiitii?
- Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa haala akkamiin raawwatamaa turan?
- Haala qabatamaa ammaa kanaatti maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa akka Aanaa Walisootti haala maalii keessa jiraa?
- Uummanni Oromoo aanaa Walisoo yeroo ammaa kana moggaasa maqaa dhuunfaa Oromoo durii yookaan ganamaa irratti ilaalcha akkamii qabu?

1.3. Kaayyoo Qorannichaa

Qorannoon tokko kan gaggeeffamuuf kaayyoo yookaan galama barbaadameef kallattii kaa'uuf ta'a. Kanaaf qorannoon kun kaayyoo gooroofi kaayyolee gooree adda addaa ni qabaata.

1.3.1. Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa akka aanaa Walisootti addaan baasuun qaacceessa gaggeessuudha.

1.3.2. Kaayyoo Gooree

- Maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa kan jedhaman isaan akkamii akka ta'an tarreessuu.
- Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa haala akkamiin akka raawwatamaa turan ibsuu.
- Haala qabatamaa ammaa kanaatti maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa akka Aanaa Walisootti haala maalii keessa akka jiru addeessuu.
- Uummanni Oromoo aanaa Walisoo yeroo ammaa kana moggaasa maqaa dhuunfaa Oromoo durii yookaan ganamaa irratti ilaalcha akkamii akka qaban ibsuu.

1.4. Faayidaa Qorrannichaa

Qorannoon tokko gaggeeffamee bu'aa buusuu qaba. Kana jechuun mataduree qorannoon irratti adeemsifame irratti hundaa'uun bu'aa wayii argamsiisuu qaba. Uummata Oromoo birratti wantoonni adda addaa maqaalee mataa isaanii qaban kan hiikkaan isaa Afaan Oromoo ta'e of keessaa qaban ni jiru. Maqaaleen Afaan Oromoon moggaafamanii jiran kan aadaa, duudhaa, safuu hawasichaa eegani hawaasa biratti iddoo guddaa qabanidha.

Haaluma kanaan qorannoon kun qaama garagaraatiif tajaajila kennuu danda'a. Isaanis:

- Qorannoon kuni maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa aanaa Walisootti walitti qabee xiinxala waanta'eef maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa dhaloonni haaraan akka hubataniif, akkasumas itti fayyadamaniif galmee guddaa ta'a.
- Qorannoon kun moggaasa maqaa dhuunfaa Oromoo ganamaa aanaa Walisoo irratti xiinxala gaggeessa; bu'aan qorrannichaas Yuunivarsiitii Finfinneef galii ta'a waanta'eef, namoota gara fuuladuraatti mata duree kanaan walfakkaataa irratti qorannoo gageessuu barbaadaniif ciicata ta'uu danda'a.
- Waajjirri Aadaafi Turiizimii Aanaa Walisoos, maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa akka aanaa Walisootti haala maalii keessa akka jiru adda baasuun aadaa

moggaasa maqaa dhuunfaa Oromoo ganamaa kana dhalootatti dabarsuuf gama kanaan hojii raawwatan irratti akka ka'umsaatti itti gargaaramuu danda'u.

1.5. Daangaa Qorannichaa

Oromoon namoota, bineensotaa, bakkeewwaniif, akkasumas wantoota naannoo isaa jiraniif maqaa ittiin waaman qaba. Maqaan namaaf yookaan bakkaaf kennamu kun, kan namni sun yookaan wanti sun kanneen biroo irraa adda bahee ittiin beekkamu ta'a. Maqaaleen Oromoo qaban kunneen kan dhuunfaattiittiin waamaman qabanidha. Maqaaleen namaaf kennaman kan namoota sana bakka bu'anii hiikkaan isaa kan aadaa, duudhaa, eenymmaa Oromoo ibsan ta'a. Akkasumas, aadaa isaa keessatti jiruuf jireenya, abdiifi hawwii isaa, mudannoo jireenya keessaa, haala naannoo ittiin mul'isu ibsan qabudha. Uummanni Oromoo Bahaa, Lixaa, Kaabaa, Kibbaa akkasumas biyyaa hambaa jiraataan maqaalee walfakkaatan qabanidha. Kunimmoo hangam uummanni kun tokkummaafi hariiroo cimaa inni qabu kan namatti agarsiisudha.

Haaluma kanaan kallattiin qorannoo kanaas maqaalee uummanni Oromoo qabu walitti qabee xiinxaluun dhiyaateera. Adeemsa kana keessatti osoo akka fedhiifi hawwii qoratichaa ta'ee maqaalee dhuunfaa Oromoo kan biyya keessaafi alaa walitti qabuun qaaccessee bu'aa guddaa irraa argamuu danda'a. Haata'umalee, sababii hanqina yeroo akkasumas, hojii idilee qoratichaa irraan kan ka'e naannoodhaa naannoo deemee hojjechuuf mijataa miti. Kanaafuu qorannoo kana daangessuun bakka murtaa'aa ta'e tokko irratti gaggeessuun dirqama ta'a. Bu'uuruma kanaan maqaalee dhuunfaa Oromoo jedhaman walitti qabuun qorachuun qabiyyeen isaa bal'aa waanta'eef mata duree "Xiinxala Maqaa Dhuunfaa Oromoo Ganamaa" irratti daangeffameera. Bakka yookaan irraawatamaa naannoo qorannichaa immoo Godina Shawaa Kibba Lixaa aanaa kudhalama qaban keessaa kan irratti xiyyeeffate aanaa Walisoo qofaa irratti kan daangaefamee dhiyaateera.

1.6. Hanqina Qorannichaa

Qorannoon kun Xiinxala Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganmaa Xiyyeeffannoon Aanaa Walisoo irratti Xiyyeeffatee dhiyaateedha. Haata'u malee adeemsa hojii qorannoo kana keessatti hanqinoonni tokko tokko mudachuu danda'aniiru. Isaanis: Qorannoo kana gaggeessuu keessatti hanqinni yeroofi hojii idilee qorataa dhiibbaa geessiissuu

danda'eera. Itti dabaluuunis maddooleen ragaa Aanaa Walisoo odeeffannoo qorataaf kennan akka barbaadametti argachuu dhabuun dhiibbaa guddaa ture. Gama biraan kitaabilee wabii mata duree kana waliin walitti dhufeenya qaban baay'inaan argachuu dhabuun rakkoo biroo kan tureefi walirraa fagaachuun gorsaafi qorataayeroon sirreeffama fudhachuu dhabuun rakkoo tokko ture. Haata'u garuu, qorataan hanqinoota mul'atan tooftaa garaa garaa fayyadamuun furuun qorannichi galmaan gahuun danda'ameera.

1.7. Qindoomina Qorannichaa

Qorannoon kun Xiinxala Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Xiyyeeffannoon Aanaa Walisoo irratti Xiyyeeffatee gaggeeffameera. Qorannoon kun bakka gurguddaa shanitti qoodamuun dhiyaateera. Kutaan inni jalqabaa dhimmoota mata dureen walqabatan seensa qorannichaati. Innis ariirrata qorannichaa, ka'umsa qorannichaa, kaayyoo gooroofi kaayyoo gooree qorannichaa, faayidaa qorannichaa, daangaa qorannichaafi hanqina qorannichaa duraa duubaan qindaa'anii dhiyaataniidha. Inni lammaffaan sakatta'a barruu dhimmoota maqaalee dhuunfaan walqabatanii barruulee adda addaa barreessitootaan dhiyaatanii jiran sakatta'uun as keessatti qindaa'aniiru. Boqonnaan sadaaffaanis haaluma kanaan, mala qorannichaatu duraa duubaan qindaa'ee ilaalameerudha. Innis, mala qorannoo, irraawwatama qorannichi itti gageeffame, maddeen ragaa qorannichaa, filannoo iddattoo qorannichaa, maloota iddattoofi maloota odeeffannoonitti walitti qabameefi ittiin qaaccееffame akkasumas, meeshaalee funaansa ragaaf hojiiirra oolan keessatti ibsameera. Boqonna aafur keessatti yaada hayyootaa boqonnaa lamaa keessatti ibsamaniifi gaaffilee afgaaffiifi maree gareen dhiyaate irratti hundaa'uudhaan hojiin qaaccessuu maqaalee dhuunfaa Oromoo carraa balaa baduu keessa jiran akka aanaa Walisootti dhiyaataniiru; yommuu ta'u boqonnaa shanaffaa keessatti immoo cuunfaa qorannichaa, argannoo qorannichaafi yaada furmaataa itti qindaa'anii ibsamaniiru.

BOQONNAA LAMA

SAKATTA'A BARRUU

Boqonnaa kana jalatti yaadrimee barruu firoominaa kitaabolee, barruulee, gaalaalchaa adda addaa hayyoonni barreesanii itti dhiyaatanidha. Haaluma kanaan; yaaxxinaalee qorannoo, Maalummaa maqaa, Maalummaa Moggaasa Maqaa, Haala Maqaaleen Itti Mogga'an. Qaamolee Moggaasa Maqaalee Hirmaatan, Faayidaa Moggaasa Maqaa, amaloota moggaasa maqaa, Haala maqaaleen dhuunfaa Oromoo baroota yookaan sirnoota darban keessa ture, sababoota maqaaleen dhuunfaa baduu danda'anfi qorannoo walfakkii of keessatti qabu balballoomeera.

2.1. Yaadrimee Yaaxxinaalee (Concepts of Theories)

Kutaa kana jalatti dhimmoota yaadrimee yaaxxinaalee maqaaleen kallattii qorannoo isaanii ta'an sakattamanii dhiyaatanidha. Bu'uuruma kanaan yaaxxinoota beektotni ibsan keessaa kan hayyuun John M. Anderson jedhamu yaaxxinoota Maqaa qorannoo ittin gaggeessuun gargaaran maloota sadii tarreessa. Isaanis; yaadrimee maqaa hiika galumsaa, yaaxxina maqaa kallattii xinqooqaafi yaadrimee moggaasa maqaankallattii kanaan maqaan qoratamuu danda'a. Anderson (2007:73) "*From the perspective, the study of names over the last few centuries can be very roughly divided into three great traditions.*" Waraabbii kana irraa akkuma hubannutti qorannoo maqaa jaarraa dhiyoo asitti maloota sadii ta'anii rawwaatamaa akka ture ibsa.

2.1.1. Yaaxxina Maqaan Xiinhiikaa (Theoretical Semantics)

Akka yaada kanaatti qorannoon maqaa maqaaleen kallattii garaa garaa keessatti galuun hiika kennuu danda'ani ilaalama. Kanaaf maqaan hiika qabaatan galumsa isaa irratti waanta'eef kallattiin qorannoo maqaas karaa hiika galumsaa (sense relation) gaggeeffama jedhu irratti xiyyeeffata. Anderson (2007:73) "*one of the tradition that has been much concerned with names has derived by traditional philosophical concerns with connotation and denotation, sense and references, particular and general terms and truth... model-theoretic semantics and its view of names.*" Akka barruu kana irraa hubannutti kallattiin qorannoo maqaa karaa hiika galumaasaan ta'uu qabaa yaada jedhu ibsa.

2.1.2. Yaaxxina Maqaan Kallatti Xinqooqaan (Linguistic Theoretical Framework)

Akka yaada kanaattii qorannoon maqaa kallattii xinqooqa afaanichaa keessatti maqaaleen ulaagaa guutuu qaban maal jedhu irratti xiyyeeffatee dhiyaatu dha. Kutaa kana jalatti maqaalee afaan tokko keessaa ulaagaa xinqooqaan ilaalamuun qoannoo gaggeeffama. Caasaa Afaanii keessatti maqaaleen haala itti faca'anii jiran irratti xiyyeeffata. Yaaxxina kallattii xinqooqaa keessatti maqaaleen afaan kamiyyuu ulaagaa xinqooqa afaanichaa eeguun qoratama. Kana jechuun ulaagaan afaan tokko keessatti hojiirra oolu kan afaan biroo keessatti garagaara miti. Yaada kana irratti Anderson (2007:73) yoo ibsu, *“the philosophical tradition, and in recent years, at least, has to some extent impinged on the latter, has been concerned with the manifestation of names in different languages and is framed within different theoretical linguistic frameworks.”*

2.1.3. Yaaxxina Moggaasa Maqaa Irratti Hundaa'e (Onomastically Oriented Theories)

Akka yaada yaaxinna kanaatti waantota ammaaf kan bu`uura ta'e waan durii sababii ta'eef, qorannoo maqaa kan ammaas ta'e kan durii qorachuuf waantota durii duubatti deebi`uun ilaaluun barbaachisaa ta`uusaati ibsa. Haaluma kanaan madda maqaalee, moggaasni maqaalee hawaasa keessatti haala akkamiin akka raawwatamu, ilaaludha. Yaada kana ilaalchisee (Anderson 2007:76) yommuu ibsu, *“The third tradition in name studies that confronts us is that which specically focuses on names of different sorts, onomastics. This has often been construed as concerned only with the origins of names which certainly present their particular problems, compared with the etymologies of other names.”* Akka waraabbii kanaatti xiyyeeffannoon qorannoo maqaa moggaasa maqaa irratti hundaa'uun dhiyaachuu danda'a jedhu ibsa.

Yaaxxinaalee kanneen keessaa qorannoo kanaaf yaaxxinni moggaasa maqaa irratti hundaa'e (onomastically oriented theories) waltti dhiyeenyaan ibsamedha. Kanaaf qorannoon kun yaaxxina kanatti gargaaramuun gaggeeffameera. Qorannoo kana keessatti yaaxxinni kun kan filatameef madda maqaalee moggaasaa, moggaasa maqaalee keessatti wantoota mul'achuu danda'aniifikan kana fakkaatan bal'inaan walitti dhufeenya qabu ibsa waanta'eefidha.

2.2. Maalummaa Maqaa

Adduyaa kana irratti kan mul'atuufi hin mul'anne, kan qabamuufi hin qabatamne hundi maqaa niqabu. Maqaalee dhuunfaatti, gareen, dimshaashaatti waliin qabaachuu ni danda'u. Maqaaleen kun bakka bu'aa waantotaa ta'ee kan ittiin ibsamaniidha.

Maqaan kan namootaa, bakkeewwanii, waantotaafi kana kana fakkaatan ittiin waamanii dha. Kana irratti Shewakena Cherinet (2001:1) akkas jechuun ibsa, "*names by which call people, places, objects etc*" akka yaada kanaatti wantoonni kamiyyuu kan ittiin waamaman maqaa ta'uu isaanii ibsa.

Maqaan bakka bu'aa waan tokkoo kanneen qabatamaafi qabatamaa hin taanee ittiin ibsamaniidha. Yaada kana cimsu Filee Jaallataa (2016:174) yommuu ibsu,

Maqaan waan tokko yookaan wantoota adda addaa lubbuu qabeeyyiifi lubbu dhabeeyyii, kanneen ijaan mul'ataniifi ijaan hin mul'anne kan bakka bu'udha. Kana jechuun maqaan qubeelee dubbifamootaafi dubbachiiftota adda addaa irraa jecha tokkoon yookaan jechoota lamaan kan ijaaramu bakka bu'aa waan tokkoo yookaan waamamaa gareeti.

Yaada kana irraa hubachuun akka danda'amutti maqaan uumaamni addunyaa kana irra jiran kan bakka bu'u jecha tokko yookaan lamaa olii walitti qindaa'uun ijaaramu danda'u wantoonni dhuunfaas ta'e gareen ittii waamaman akka ta'e ibsa.

Akkasumas, maalummaa maqaa ilaalchisee, Crystal (1989:12) yoo ibsu, "*name is a word or a phrase that identifies specific person, place or things,*" yaadni waraabbii kanaas maqaan jecha yookaan gaalee kan namoonni, bakkaafi waantonni ittiin adda bahanii waamaman akka ta'e ibsa. Kana ilaalchisuun Geetaachoo Rabbirraas (2014:92) yoo ibsu, "*Maqaa jechuun itti waamama namaa, iddoo, yaadaafi kan kana fakkaatan bakka bu'udha, Karaa biraatiin immoo maqaan jecha nama, iddoo, meeshaa, yaada waan tokkoofi kan kana fakkaatu bakka bu'uudha.*" jedha. Kanarraa ka'uun maqaan kan namni yookaan wanti tokkoo ittiin baekamuufi bakka bu'aa ta'uullee nu agarsiisa.

Dabalataan maqaan eenyummaafi maalummaa namaa hawaasa keessaa addaan baasuun ibsuu danda'a. Yaada kana ilaalchisee, Naming Pactice Guide UK (2006:1) "*Names are a valuable source of information. They can indicate gender, marital status, birthplace, nationality, ethnicity, religion, and position within a family or even within a*

society.”Yaada kana irraa kan hubatamu maqaan odeeffannoo waan tokkoo kennuuf iddoo guddaa qaba. Maqaan maalummaa namootaa, koorniyaa, bakka dhalootaa, lammummaa, gosa, amantaafi haala jiruufi jireenya namootaa addeessuu danda’a jedhu ibsa.

Waluumaagalatti akka yaadoolii armaan olitti kennaman irraa kan hubatamu maqaan kan namoonni, bakkeewwanii, yaadafi kan kana fakkaatan wanatoota biro irraa adda bahuun ittii waamaman ta’uu agarsiisuudha.

2.3. Maalummaa Moggaasa Maqaa

Moggaasni maqaa uummanni jiruufi jireenya isaa keessatti wantoota, namoota, akkeewwaniifi kan kana fakkaataniif maqaa kennuun moggaafamudha. Adeemsa moggaasa maqaa kana keessatti uummanni maqaa yommuu moggaasu akka tasaa yookaan osoo itti hin yaadniin miti; haala qabatamaa naannoohubannoo keessa galchuun moggaasni maqaa gaggeeffama. Yaada kana irratti Filee Jaallataa (2016:174) Danis wabeeffachuun akkas jedha, “*namni tokko yookaan hawaasni tokkomaqaa kan moggaasu callisee otoo hin taane seenaa, mudannoofi beekumsa isaa irraa kan ka’edha.*” jedha.

Akkasumas, Seefuu Tsaggaayee (2016) qorannoo isaa keessatti, yaada hayyoota deeggaramuun yommuu ibsu, “Maqaan yeroo moggaafamu caljedhee odoo hintaane wantoonni xiyyeeffannoo keessa galan heddutu jiru. Kunis, haala yeroo guyyoota dhalootaa, fedhiifi mudannoo yookaan haala qabatamaa ta’uu danda’a.” jedha.

Yaada kana ilaalchisee Steward (1967:65) yoo ibsu, “*Names are not consciously planned like the origin and characteristics of language. It depends on some conditions during or before it is given to a fellow or things,*” jedha. Yaada kana irraa kan hubannu maqaan akkuma amalaafi uumama afaanii moggaafaman itti yaadamee osoo hin taane haala yeroo qabatamaa irratti hundaa’uun kan waantonni moggaafamaniidha.

Yaaduma kana deeggaru Waktole Hailu (2017:53) (Tesfaye Gudeta 2015) wabeeffachuun moggaasni maqaa akka tasaa kennama osoo hin taane aad-hawaasaa, amantaa hawaasaafi ilaalcha haawaasaa keessatti hiika kan qabuun moggaafama jedhu ibsa.

2.4. Faayidaa Moggaasa Maqaa

Moggaasni maqaa hawaasa keessatti faayidaa hedduu qabaata. Maqaan maalummaa, duudhaa, aadaa hawaasni tokko keessa jiraatu kan calaqqisiisuu danda’udha. Maqaaleen

moggaafamanishawaasasana keessatti hiika mataa isaa qaba waan ta'eef saba tokko kan biroo irraa addaan baafnee hubachuuf moggaasni maqaa iddoo guddaa qaba. Kanaaf namni sun saba kami irraa akka ta'eefi bu'urri moggaasa sanaa maal akka ta'ellee tilmaamuu nama dandeessisa. Yaada kana kancimsuu Danesi, M (2004:104), *"all names have historical and cultural specific meanings...Documents reveal that early peoples gave some a name with a definite knowledge of its meaning."* Yaada kana irraa waanti hubannu bu'urri moggaasa maqaa seenaafi aadaa hawaasaati. Hiikni maqaalee namootaa kan qabaachuu danda'u aadaa hawaasichaa keessatti qofaa akka ta'e ibsa.

Gama biraatiin moggaasni maqaa haala maatiin yeroo daa'imni keessatti dhalatteibsan ittiin beekaman yookaan addaan baafnee hubachuuf gargaara. Kana ilaalchisee Elias (2004:44) yoo ibsu, *"A name describes the import or the birth and the happiness, sadness or ambivalence of the parents upon occasion,"* jedha. Yaada kana irraa kan hubannu maqaaleen kan moggaafaman haala maatiin keessa turan gammachuu, gadda yookaan yaaddoofi kan kana fakkatu irratti hundaa'uun maqaaleen kennama.

Uummanni aadaa, duudhaa, amantaa qabuun keessatti maqaaleef moggaasa kenna. Kana irraa ka'uun namni tokko amantii mataasaa hordofu keessatti maqaalee gama amantiitiin hiika kennuu danda'u irratti hundaa'uun maqaalee moggaasa. Kanaaf maqaan addaan baaftuu yookaan ibsituu eenyummaa nama tokkoo ta'uu danda'a. Fakkeenyaaf, nama maqaan isaa/ishee Yohaannis, Pheexiroos, Asteer... amantiin isaanii kiristaana. Nama maqaan isaa/ishee Alii, Mahaammad, Ayishaa, Hawaa ta'an immoo amantiin isaanii musiliima akka ta'e hubachuun dandeenya. Dirribii Damuusee (2012:53)

Moggaasni maqaa jiruufi jireenya namootaa keessatti taateewwan raawwatamanii kan akka seenaa, aadaa, naannoofi bartee hawaasaa namatti himuu danda'a. Waktole Hailu (2017:53) akkas jedha, *"Names serve as symbols which will remain with people thought their lives. Even it is capable preserving culture to the next generation."* Yaada kana irraa akka hubanutti maqaan jiruufi jireenya namootaa keessatti mallattoo ta'ee tajajaajila. Dabales, aadaa hawaasaa dhaloota itti aanuttidabarsuuf qooda guddaa qaba.

Yaada kana cimsu Abdulganiy Olatunjiand et.al (2015:74) yoo ibsu,

*Name serves as the socio-cultural expression and elucidation of self concept.
From the interactionist perspective, names are not just abstract terms couched*

in indefiniteness, they are more than mere labels, but loaded with meaningful and symbolic connotations.

Yaada kana irraa akka hubannutti maqaan haala jiruufi jireenya hawaasaa aad-hawaasaa keessa jiran ibsuuf gargaara jedhu ibsa.

Walumaagalatti, moggaasni maqaa qaama aadaa waan ta'eef, mallattoo eenyummaafi aadaa hawaasa keessaa tokko akka ta'e hubachuun nidanda'ama. Kanaaf, moggaasa maqaalee irratti hundaa'uun maalummaa, eenyummaa namootaa dhuunfaa addaan baafnee beekuuf kan gargaaru akka ta'e yaadolee armaan oliirraa hubachuun danda'ama.

2.5. Amaloota Moggaasa Maqaa

Maqaaleen moggaafamuu danda'an aadaa hawaasaa bu'uureffachuu ta'a. Adeemsa kana keessatti moggaasni maqaa amaloota adda addaa qabaachuu danda'a. Isaanis: moggaasni maqaa aadaa hawaasaa bu'uureffatee, moggaasni maqaa bakka bakkatti gargar ta'uu, moggaasni maqaa hunda galeessaa ta'uufi moggaasni maqaa uummatummaa qabaachuu jedhaman ta'a.

2.5.1. Moggaasni Maqaa Aadaa Hawaasaa Bu'uureffachuu

Amala moggaasni maqaa qabu keessaa tokko maqaan kan moggaafamu aadaa hawaasaa keessatti raawwatamuu isaati. Yaada kana ilaalchisee Waktole Hailu (2016:52) akkas jechuun ibsa, *"naming is highly related with culture and each society has its own ways of giving names"* Yaada kana irraa kan hubannu moggaasni maqaa hariiroo aadaa hawaasaa qabu irratti hundaa'uun raawwatama jedhu argina.

2.5.2. Moggaasni Maqaa Bakka Bakkatti Garaagara Ta'uu

Haalli moggaasa maqaa jiruufi jireenya hawaasaa naannoo irraa naannootti jiran irraa adda adda ta'uu danda'a. Kana ilaalchisee Mphela (2001) yoo ibsu, *"people from different culture patterns or approaches in naming their children"* Yaada kana irraa wanti hubachuun danda'amu moggaasni maqaa haalli itti raawwatamu aadaa hawaasa garaa garaa keessatti adeemsaafi gosa adda addaa akka qabu ibsa.

2.5.3. Moggaasni Maqaa Uummatummaa Qabaachuu

Jiruufi jireenya lubbuu qabeeyyii keessaa adeemsa moggaasa maqaa kan raawwatu dhala namaa akka ta'e barruulee tokko tokkoni himu. Yaada kana ilaalchisee

Abdulganiy Olatunjiand et.al (2015:74) yoo ibsan, “*another important fact about name is that, it is only human beings that have the gift of naming individuals with specific names.*” Akka barruu kana irraa hubatamutti moggaasa maqaa namootaa dhuunfaaf kan kennamuu danda’u akkasumas kana dhala namaa qofaa akka ta’e ibsa. Kanuma irraa ka’uun moggaasa maqaa amala addaa qabaachuu isaa hubanna.

2.5.4. Moggaasni Maqaa Hunda Galeessummaa Qabaachuu (It is universal)

Namoonni addunyaa kana irra jiraatan aadaafi duudhaa adda addaa maqaa ittiin moggaafan haaqabaataniyyuu malee waanti tokko isaan taasisu keessaa moggaasa maqaa raawwachuu isaaniiti. Kana ilaalchisee ilaalchisee Waktole Hailu (2016:52) yoo ibsu, “*Naming is a universal cultural practice. In every society the world, people are given names.*” Yaada kana irraa kan hubannu moggaasni maqaa kan aada kamuu keessatti raawwsatamuu isaa ibsudha. Kun immoo moggaasni maqaa amala aadaa hunda keessatti argamu qabaachuu akka ta’e hubachuun danda’ama.

2.6. Haala Raawwii Maqaaleen Dhuunfaa Itti Moggaafaman

Uummanni aadaa, duudhaa isaa keessatti maqaalee haala adda addaa irratti namaaf, bakkaafi beeyladoo isaaf maqaalee moggaasa. Moggaasni maqaa haalaa fi yeroo keessatti hundaa’uunkan namootaa, waantotaaf maqaan kennamuu danda’udha. Yaada kana irratti Filee Jaallataa (2016:274) yoo ibsu, “*maqaa sababoota adda addaa wajjin wal qabsiisuun yookaan immoo mudannoowwan adda addaa irratti hundaa’uudhaan moggaafama.*” Akka yaada kanaatti moggaasni maqaalee kan gaggeeffamu haala yookaan mudannoowwan yeroo daa’imni itti dhalate irratti hundaa’uun maggaafama. Kana keessatti maqaaleen moggaasanaa haala qabatamaa irratti hundaa’uun moggaasni kennamu hiikni yookaan ergaan isaas adda adda ta’a.

Yaada kana irratti hundaa’uun moggaasni maqaa haala adda addaa keessatti raawwatamu danda’a. Isaanis: Haala raawwii moggaasa maqaa dhalootaa, moggaasa maqaa Oromoo musuu, moggaasa maqaa gaa’eelaafi kan kana fakkaatan keessatti maqaalee moggaafamuu danda’a.

2.6.1. Moggaasa Maqaa Dhuunfaa Daa'immanii

Akkaataa aadaa, duudhaa hawaasichaatti daa'imni tokko erga dhalattee booda maqaan dhalootaa moggaafamuudha. Yaada kana irratti barruu A Guide to Names and Naming Practices (2006:5), jedhurratti ibsame, "*Some children are named after the day of a week on which they where born.*" Akka yaada kanaatti daa'imni tokkoo guyyaa dhalattee kaasee torban guyyaa dhaloota isheetti maqaan kennamaaf jedhu ibsa.

Akka aadaa Oromoottis Oromoon maqaa dhala yookaan ilmoo isaa kan moggaasu mucaan yookaan mucayyoon erga dhalattee yookaan dhalate guyyoota shan booda maqaa ni moggaasa. Moggaasni maqaa kun kan hundaa'u yeroo daa'imni sun keessatti dhalatte irrattidha. Maqaan kennamu hiikni isaa yeroo sana calaqqisiisu danda'a. Akkaata duudhaafi falaasama Oromoottis maqaan dhalootaa yeroofi haala keessatti raawwataman walqabatan walqabata. Fakkeenyaaf namni yeroo waraanaa dhalate Duulaa jedhama. Namni yeroo Gadaan raawwatamu keessa dhalate maqaa gadaa sanaa hubannoo keessa galchuun Gadaa Roobalee yoo ta'e Roobalee, Birmajjiifi kan kana fakkaatan. Filee Jaallataa (2016:176)

Adeemsa moggaasa maqaa dhuunfaa daa'immanii akka aadaa, duudhaa uummata Oromoo irratti hundaa'uun moggaasni maqaa dhuunfaa daa'immanii gosoota sadii qaba. Isaanis moggaasa maqaa dhuunfaa daa'immanii maatiin gaggeeffamu, moggaasa maqaa daa'immanii hammachiisaafi moggaasa maqaa dhuunfaa daa'immanii guddifachaan kan raawwatudha.

2.6.1.1 Moggaasa Maqaa Dhuunfaa Daa'immanii Maatiin Gaggeeffamu

Moggaasni maqaa dhalootaa yookaan daa'immanii kan raawwatamu maatii (abbaa, haadha, akaakayyuu, akkoo) daa'imni erga dhalatee/dhalattee guyyaa muraasaan booda maqaan moggaafamudha. Akka aadaa Oromootti daa'imni tokko dhalatee guyyaa shanitti (shananii) jedhamuun beekamutti maqaan moggaafamaaf (Filee Jaalltaa 2016:176). Adeemsa kana keessatti daa'imaaf kan mqaq moggaasu maatiidha. Yaada kana cimsu, Brown (2006:299) yoo ibsu, "*A given name is best owed on a child by the parents.*" jedha. Yaada barruu kana irraa kan hubannu maqaa dhalootaa yookaan daa'ima dhalate/dhalte moggaasuufkan kenname maatii qofaafidha.

Moggaasa maqaa dhalootaa dabalataan hayyuun M.T.Chuake (2015:305) akkas jechuun ibsa, *“The name would serve for a certain period. However, it is said that the family members would then be given the responsibility to give the child a name that would be used for the rest of his life.”* Akka yaada kanaatti maqaalee daa’immaniif moggaasuuf itti gaafatamummaa kan qabu maatii daa’ima dhalatte sanaati jedhu ilaalla.

2.6.1.2. Moggaasa Maqaa Dhuunfaa Daa’immanii Hammachiisaan Gaggeeffamu

Aadaa Oromoo keessatti adeemsa moggaasa maqaa dhalootaa ittiin raawwatamu hammachiisaan isa tokkodha. Hammachiisaan guyyaa ayyaana daa’imman reefu dhalattu kabajan eebbisuun maqaa moggaasaniidha. Kunis moggaasa maqaa dhalootaa yookaan hammachiisaa jedhama. Yaada kana deeggaruu barruun Waldaa Aadaafi Duudhaa Oromoo .(2006:282) akkas jechuun ibsa, *“Hammachiisan sirna mucaa yookaan daa’ima dhalate yookaan dhalatte sana ittiin eebbisan qofa miti. Mucaan dhalate yookaan dhalatte sun maqaa ittiin waamamu sirna kanaan argata,”* jedha. Akka yaada kanaatti guyyaan ayyaana daa’imaa kabajamu, kabaja ayyaana daa’ima dhalattee qofaa osoo hin ta’iin maqaa ishee illee itti moggaasan yookaan waamaniidha.

2.6.1.3. Moggaasa Maqaa Dhuunfaa Daa’immanii Guddifachaan Gaggeeffamu

Uummanni Oromoo akka guutuu biyyaatti isa irras darbee akka addunyaatti aadaa boonsaa qabu keessaa guddifachaan isa hangafaati. Hiikni isaas jecha bu’uuraa Afaan Oromoo kan ta’e’guddisuu’ jedhu irraa gara maqaa ‘guddifachaa’ jedhutti uumamedha. Guddifachaan adeemsa daa’ima kan nama biroo taate ofitti fudhachuun akka kan ofiitti guddisuu yaada jedhu qaba. Yaada kana ilaachisee Filee Jaalataa (2016:171) yommuu ibsu, *“guddifannaa jechuun dhala namaa ofitti fudhatanii akka dhala ofiitti ilaalanii mirga dhalli ofii qabaachuu qabu gonfuudhaan, kunuunsuudhaan maqaa ofitti moggaasuudha”* jechuun addeessa. Yaada kana irraa kan hubannu guddifachaan adeemsa daa’ima tokko namni tokko sababa adda addaan ofitti fudhatee guddifatu jedhu ibsa.

Guddifachaan namni tokko namabiroo irraa maatii, fira, lammii yookaan karaa seera qabeessaan orma irraa ilmoo fudhachuun akka ilmoo ofiitti guddisuuf itti gaafatamummaafi dirqama akka maatii daa’ima irraa dhufeetti guddisuun kan raawwatamudha. Adeemsa kana keessatti namni ofitti fudhatee ilmoo guddifatu kun akka ilmoo isaatti guddisuuf itti gaafatamummaafi dirqama akka qabaatu kan jedhu ibsa.

Gama biraatiin guddifachaan kan raawwatamu daa'imman maatii qabaniifis ta'e warra daa'imman maatii qaban lamaan gidduu walitti dhufeenyi guddaan akka uumamu gahee guddaa uumuu danda'a. Yaada kana ilaalchisee barruu United Nation (2009: XV) barreesse irratti akkas jechuun ibsa, "*Adoption occurred primarily to preserve and transmit family lines or to forge alliance between families*" Akka yaada kanaatti guddifachaan kan raawwatamu daa'imman balaa irraa eegu yookaan hidda dhalootaa maatii bal'isuu yookaan hariiroo maatii lamaan gidduu jiru cimsuuf faayidaa guddaa qabaachuu isaa ibsa. Adeemsa daa'ima ofitti fudhachuun guddisuu yookaan guddifachaa jedhu kana irratti moggaasni maqaa daa'imaaf akka kennamuu danda'u yaada oliiraa hubachuu ni danda'ama.

2.6.2. Moggaasa Maqaa Dhuunfaa Oromoomusuu Raawwatamu

Akkaataa aadaafi duudhaa ummata Oromootti kan ormi yookaan halagaan sababa adda addaan gara isaatti koolu gale ofitti qabuun akka ilmaan isaatti guddifatu aadaa boonsaa qabutu jira. Adeemsa kana keessatti orma yookaan halagaa gara isaatti dhufu kana ofii taasisuuf maqaa duraan qaban jijjiiruu Oromoomusuu (Oromonization) moggaasa maqaa haaraa kennaa. Haalli kun aadaa Oromoo birratti "moggaasaa" jechuun beekama. Yaada kana ilaalchisee Filee Jaallataa (2016:277) yoomuuibsu, "*Nama sababa adda addaan fakkeenyaaf waraanaan booji'amee kooluu yookaan rakkina jireenyaan Oromootti baqate sirna Oromummaadhaan maqaa namichaa duraan qabu jijjiiruudhaan maqaa haaraa maqaa Oromoo ta'e moggaasu.*" Yaada kana irraa wanti hubannu Oromoon namarakkatee gara isaatti baqate akka ormaatti irraa dheessaa yookaan qollifata osoo hin taane akka dhala isaatti ilaaluun gara miseensa maatii yookaan gosa isaatti akka makamu adeemsa moggaasaa maqaalee kennuun Oromoomfatudha.

2.6.3. Moggaasa Maqaa Dhuunfaa Gaa'elaan Raawwatamu

Aadaa fuudhaafi heerumaa yookaan gaa'elaa adeemsa bultii ijaarrannaa qaamota lamaa (dhiiraafi dubara) walitti dhufuun waliin jiraatanidha. Sirna kana keessatti dubartiin heerumtu gara warraa yookaan maatii gurbaa fuudhuutti deemuun maatii godhachuun labanni haaraan akka itti fufuuf gaa'elli isa bu'uuraati. Haala kana keessatti dubartiin gara maatii gurbaatti yommuu dabalamtuyookaan makamtu akka maatii gurbaatti ilaalamti, miseensa maatii gurbaas taati. Maqaa dhuunfaa maatii keessaa dhalattee ittiin waamantu

yookaanittiin beekamtu cinaatti moggaasa maqaa haaraas kennamaafii. Isheen is maatii gurbaa biratti moggaasa maqaa haaraa kennameen yaamamti. Yaada kana irratti hayyuun Hidetoshi Katakami (1997:209) akkas jechuun ibsa, *“The names denote as ‘marriage names’ are closely connected with the procedure in the traditional marriage negotiation.”* Yaada kana irraa kan hubannu gaa’ela irratti hundaa’uun moggaasni maqaa kennamuu danda’a yaada jedhu argina.

Yaada kana deeggaru barruu A Guide to Names and Naming Practices (2006:12), jedhurratti ibsame, *“Up on marriage women typically take their husband’s family name...”* jedha. Akka yaada kanaatti dubartiin yommuu heerumtu maatii gurbaatti makamteen maqaa ishee maqaa maatii gurbaan moggaafamuun waamamti jedhu ibsa.

Haalli kun akka aadaa Oromoottis kan mul’atu ta’us adeemsa intalli erga maatii gurbaatti makamtee booda kan ittiin waamamtu (abbaan ishee) maqaa abbaa manaasheetiin kan waamamtu ta’uusaa mul’isu jira. Moggaasni maqaa dubartiin hangafa yookaan yeroo jalqabaaf maatii gurbaatti dabalante moggaasa maqaa Saaqxuu, Beektuu, Dandeessuufi kan kana fakkaatan moggaasuun yaamu. Yaada kana cimsuuf Filee Jaallataa (2016:177) akkas jechuun ibsa, *“Sirni moggaasa maqaalee itti raawwatu keessaa inni olaanaan moggaasa maqaa gaa’elaati. Moggaasni maqaa gaa’elaa kun intalli heerumtugaafa guyyaa shanaffaa yommuu ta’u shananii jedhama.”* jedha.

2.7. Bu’uura Moggaasa Maqaa Dhuunfaa

Moggaasni maqaa aadaafi duudhaa hawaasichaa irratti hundaa’uun daa’ima dhalate/te tokkoof maqaan kennamudha. Aadaa uummataa keessattis hawaasni akka tasaa yookaan osoo itti hin yaadiin maqaalee moggaasa osoohin taane haalaafi qabiyyee aadaa hawaasichaa bu’uureffachuun moggaasa maqaa akka raawwatamu barreessitoonni tokko tokko ni ibsu.

Yaada kanailaalchisee Tesfaye Gudeta (2015:20) akkas jechuun ibsa, *“Names can be bestowed on the basis of circumstances at the birth of baby. The circumstances are related with the place of birth, events taking place at the time of birth, day of birth, season of birth and etc.”* Yaada kana irraa akkuma hubachuun danda’amu maqaan kan kennamuu danda’u haalota daa’inmi sun keessatti dhalate/te irratti hundaa’uun akka moggaafamuu ta’uusaa argina.

2.7.1. Maqaalee Taateewwan Adda Addaa Bu'uureffachuun Moggaafaman

Maqaaleen tokko tokko taateewwan yeroo tokko keessa raawwatan bu'uura godhachuun moggaafan ni jiru. Yaada kana ilaalchisee, Elias(2004:47)yoo ibsu, "*Some names celebrates or commemorates natural, political, social or cultural events at or around the time of the birth,*" jedha. Yaada kana irraa kan hubachuu dandeenyu maqaalee taateewwan hawaasa keessatti yeroo daa'imni sun dhalate/tte ittiin yaadachuuf jecha maatiin daa'imman isaa haala keessa jiru san bu'uureffachuun maqaan moggaafamuu danda'a jedhu ibsa.

Maqaaleen haala jiruufi jireenya maatii yeoo daa'imni sun itti dhalate yookaan dhalatte hubannoo keessa galchuun moggaafamuu danda'a. Yaada kana ilaalchisee, M.T.Chauke.(2015:310)yoo ibsu "*certain names describe the child's or family's background; mark the activities of the family, record unusual events or the place where the child was born.*" jedha. Akka yaada barreessaa kanatti, moggaasni maqaa dhuunfaa daa'immaniif kennamu tokko tokko haala jiruufi jireenya maatiin keessa jiru sana mul'isuu akka danda'uu ibsa. Haalli maatii keessa jiru kunis gammachuu, gadda yookaan haala walxaxaa ta'uu danda'a.

Gama biraatiin taateewwan yommuu daa'imni dhalatu keessatti haala ciniinsuu haadhaa itti cimuufi salphaa ta'uu irratti hundaa'uun maqaan moggaafamu danda'a. Yaada kana irratti, Elias (2004:45)yoo ibsu, "*Naming recalls the mother's experience during pregnancy, and labour. The name refers to the time of birth and often becomes reminders of the way in which they were carried to its final stage,*" jedha. Yaada kana irraa hubachuun akka danda'amutti haalli haati da'umsaan dura mucaa garaatti baattuufi gaafa da'umsaa ishee taateewwan raawwataman sana irratti hundaa'uun maqaan daa'ima sanaaf kennamuu danda'a.

2.7.2. Moggaasa Maqaalee Dhuunfaa Guyyaa, Waqtiileefi Ayyaanaan Walqabatan

Moggaasni maqaalee tokko tokkoo guyyaa, waqtiileefi ayyaanota adda addaa da'imni sun itti dhalate irratti hundaa'uun maqaan kennama. Kana ilaalchisee, Brown (2006:305)yoo ibsu, "*Sur name that refers season example winter and Christian festivals e.g Christmas,*" jedha. Akka aadaa Oromoottis, kan yaada kana deeggaru Filee Jaallataa (2016:16) yommuu ibsu, moggaasa maqaalee yeroon walqabatan ilaalchisee fakkeenyaaf

nama guyyaa torban keessaatti dhalatan Kamisoo/Kamisee, Sanbatoo/ Sanbatee, nama tibbayookaan waqtiilee daa'imni keessa dhalatan Birraa, Birroolee, Arfaasee, Gannaa, daa'ma guyyaa ayyaanaa dhalate immoo Ayyaanaa/Ayyaane, Ayyaantuufi kan kana fakkaatan maqeessuu jechuun lafa kaa'a.

2.7.3. Maqaalee Dhuunfaa Amantiin Walqabataniin Moggaafaman

Hawaasni maqaalee daa'imman isaa haala amntaa mataa isaa hordofu bu'uurefachuun maqaalee amantiin walqabatan maqaa moggaafama. Yaada kana ilaachisee Guma M (2001:280) yoo ibsu, *"Christian names among those who were baptised in the church and to pupils attending missionary schools. Children were given names derived from the Bible to denote their newly acquired status."* Yaada barrreeffama kana irraa kan hubannu moggaasni maqaalee daa'immaniif bu'uurri isaa maqaalee wangeela keessattii eeraman akka ta'e ibsa. Akkaata amantaa Waaqeffannaa Oromootis uummanni Oromoo maqaalee daa'imman isaaf haala amantaan isaa eeyyamuunn maqaalee moggaasa. Yaada kana ilaalchisee Tesfaye Gudeta (2015:29) akkas jechuun ibsa, *"there are Oromo personal names which recognize the existence of God. Oromo people believe in super natural power is called God. They bestow personal name that refer the beliefs they have in God."* Yaada kana irraa kan hubannu uummanni Oromoo waaqa tokkicahatti amana. Moggaasni maqaalee daa'imman isaaf kennus maqaa waaqa irratti hundaa'uun maqaa kenna. Fakkeenyaaf: dhiiraaf: Waaqtolaa, Waaqgaarii, Waaqwayyaa dhalaaf Waaqashee, Amanee fi kan kana fakkaatan maqaaleen moggaafamu jedhu ibsa.

2.7.4. Moggaasa Maqaalee Dhuunfaa Hawwiifi Abdii Bu'ureeffatan

Moggaasni maqaalee tokkotokkoo jiruufi jireenya hawaasaa keessatti fedhii, hawwiifi abdii maatiin gara fuula duraatii mucaa isaaniif qabaniin ta'a. Kana ilaalchisee, Stewart (1967:10) yoo ibsu, *"Names represent ambition or hope for the child's future. In all culture parent invest their own good wish and hope when they choose the name for their child,"* jechuun ibsa. Kana jechuun maqaan fedhiifi hawwii maatiin daa'ma isaaniif gara fuulduratti yaadan kan ittiin ibsatan ta'u ibsa. Gama biraatiin M.T. Chauke. (2015:310) Yommu ibsu maqaan fedhii maatiifi hariiroo hawaasummaa akkasumas jiruufi jireenya dinagdee hawaasaa calaqqisiisuu danda'a jedha.

2.7.5. Maqaalee Dhuunfaa Bakka Dhalootaan Walqabataniin Moggaafaman

Maqaalee tokkoo tokko bakka daa'imni tokko itti dhalate irratti bu'uureffachuun maggaasni maqaalee raawwatama. Kana ilaachisee Tesfaye Gudeta (2015:26) akkas jechuun ibsa, *"the personal name that belongs to this category encodes the feelings of the name giver towards the birth place."* Yaada kana irraa kan hubannumaqaaleendhuunfaa moggaasni isaanii bakka daa'imni sun itti dhalate/te irratti hundaa'uun kennama yaada jedhu ibsa.

2.8. Moggaasa Maqaalee Dhuunfaa Irratti Qaamolee Hirmaatan

Akkaataa aadaafi duudhaa hawaasa tokkootti moggaasni maqaalee yommuu raawwatamu namoonni yookaan qaamonni irratti hirmaachuun maqaaleef moggaasa kennan ni jiru. Moggaasni maqaalee akkaataa aadaa hawaasaa garaa garaatti qaamonni moggaasa maqaa raawwatanis adda adda ta'uu danda'a.

Yaada kana ilaalchisee Gabriele Vom Bruck And Barbara Bodenhorn (2006:146) akka jechuun ibsu; *"the responsibility of designating a child's name does not fall to the parents alone: siblings, aunts, and uncles, "all the families together," may be brought (or may introduce themselves) into the process."*

Waraabbii armaan olii kana irraa waanti hubannu daa'imni tokko erga dhalatee/te booda sirni moggaasa maqaa jedhamu raawaatama. Adeemsa kana keessatti itti gaafatamummaan kan maqaa kennuu danda'u maatii daa'ima sanaa qofa akka hin taane; karaahiriyyaa maatii, eessumaafi adaadaa akkasumas, maatii hunda kennuu akka danda'amu ibsa.

Akkaataa aadaa Oromoottis maqaaleen haala adda addaa keessatti moggaafamuu irraa kan ka'e namoonni yookaan qooda fudhattoonni moggaasa maqaa raawwatanis adda addaa. Haaluma kanaan moggaasa maqaa daa'imman yookaan dhalootaa irratti maatii (abbaa, haadha, akkoo, akaakayyuu) moggaasa maqaa raawwata. Moggaasa maqaa hammach iisaafi guddifachaan immoo Ayyaantuutu irratti hirmaata. Moggaasa maqaalee karaa amantaan rawwataman immoo abbootii amantaangaggeeffama.

2.9. Dhiibbaa Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Irraan Gahamaa Ture

Uummani Oromoo baroota achiidhuftee isaatii kaasee maqaalee dhuunfaa haala adda addaa keessatti kan eenyummaa, aadaa, duudhaa isaanii calaqqisiisan dhaloota moggaasaa turedha. Baroota yookaan sirnoota darban kana keessatti akka isatti tolutti dhiibbaa

kamiyyuu ala maqaa dhuunfaa eenyummaa isaa ibsu moggaafachaa kan ture barruuleen adda addaa ni ibsu.

Kana ilaalchisee Filee Jaallataa (2016:174), yommuu ibsu, “*Oromoon gita bittaa habashootaa jalatti osoo hin kufiin durabara (1870) maqaalee daa’imman isaa mooggaasaa kan ture kan aadaa hin faallofneefi hinfaajjofne irratti hundaa’ee akkaataa falaasamaafi duudhaa Oromoo ibsuu danda’an moggaasaa ture...*” yaada kana irraa waanti hubannu uummanni Oromoo baroota yookaan sirnoota darban yeroo eenyummaa, aadaa, duudhaa isaanii dhowwaa tokko malee tajajilamaa ture keessaa maqaalee daa’imman isaa akkaataa falaasama isaatti waliif moggaasaa akka ture booda garuu erga gita bittaa habashootaa jalatti kufee asitti akka kan isaa dhabee kan ormaan immoo dhaalame ibsudha.

Haata’u garuu erga bittaa cunqursitoota sirna nafxanootaa irraa kan ka’e yeroo booda eenyummaan Oromoo dhiibbaa jala galuu danda’e. Yaada kana irraati Mahaammad Sayid (2016:251) akkas jechuun ibsa, “*uummanni Oromoo guyyaa alagaa jalatti kufee irraa eegalee qabeenya isaa qofaa osoo hin taane eenymmaa isaa akka badu yookaan akka jijjiiramu waggoota dheeraaf irratti hojjetameera.*” Yaada kana irraa akka hubatamutti habashoonni uummata Oromoo weeraranii kaasee eenyummaan Oromoo inni ganamaa akka badu yookaan akka jijjiiramu irratti olola sanyii balleessummaa irratti raawwatamaa akka ture kan ibsudha. Haaluma kanaan maqaalee dhuunfaa dhaloonni Oromoo kan eenyummaa isaa calaqqisiisan moggaafata turan sababoota sirna bulchiisa kanaa irraa kan ka’e gara habashummaatti jijjiiramu isa taasise. Adeemsa keessa moggaasni maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa xiqqaachaa deeme jechuun ni danda’ama.

Aadaan uummata Oromoo kun sirnoota darbaniin wal duraa duubaan dhufan hundinuu Afaan Oromoo dukkana keessatti hambisuudhaaf itti duulaa turaniiru.

Rakkinni Afaan Oromoo qummuunse inni angafti duula gosa galoommii/assimilation/Amharization/mootummaan Impaayeraa sadarkaa imaammattatti diriirsedha. Saba Oromoo eenyummaa isaafi waan mallattoo eenyummaa isaa tahe cufa gadi qabanii humnaan cabsanii bitan Afaan Amaariffaa bakka hojiitti, bakka gabaatti, bakka mana waaqeffannaafi kan kana fakkaatan fedhii isaa malee itti fe’an. (Asafaa 2009:54)

Akka waraabbii olii kana irraa hubachuun danda'amutti uummanni Oromoo osoo aadaa, duudhaa, afaaniifi eenyumaa boonsaa qabuu sababa warra nafxanyootaan qabeenyi isaa kun akka jijjiiramu dhiibbaa guddaa uumedha. Kana qofaa miti maqaaleefi bakkeewwaan adda addaa maqaa Afaan Oromoo qaban gara afaan Amaaraatti harkisuun moggaasuun akka jijjiiramaa dhufe seenaan dhugaa baha.

Yaaduma kana deeggaru barreessitoonni yommuu ibsan, *Some Oromos essentially become Ethiopians changing their names and their pieces of their cultural identity in order to live the dominant culture with less discrimination.* Susan Omura (1994). Akka barruu kana irraa hubachuun danda'amutti uummanni Oromoo Itoophiyaa keessa jiraatan muraasni maqaa isaanii, aadaa isaanii, eenyummaa isaanii kan ganamaa jijjiirameera. Jireenya hawaasummaa isaanii keessattis qooddii hangana hin jedhamne irraan gahamaa ture. Sababa cunqursaan uummata kana irraan gahaa tureen uummanni Oromoo aadaa, duudhaafi afaan isaatti akka qaana'u olola adda addaa irratti oofuun maqaalee ganamaa isaanii akka jijjiirrataniif dhiibbaa guddaa uumeera.

Uummanni Oromoo baroota yookaan sirnoota darban keessa kan eenyummaa isaa akka hin ibsanne, akkasumas akka badu yookaan jijjiiramu dhiibbaan gama nafxanyootaan irra gahaa akka ture seenaan ni ibsa.

Kanailaalchisee Mahaammad Sayid (2016:251) yoo ibsu,

Karoorri mootota alagootaa marti, bara hundaa, gama tokkoon Oromoo gabrooftanii qabeenyaafi lafa isaanii saamuu yommuu ta'u; gama kaaniin immoo Oromoo tuffataa, xiqqeessaa, salphisaa bara dheeraa jiraatan. Lafa Oromoo saamuu qofaa osoo hin ta'iin waan saamanillee maqaa Oromoon waamu irraa jijjiiranii kan ofii barbaadan moggaasan.

Yaada kana irraa hubachuun akka danda'amutti maqaalee uummata Oromoo baroota darban sababoota cunqursaa nafxanyoota irraa kan ka'e jijjiiramaa akka ture ibsa. Kun immoo eenyummaa Oromoo ganamaa balleessuu akka ta'e beekamaadha.

Miidhaa uummata Oromoo irraan gahamaa ture keessaa moggaasa maqaa dhuunfaa Oromoo osoo hin fedhiin gara afaan birootti akkajijjiirratudhiibbaan taasifamaa ture. Yaada kana ilaalchisee Waktole Hailu (2016:56) yoo ibsu

Formerly, Oromo named his child based on the the day of week, time of the day, ceremony taking place, when the birth occurred, weather, birth circumstance and ayyaanaa which indicates the Oromo identity. But after amalgamation the formal way of choosing name was changed. As a result Oromo took Amharic name like Gizachew, Alebachew... and other.

Yaada kana irraa hubachuun kana danda'amu uummanni Oromoo osoo hin jaallatain fedhii isaa malee maqaalee aadaafi duudhaa isaa ganamaa dhiisuun maqaalee afaan birootti jijjiiruun daa'immaan maqaa moggaafachuun dirqame. Kana qofaa miti maqaa duraan qabanillee gara Afaan Amaaraatti akka jijjiirratu taasifame jedhu ilaalla.

Gama biroottiin sirnoota darban kana keessa dhiibbaa uummata Oromoo kan eenyummaa isaa ganamaa akka jijjiiramu taasise keessaa babal'inni amantii hambaa isa tokkodha. Yaada kana irratti Waktole Hailu (2016:56) yoo ibsu, *"the Oromo culture and religion were denigrated and viewed as inferior or savage and the Oromo cultural and religious shrines and places of worship were replaced by those of the Amhara ruling class."* Yaada kana irraa kan hubannu uummanni Oromoo aadaafi amantaa irratti jibbisiisuun amantaafi bakkeewwan amantaa isaa gara birootti akka jijjiirratu taasisaa turan jedhu ibsa.

Uummanni Oromoo aadaa, duudhaa ganamaa isaa gatee akka amantoota biroohordofu dirqiidhaanis haata'u tooftaan akka fudhatan taasisaa turaniiru. Haalli kun immoo eenyummaan isaa ganamaa akka jijjiiramu dhiibbaa guddaa uumeera. Adeemsa kana keessatti jijjiiramuun maqaalee dhuunfaa kallattiin miidhaan irraan gahamaa tureera. Yaada kana ilaalchisee Dirribii Damuusee (2012:53), yoo ibsu

Maqaa ijoollee ofiillee kan abbaafi akaakilee isaa kan akka Roobaa, Guyyoo, Galataa, Daraartuufi kana kana fakkaatan dhiiseetu inni Kiristaana ta'e Salamoona, Asteer, Yohaannisfi kan kana fakkaatan baafate. Inni Musiliima ta'e immoo Mahaammad, Juneeddii, Ayishaa, Abdallaa, Jamiilaafi kan kana fakkaatan moggaafate.

Yaada kana irraa waanti hubachuun danda'amu uummanni Oromoo sababoota babal'ina amantaa Musiliimaafi amantaa Kiristaanaa irraa kan ka'e warri amantaa Musiliimaa ta'an maqaalee Qur'aana hodoofuun maqaa moggaafatan; warri amantaa Kiristaanaa ta'an

immoo maqaalee wangeelaa bu'uureffachuun maqaalee Oromoo duraan qaban dhiisuun gara maqaalee birootti jijjiirrachuun moggaafatan jedhu ibsa.

Walumaagalatti, aadaan Oromoo aadaa biyyattii keessatti hawaasa bal'inaan fayyadamaa jirutti sababoota garaa garaan dhiibbaan irraan gahamaa ture irraa kan maqaaleen dhuunfaafi bakkeewwanii irraa jijjiiramaa asiin gahedha.

2.10. Sababoota Maqaaleen Dhuunfaa Dhabamuu Danda'an

Moggaasni maqaaleen dhuunfaa haala jiruufi jireenya hawaasaa bu'uureffachuun sadarkaa nama dhuunfaa, gareefi uummataa keessatti mul'achuu danda'a. Adeemsa jiruufi jireenya hawaasaa calaqqissisu kana keessatti amala hawaasni qaban agarsiisuu danda'a. Amaloota hawaasni qaban keessaa tokko kan ta'an immoo jijjiramummaadha. Kanaaf moggaasni maqaalee dhuunfaas sababoota adda addaa irraa kan ka'e jijjiiramuu yookaan dhabamuu akka danda'u barruuleen tokko tokko addeessu. Isaanis akka armaan gadiitti ilaaluun danda'a.

2.10.1. Sochii Uummataa

Jiruufi jireenya hawaasummaa keessatti dhalli nama sababa godaansa, weerara, jireenya fooyya'aa filachuu, beela, balaa uumamaafi namtolcheefi kan kana fakkaatan irraa kan ka'e naannoo tokkoo gara naannoo birootti socho'uun uumama. Bakka yookaan naannoo galma (destination) godhate hawaasa afaan, aadaafi duudhaa biroo waliin madaqa yookaan dhaala. Aadaa isaa ganamaas dhabuu danda'a. Adeemsa kana keessatti aadaa moggaasa maqaalee dhuunfaa ganamaafi maqaalee dhuunfaa isaas dhabamaa deemuu danda'a.

Yaada kana ilaalchisee hayyoonni, Gabriele Vom Bruck and Barbara Bodenhorn (2006) akkas jechuun ibsu,

Individual life trajectories are often marked by name shifts, placing the individual in time as well as in sets of social relations. However, any assumption that this is one of the things that names necessarily “do,” must be countered with the realization that for any societies, names collapse rather than extend time...In this case, however, names shift as the living approach the realm of the dead (p.26)

Waraabbii olii kana irraa wanti hubannu mogaasni maqaalee sababoota namoota naannoodha naannootti socho'uu irraa kan ka'e du'uu ykn dhabamuu danda'a jedhu ibsa.

2.10.2. Dhiibbaa Moggaasa Maqaalee dhuunfaa Maddaa Irratti

Hawaasa aadaafi duudhaa moggaasa maqaalee dhuunfaa maddaa fayyadaman irratti qaamota biroon dhiibaa gama aadaa, amantaa, hawaasummaa, ammayyummaa, siyaasaa, hacuuccaa yookaan weerara raawwataman maqaaleen dhuunfaa ganamaa ta'an jijjiiramuu yookaan dhabamuu danda'a.

Maqaaleen dhuunfaa sababa babal'ifannaa amantaa biyyoota biroo keessumaa kan warra dhihaa walqabatee gara biyyoota adda addaatti faca'an dhiibbaa amantaalee biroo irratti geessasani ni mul'ata. Adeemsa kana keessatti jijjiiramuufi fooyya'uun maqaalee dhuunfaa hawaasa tokkoo keessa quunnamuu danda'a.

Yaada kana ilaalchisee Waktole Hailu(2016:56) seenaa maqaalee Oromoo maccaa walqabsiise akkas jechuun ibsa, *“introduction and expansion foreign religion like Orthodox, Christianity, Catholicism, Islam and Protestantism to Oromo land weaken Oromo traditional religion.”* Akka yaada barruu kanaatti erga amantiin biyya alaa kanneen akka amantii Kiristaanaafi amantii Isilaamaa biyya Oromoo irra buufatee asi aadaa, duudhaa Oromoo ganamaa laafaa dhufee jedha. Kana irraa waanti hubatamu dhiibbaan amantii babal'iffannaa biyyoota biroo aadaa uummata Oromoo irratti taasifamee aadaan Oromoo ganamaa faalamaa dhufe. Haaluma kanaan maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaallee carraa gara maqaalee biroo kan akka Afaan Amaaraatti jijjiiramaa akka dhufe agarsiisa.

Gama biraatiin uummanni fayyadamtoonni afaan tokkoo qaamota birootiin weeraramuu danda'a. Qaamni weerare ammo afaan, aadaafi amantaa isaa irratti fe'a. Adeemsa kana keessa moggaasni maqaalee dhuunfaas hawaasa weeraramee kun kan maqaalee dhuunfaa hawaasan weerareen dhaalama deemsa keessa dhabamuu danda'a. Yaada kana ilaalchisee Elias(2004:62) yoo ibsu, *“During the colonial era, African... received western names along side their ethnic name,”* jedha. Akka yaada kanaatti moggasni maqaa bara koloneeffannaa addunyaa keessa turte warri Afrikaanotaa maqaalee dhuunfaa kan warra biyyoota Dhihaa(Awurooppaa) moggaafachaa akka turan kan ibsudha. Kana irraa kan hubannu moggaasni maqaalee dhuunfaa kan koloneeffattootaa biyyoota weeraraman keessatti

babal'achuun maqaaleen dhuunfaa ganamaa kan hawaasa koloneeffamee dhabamuu akka danda'u namatti mul'isa.

2.10.3. Dhabamuu Uummattootaa Moggaasa Maqaalee Dhuunfaa Maddaa

Hawaasni afaan maddaa yookaan maqaalee dhuunfaa maddaa kan ganamaa qaban naannoo tokko keessa jiraatan sababoota adda addaan hanga isaanii xiqqaachaa deemuun dhabamuu maqaalee dhuunfaaf iddoo guddaa kenna.

Yaada kana irratti Gabriele Vom Bruck and Barbara Bodenhorn (2006) yommuu ibsan,

On the contrary, the lack of initiation, the incapacity to create new villages, and the decrease in population of a name group, entails the irreversible loss of personal names and the shortening of genealogies. In the extreme case, a drastic decrease in the number of names of a genealogy brings the apical ancestor closer to the living and therefore carries a danger of reversal of the living into the apical ancestors' time. (p.60)

Yaada armaan olii kana irraa wanti hubtamuu danda'amu namoonni naannoo tokko keessa jiraatan baay'inaan xiqqaachaa deemu, walhoruufi baay'achaa deemu irratti fedhii dhabaa deeman yoo sanyiin isaanii xiqqaachuu irraa darbee eenyumaa, aadaa, duudhaa akkasumas maqaaleen isaanii ganamaa dhabamaa deemuun du'uu akka danda'u jedhu ibsa.

2.11. Sakatta'a Barruu Walfakkii

Qorannoowwan gama maqaalee ilallatan namoota garaa garaatii gaggeeffaman muraasni ni jiru. Gama qaacceessa maqaa dhuunfaa Oromoo ganamaa jedhu kallattiin hojjetame hin jiru.

1. Kanneen keessaa akka Dassaaleny Labataa(2006) qorannoo isaa “Xiinxala Moggaasa Maqaalee Dhuunfaa Aanaa Waayyuu Tuqaa” jedhu irratti gaggeesserratti moggaasa maqaa dhuunfaa daa'immanii bal'isee ibseera; waa'ee maqaalee dhuunfaa alkallattiin tuquu yaaluus, waa'ee maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa jedhee addatti ibsame miti.
2. Seefuu Tsaggaayee (2008) mataduree “Xiinxala Moggaasa Maqaa Daa'immaniifi Bakkeewwan Aanaa Walisoo” jedhu irratti qorannoo gaggeesseera. Qabiyyeen

qorannichaas gosoota moggaasa maqaa daa'immaniifi bakkeewwanii,qaama raawwatu,bu'uura moggaasa maqaafi bakkeewwanii jedhu irratti ibseera.

3. Waktole Hailu (2016) "Personal Name and History: Change and Continuity of Naming Practices among Maccaa Oromo."Journal of Languages and Culture. Jimma University.Qabiyyeen barruu kanaas seenaa moggaasa maqaa Oromoo warra Maccaa itti raawwatamaa tureefi
4. Namni Tesfaye Gudeta jedhamu bara (2015) mata duree "Typology of Oromo Persona Names" jedhu qorannoo joornaalaa qopheesseera.Qabiyyeen qorannoo kanaa gosoota moggaasa maqaa Oromoo,maqaaleen Oromoo haala irratti hundaa'anii raawwataman addatti ibseera.

Haata'u garuu gama "Xiinxala Maqaa Dhuunfaa Oromoo Ganamaa" jedhu bal'inaan qorannoon waan irratti hin gaggeeffamneef qoratichaaf ka'umsa ta'uu danda'eera.Kanaaf qorataan dhimmoota gama kanaan mul'atan addaan baasee ibsuuf qorannoo kana akka gaggeessuuf carraa uumeera.Qorannoon kuniifi qorannoowwan armaan olitti eeraman garaagarummaafi tokkummaa isaanii akka armaan gadiitti ibsamaniiru.

Tokkummaa qorannoowwanii: Qorannowwan kanaafi kanneen armaan olii irratti ibsaman kan wal isaan taasisu keessaa qorannoo gaggeeffame haala maqaaleen Oromoo itti moggaafan tokkummaa qorannoo kanaati.

Garaagarummaa qorannoowwanii: Qorannowwaan armaan olitti ibsaman kana irratti xiyyeeffatanii dhiyaatana xiinxala moggaasa maqaalee qabiyyeen isaa haala maqaaleen itti moggaafan,adeemsa maqaaleen itti moggaafaman hunda duraa dubummaa isaa xiinxaluun dhiyaate.Gama birootiin qorannoon namoota lamaanii Afaan Ingiliziitiin qophaa'an qabiyyeen isaanii seenaa moggaasa maqaa Oromoo keessa ture,haala maqaalee Oromoo itti moggaafaman, bu'uura moggaasa maqaalee Oromoofi kan kana fakkaatan yommuu ta'u haalli dhiyeenya qorannoo kanaa garuu maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa isaan kamfaa akka ta'an walitti qabuun qabiyyee isaanii xiinxaluuf dhiyaateera.Akkasumas,moggaasa maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa haala ammaa kanatti itti fufiinsi isaa maal fakkaataafi kan kana fakkaatan qorannoo kana keessatti dhiyaate jedhutu kaawwan irraa adda isa taasisa.

BOQONNAA SADII

SAXAXAAFI MALA QORANNICHAA

Qorannoo kana keessatti adeemsa qorannoon itti raawwatamu saxaxaafi mala qorannootu dhiyaata. Kanaaf kan dhiyaatan saxaxa qorannoo, irraawwatamaa qorannoo, maddoota ragaa qorannoo, iddattoo, tooftaalee iddatteessuu, meeshaale funaansa ragaa, mala qaacceessa ragaalee, haala amanamummaa qorannichaafi kutaa kana jalatti kan balballoomaniiru.

3.1 Saxaxa Qorannoo

Qorannoo tokko gaggeessuu keessatti saxaxni qorannoo murteessaadha. Saxaxni qorannoo keessatti kallattiin raawwii qorannichaa maal akka ta'e ibsamuu qabu. Dhimmoonni qorannicha keessatti akka bu'uuraatti qabamuu maal irratti akka xiyyeeffatamuu qaban addaan baasuun beekuun qorannicha haala barbaadameen raawwachuuf gargaara.

Kaayyoon qorannoo kanaas rakkoolee gama maqaalee dhuunfaa Oromoo carraa balaa baduu keessa jiran akka aanaa Walisootti funaanuun qaacceessaa gaggeessuudha. Kaayyoo kana galmaan gahuuf adeemsa mala qorannoo akkamtaa/qualitative research methods/ qorataan itti fayyadamuu danda'eera. Malli qorannoo akkamtaa odeeffannoo barbaadame gadifageenyaan hubachuufi xiinxaluuf akkasumas odeeffannoo lakkoofsaan dhiyaataan hiika osoo hin ta'iin odeeffannoof ibsa/descriptive/bal'aa ta'e kennuuf gargaarudha.

3.2. Irraawwatamaa Qorannichaa

Irraawwatamaan qorannoo tokkoo qaama yookaan waanta qorannoon tokko irratti gaggeffamudha. Kanaaf qorannoon kun Xiinxala Maqaa Dhuunfaa Oromoo Ganamaa xiyyeeffanaan aanaa Walisoo irrattidha.

3.3. Madda Ragaalee

Qorannoon tokko dhugaafi qabatamaa qabaachuu ragooleen iddoo guddaa qabu. Kanaaf qorataan maddoota qorannoo addaan baafachuun barbaachisaadha. Maddi ragaalee qorannoo kana keessatti dhimma itti bahamu madda ragaa tokkoffaa ta'an manguddoota Oromoo, ogeessota afaanii, dargaggoota, dubartootafi hojjettoota waajjira aadaafi Turiizimii aanaa Walisoo irraati.

3.4. Iddattoofi Iddatteessuu

Iddattoon hirmaattota jamaa yookaan waliigalaa keessaa kenneen bakka ragaa kennitoota bakka bu'uu danda'an murteessuudha. Akkaataa yeroofi baajeta irratti hundaa'uun baay'ina waliigalaa irraa daangaa iddattoo addaan baafachuun iddattoo bakka bu'uu murteessuu keessaa immoo iddatteessuudha.

Qorataan kaayyoo isaa galmaan naaf gahuu danda'a jedhee kan itti amanu adeemsa yookaan tooftaa iddattoo miticarraa/non probability sampling/ fayyadameera. Kunis kan filatameef jamaa jiran keessaa carraa buusuuf bal'inaafi humna guddaa gaafata waanta'eefidha. Kanaaf malli iddatteessuu miticarraa qorannoo kanaaf murteessaadha.

Yaada kana ilaalchisee Kothari (2010:59) akkas jechuun ibsa ibsa, *“Non probability sampling is that sampling procedure which does not afford any bases for estimating the probability that each item in the population has of being included in the sample.”* Yaada kana irraa akka hubatannutti malli iddatteessuu miti carraa adeemsa hirmaattota jamaa keessaa kanatu kanaaf ta'a jedhee murteessuuf kan dandeessisu miti. Kanaaf qorataan ta'e jedhee iddattoo akka barbaadetti fudhachuu danda'a yaada jedhu mul'isa. Dabalataan, iddatteessuun miticarraa yeroo baay'inni jamaa hinbeekamne yookiin tokkoo tokkoon addaan baasuufis rakkisaa ta'u kan fayyadamnu ta'a.

Adeemsa qorannoo kana keessatti qorataan mala iddatteessuu kayyeffataa/purposive sampling method/fayyadameera. Sababii mala iddatteessuu kaayyeffata fudhateef qorannoo kanaaf madda ragaa guutuu ta'e irraa argachuu danda'a jedhee yaade namoota dhimma kanaaf odeeffannoo barbaadamu sirriiti beeku jedhamee itti amanamu itti yaaduun filachuufi. Akkasumas, namoota kaayyoo qorannoo kanaaf bu'aa buusuu danda'an addatti filuun ragaa argachuuf malli kun barbaachisaa ta'ee waan argameef mala kanatti fayyadamuu dhimma itti bahameera. Yaada kana ilaalchisee Kothari, C.R. (2004:59) yoo ibsu, *“Purposive sampling items for the sample are selected deliberately by the researcher; his choice concerning the items remains supreme.”* Jedha. Yaada kanarraa hubachuun akka danda'amutti, qorataan tokko dhimma qorannoo isaa waliin qabatee hubannoofi yaada bal'aa qaban odeeffannoo guutuu naaf kennuu danda'u jedhee yaade ofiin murteessuun ragaa kennitoota filatudha.

Haaluma kanaan, qorataan namoota ragaa kennuu danda'an jedhee itti amane murteessuun manguddoota, hojjetoota Waajjira Aadaafi Turiizimii Aanaa Walisoofi beektota Afaanii ta'an irraa ragaan funaanameera. Manguddoota irraa karaa marii gareetiin namoota sagalagaan walitti qabameedhiyaateera. Haalli ijaarsa marii garee xiqqaa kunis umuriidhaani. Gama biraatiin ragaan, afgaaffiin qindaa'e immoo hojjetoota Waajjira Aadaafi Turiizimii Aanaa Walisoo namoota afur fi beektota afaaniiirraa namoota kudhan akkasumas, manguddoota irraa namoota shan. Akkasumas, maqaa namoota hanga hiddaa dhaloota torbaatti eeraan karaa afgaaffii namoota digdamawalumaagalatti iddaoottoota baay'inaan namoota afurtamii torba irraa ragaan walitti qabamee qaacceeffameera.

3.5. Mala Funaansa Ragaalee

Qorannoo gaggeeffamu kamiyyuu keessatti dhugummaa isaa mirkaneessuuf ragaan murteessaadha. Ragaa qabatamaa argachuuf immoo malaafi meeshaaleen ittiin ragaan funaanaman qorataan addaan baafachuun dhimma ijoodha. Kanuma irraa ka'uun meeshaaleen qorannootokoof dhiyaatan haala qabatamaa qorannichaa irratti hundaa'uun kan qorataan filachuu isa dandeessisudha. Qorannoo kanaaf meeshaaleen funaansa ragaaf filatamaa ta'an afgaaffiifi marii garee irratti hundaa'uun qorataan ragaalee haala qabatamaa qorannichaan odeeffannoo karaa kanaan waalitti qabaman qaacceessamedha

3.5.1. Afgaaffii

Afgaaffiin mala odeeffannoon ragaa kennitoota irraa ittiin fudhatamuu danda'an keessaa isa bu'uuraati. Haaluma kanaan qorataan qorannoo kana keessatti ragaa funaanuurratti mala ragaa funaansaaf mijatoo ta'an afgaaffii caaseffamaafi miticaaseffamaa, filachuun itti dhimma ba'uun odeeffannoon akka qaacceffamu ta'eera. Afgaaffii caaseffamaa keessatti qorataan gaaffilee gaggabaaboofi kallattii/direct/ qopheessuun deebii kennitoonni filannoo kennameef qofaa irratti hundaa'uun ragaa kan kennamuun dhiyaatudha.

Afgaaffii miti caaseffamaa keessatti immoo qaama odeeffannoo kennuuf kallattii agarsiisuun odeeffannoo barbaadamu karaa bilisaafi hin daangeffamiin kennuu akka danda'an kan jajjabeessudha.

Afgaaffii caaseffamaa irratti qorataan gaaffilee odeeffannoo kennitootaa dhiyeessu keessaa kallattii ragaa kennamuu danda'u hubachuu ni danda'a; afgaaffii miticaaseffamaa keessatti garuu qorataanbeekumsaafi hubannoo kallattii ragaa kennitoonni gaaffilee dhiyaate deebisan hin qabatu sababiin isaa yaada mataa isaanii akka isaanitti toletti kennuuf danda'u waanta'eefi. Qorataan adeemsa kanatti fayyadamuun odeeffannoo kennitoota irraa ragaa funaannachuuf mala lamaanuu afgaaffii caaseffamaafi miticaaseffamaa kanatti gargaaramuun ragaan funaanamedha.

Haaluma kanaan namoota ragaa kennan, ogeessota afaanii, kudhan, hojjetoota Waajjira Aadaafi Turizimii afur fi manguddoota afur walumaagalatti namoota kudhasaddet irraa odeeffannoon funaanameera. Ragaa kanas qorataan naannoo odeeffannoo kennitoonni filataman argamanitti deemuun, yaadannoo dabtaraa qabachuun, sagalee waraabuun ragaan funaanamee qaacceeffameera. Argannoon afgaaffii waliigalatti ibsan maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa akka aanaa Walisootti kana aadaafi duudhaa Oromoo ganamaa hordofee raawwatamaa akka ture ibsan addeeffameera.

3.5.2. Marii Garee Xiyyeeffannoo

Meeshaalee ragaan ittiin funaanaman keessaa mariin garee isa tokkodha. Qorataan namoota odeeffannoo kennan addaan baafachuun marii garee xiqqaa taasisuun hirmaattota irraa karaa itti odeeffannoo fudhachuu danda'uudha. Akkaataan qindoomina maree garees manguddoolii aanaa Walisoo umuriin raagan irratti hundaa'uun ragaan dhiyaateera. Adeemsa kana keessatti qorataan namoota iddattoof filataman baay'inaan sagal ta'aniif gaaffilee bu'uura mata duree waliin qabatan qopheessuun marii garee iddoo bashannanaa Dursii magaalaa Walisoo taasisuun ragaan funaanameera. Qorataan yaada armaan olii kana irratti hundaa'uun maree garee namoota iddattoof filataman gaaffilee hirmaachisan qopheessuun yaada isaanii waraabuun qaacceessi gaggeeffameera.

3.6. Mala Qaacceessa Ragaalee

Kutaa kana jalatti ragaaleen walitti qaban mala itti qaacceeffamanii ibsudha. Akkuma namni tokko yoo rakkate rakkoo sana keessaa bahuuf mala adda addaa barbaada. Namni qorannoo gaggeessu tokko mala qorannoo isaa ittiin galmaan gahu, mala ittiin furmaata isaa barbaadu mala dhahata. Haaluma kanaan kutaan kunis malleen qorannoo ibsuu irratti xiyyeeffata. Odeeffannoo ragaa kennitoota irraa walitti qabaman akkuma dhufeen

qaacceedfama osoo hin ta'iin kan barbaachisu qindeessuun,kan hin barbaachifne hambisuun hiika itti kennuun qaacceedfameera.

Qorannoon kana keessatti malli ragaan ittiin funaaname ittiin qaacceedfamuuf filatamaan mala qaacceedsa ragaa akkamtaa yommuu ta'u odeeffannoo lakkoofsaan qindaa'a osoo hin ta'iin karaa ibsaa/descriptive data analysis/qaacceedfameedha.Kunis kan barbaachisuuf odeeffannoo gadi fagoo ta'ee argachuufis ta'e ibsa bal'aa kennuuf malli ibsaa gahee guddaa qaba waanta'eefidha.

3.7. Naamusa Qorannichaa

Adeemsa qoranno kamiyyuu keessattiqorataafi hirmaattonnimata duree qorannoon gaggeeffamuirratti hundaa'uun naamusa qorannichaa addaan baafatanii beekuun barbaachisaadha.Yaada kana irratti Berg(2001:53).akkas jechuun ibsa,“*Among the most serious ethical concerns that have received attention recently is the assurance that participants are voluntarily involved in the research and are informed of all potential risks.*” Qorataan haala kana keessatti hawaasa sana bira deemuun kaayyoo qorannoon kun gaggeeffamu ifa gochuun odeeffannoo barbaachisaa ta'e argachuuf of eeggannoon raawwatedha.Kaayyoo kana galmaan gahuuf qorataan ragaa kennitoota irraa odeeffannoo sirrii ta'e argachuun murteessaadha.

Kanaaf,qorataan osoo ragaa walitti hin qabatiin dura qorannichi dhugummaa isaa mirkaneessuuf xalayaa deeggarsaa Yuunivarsiitii Finfinnee Muummee Afaan Oromoofi Hogbarruu irraa qabachuun ragaa kennitoota quunnameera.Kunis kan fayyadu ragaa kennitoonni shakkii tokkoofi sodaa malee yaada isaanii akka kennan fi iftoomina uumuuf gargaareera.Akkasumas, qorataan fedhii ragaa kennitootaa gaafachuun sagaleen isaanii teeppiidhaan akka waraabamuufi maqaa isaaniillee galmeeffachuu akkandanda'u ibsa kennuunodeeffannoo fudhachuu danda'eera.

Walumaagalatti,qorannichi ofeeggannoofi icciitii hirmaattotaa eeguun ragaa sagaleefi odeeffannoo adda addaa yaadannoo qabachuun walitti qabamee barreeffamaan qindaa'ee qaacceedfameera.

BOQONNAA AFUR

QAACCEESSA RAGAALEE

Boqonnaa kana keessatti ragaalee odeeff kennitoota manguddoota, beektota aadaa (barsiisota afaanii, hojjetoota waajjira aadaafi turiizimii aanaa Waliso irraa karaa afgaaffiifi maree gareetiin walitti qabamanii dhiyaatan itti xiinxalameedha. Xiyyeeffannoon qorannoo mata duree Xiinxala maqaa dhuunfaa Oromoo ganamaa jedhu itti qaacceedsamaniidha.

4.1. Xiinxala Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa

Maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa jedhamanii yaadaman ragaa odeeff kennitoota irraa walitti qabamee itti qaacceedfameedha. Qabxiileen ijoon qaacceedfamanis. Inni jalqabaa xiinxala haala moggaasa maqaa dhuunfaa Oromoo ganamaa itti raawwtamaan lammaffaa xiinxala maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa jedhaman addeeffaman, sadaffaa xiinxala haala maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa keessaa jiru jedhan kutaa kuutaatti qoodamuun itti qaacceedfameera.

4.1.1 Haala Moggaasa Maqaa Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Itti Raawwtamaan

Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa yookaan durii akka aanaa Walisootti haala adda addaan moggaafamuu akka danda'amu raga kennitoonni ni ibsu. Kunis qorataan gaaffii *“moggaasa maqaa dhuunfaa Oromoo ganamaa yookaan durii akka aanaa Walisootti haala akkamiin raawwatama turan?”* jedhuuf karaa afgaaffiifi maree garee dhiyaateeteef odeeffannoo kennitoonni yaada walfakkaatu qorataaf ibsan. Obbo Shifarraa Asaffaa guyyaa 16/08/2010, Obbo Asfaaw Gonfaa guyyaa 20/08/2010, maree garee irratti gaafa guyyaa 27/08/2010 Obbo Kabbadaa Galaalchaa, Obbo Dheesessaa Galaalchaa ibsanitti: Moggaasni maqaa dhuunfaa Oromoo ganamaa haala irratti hundaa'uun moggaafamaa turan. Isaanis: moggaasa maqaa daa'immanii, moggaasa maqaa gaa'eelaan raawwatamu, moggaasa maqaa moggaasaan/Oromoomsuun raawwatamu jechuun ibsu.

4.1.1.1. Moggaasa Maqaalee Dhuunfaa Daa'immanii Raawwataman

Maqaaleen dhuunfaa Oromo ganamaa akkaataa aadaafi duudhaa Oromoo ganamaatti raawwataman kallattii adda addaan maqaan daa'immaniif kennamuu akka danda'u ragaa kennitoonni ni ibsu. Isaanis: moggaasa maqaa daa'imman hammachiisaan raawwatamu, moggaasa maqaa daa'immanii guddifachaan raawwatamu, moggaasa maqaa daa'immanii maatiin raawwatamudha.

4.1.1.1.1 Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Hammachiisaan Raawwataman

Hammachiisaan aadaa Oromoo keessatti adeemsa sirna kabaja ayyaana daa'ima dhalatee yookaan dhalate maqaa moggaasuuf yookaan kennuuf itti raawwatamudha. Haalli raawwii isaas akkaataa duudhaafi aadaa Oromoo ganamaatti kana gaggeeffamuu ta'uusaa manguddoonni ni ibsu.

Akka aanaa Walisootti haala raawwii hammachiisaa ilaalchisee ragaa kennitoota Obbo Shifarraa Asaffaa gaafa guyyaa 16/08/2010, barsiistuu Simeenesh Bulloo 18/08/2010, Obbo Asfaaw Gonfaa gaafa guyyaa 20/08/2010, afgaaffii taasisafamee irratti yommuu ibsan. Hammachiisaan nama aadaa Oromoo keessatti sirna gadaatiin gaggeeffamaa. Kan hammachiisaa gaggeessus ayyaantuu yookaan hayyuu jedhamaa. Akka aanaa Walisootti hayyuun yookaa Qaaluun hammachiisaa raawwtu Warra Maaram Jijoo Gololee jedhama. Innis, daa'imni tokko dhalatee ji'a lamaa hanga ji'a afurii keessatti maatii daa'mni dhalatte fuudhanii warra ayyaantuu yookaan hayyuu bira geessuun moggaasni maqaa kennamaaf. Gara mana ayyaantuu waan akka marga jiidhaa, dhangaa nyaataafi dhugaatii, calla, kennaa, damma, muudaa (dhadhaa), hoolaa battee baase, buna qalaa, daraaraafi kan kana fakkaatu abbaafi haadha, olla, firri mucaa qabatanii galgala mana isaatti galu. Halkan guutuu nyaachaafi dhugaa achi buluun moggaasni maqaa kan raawwatamu ganama yeroo biiftuu baatudha.

Qaalluun Warra Maaram Jijoo mucaa dhalatte ofitti hammatee bishaan gabateetti qophaa'e keessa qullaa isaa/ishee ni cuupha. Dhiiraan si'a shan cuuphee baasa, dhalaatiin si'a afur bishaan gabatee keessa jiruutti cuupha. Marga jiidhaa dhadhaan cuuphee dhiiraan adda rukutaa akkas jechuun eebbisa;

Addi kee adda kormaa haata'u,

Addi kee kan hamtuun hin danda'iin,

Kan biyyaa ta'i.

Jechaa akka aadaa Oromootti milkii ilaaluun, haala daa'imni keessatti dhalattes hubannoo keessa galchuun maqaa kenna.*Siif haatolu Tolaa jedhe, siif haa guddatu Guddataa* jedhe jechaa si'a afur irra deddebi'ee maqaa waama. Dubartii immoo marga jiidhaa dhadhaa cuuphaa laphee rukutaa laphee jabaadhu.*Siif haatolu Toltuu jedhe, siif haa guddattu Guddattu* jedhe jechaa si'a afur irra deddebi'ee maqaa waama.

Akka aadaa Oromootti maqaa daa'ima hammachiisaan hanga raawwatamutti deessuun waanta lagachuu qabdu qeessa hin qorattu, laga hin ceetu, gabaa hin deemtu, booyicha hin deemtu mucaafis maqaan hin kennamu. Hangasitti maqaa waliigalaa kan akka *Bucunaa, Bokonaa* jechuun maqaa daa'ima waamu malee ofiisaanii maqaa hin kennan. Erga ayyaantuun maqaa kennee booda maatiin mucaaf maqaa biroo kennuu hin danda'an safuudha. Akkasumas, maatii hammachiisaan kanaan dura raawwatan dhiisuu hin danda'an. Yoo haammachiisuudhaa baatan ilmoon hin guddattu, yoo guddattes milkooftuu hin taate jedhamee amanama waanta'eef hammachiisan maqaa dhalataa isaaniif dirqamaan kennama.

Akka ragaa kennitoonni ibsanitti; Daa'ima dhiiraan gabatee bishaa keessaa si'a shan cuuphuun Gadaa shan ibsa. Sirna Gadaa keessatti dhiirri bulchaa, Abbaa Gadaa, Abbaa Duulaafi kan kana fakkaatu ta'a. Dubartii si'a afur gabatee bishaan keessa cuuphuun immoo dhiiraan jalatti akka bultuuf, olaantummaa dhiiraa dubartii irratti qabu ibsa. Dhiirri itti gaafatamaa manaati. Marga jiidhaan-lalisuu, bareedina, hormaataafi badhaadhina Oromoo jiidhaa jaallata waan jiidhaa dubbata. Dhadhaa yookaa muudaan-mallattoo muudaa kennuu yookaan aangessuu akka ta'e ibsa.

Walumaagalatti, moggaasa maqaa hammachiisaan raawwatamu yaada odeeff kennitoonni ibsan maddoolee ragaa biroos yaada armaan olitti calaqqaa'e dabalataan moggaasni maqaalee dhuunfaa Oromoo yeroo ammaa kana bal'inaan haala kanaan raawwatamaa akka hin jirreefi dagatamaa jiraachuu isaa ibsaniiru.

4.1.1.1.2. Moggaasa Maqaa Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Guddifachaan

Raawwataman

Akka aadaa Oromootti adeemsi maqaa dhuunfaa Oromoon ganamaa kaasee itti moggaasan keessaa guddifachaan tokko akka ta'e odeeff kennitoonni ni himu. Yaada kana

ilaalchisee Obbo Asfaaw Gonfaa gaafa guyyaa 20/08/2010, barsiisaa Asfaawu Gaashee gaafa guyyaa 23/08/2010 afgaaffii taasisen yommuu ibsan;guddifachaan akka aanaa Walisootti karaa sadiin raawwatamaa jedhu.Innis guddifannaa nama ilmoo dhabe qacceed isaa akka hin banneef fira yookaan gosa isaa keessa kadhata.inni lammaffaan,fira yookaan maatii keessaa abbaan manaa ilmoo osoo hin godhatiin yoo du'e ilmoo guddifatu kunis ilmoo *Ekeroo* jedhama.Inni sadaffaa dubbarri osoo hin heerumiin manatti yoo deesse guddifannaan raawwatama kunis guddifannaa ilmaan *Mixii* jedhama.

Akkauma odeefkennitoonni ibsanitti gosti guddifannaa nama ilmoo dhabe qacceed isaa akka hin banneef fira yookaan gosa isaa keessa kadhatsuun raawwatamuu adeemsa mataa isaa qaba jedhu.Jalqaba haati ilmoo hin qabne yookaan guddifannaa barbaaddu maatii yookaan fira ishee keessaa tokko nan guddifadha jettee filatti.Gara maatii daa'ima guddifatamuu jaarsa(Guula),jaartii Cifiree,haadha manaa Guula(Kalaalee),jaarsolii(Buttaa warra qalan), kallacha,caaccuu,callee,siiqqee,qabee qaraa(aannan qabuufi duuwwaa), buddeena duudaafi buqqee duudaa qabatee deemti.Ganamaan osoo maatiin daa'imaan manaa hin bahiin achi gahu.Akkas jechuun kadhatti;

Siin waaqa siif kenne,

Anaan waaqa na dhowwate.

Naman biddeena wajjin nyaadhu naaf kenni.

Biddeena duudaa,buqqee duudaan si kadhada.

Jechuun kadhatanii erga mucaa/yyoo kennaniifi booda aannan fudhanii dhaqan sana mucaa/yyoo unachiisu.Sana booda biddeena duudaa sanas caccabsanii namootaa kennu. Erga mana maati daa'imaatti kana raawwatanii booda mucaa ishee fudhattee gara mana isheetti deebitu akkuma deesseetti uulmaa ciisti.Firoonnifi ollaan ni dubbisu.Hoolaa rakoo qalanii gudeeda ishee lamaan dhiiga dibu.Ulmaatii gaafa guyyaa shanaffatti baatus maqaa mucaa haaraa moggaasu.

Gosti guddifannaa inni biroon guddifannaa ilmaan ekerooti.Adeemsi gudifannaa ekeroo kun abbaa warraa osoo ilmoo hin godhatiin yoo du'e osoo reefa isaa hin awwaaliin dura firaa yookaan gosa isaa keessaa daa'ima barbaaduu reefa isaa irratti guddifannaa raawwaatu.Ilmoon guyyaa sanaa kaasee maqaa nama isa du'e sanaan waamama.Maqaa haaroo biroos ni kennamaafi.Qabeenyaa isaas akka ilmootti dhaala.

Akka ragaa kennitoonni ibsanitti gosti guddifannaa kan biraa guddifanaa ilmaan Mixii jedhamaa. Ilmaan Mixii jechuun daa'ima osoo hin barbaachisiin dhalatteedha. Dubartiin osoo hin heerumiin manatti yookaan warra maatii isheetti yoo deesse daa'ima ishee fira ishetu ofitti fudhatee guddifata.

Walumaagalatti, aadaafi duudha Oromoo aanaa Walisoo keessatti moggaasa maqaa dhuunfaa gama guddifachaatiin raawwatamaa turan jaallatamaafi hawwataa namni yookaan lammiin Oromoo kamiyyuu sababa garagaraatiin ilmoo gudeedaa yoo dhabeyyuu ilmoo guddisaa akka hin dhabne ibsa.

4.1.1.1.3. Moggaasa Maqaa Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Maatiin Raawwataman

Haala maqaaleen dhuunfaa Oromoo itti moggaafaman maatiin raawwatamu akka aanaa Walisootti bal'inaan ni mul'ata. Sirni kun kan raawwatamus daa'imni tokko dhalate/tee booda moggaasni maqaa kennamuudha. Haala raawwii isaafi eenyuun akka raawwatamu gaaffilee afgaaffiifi maree garee irratti odeeff kennitoota dhiyaate barsiisaa Girmaa Bareechaa 15/08/2010, Obbo Turaa Qalbeessaa gaafa guyyaa 12/08/2010 ibsanitti. Moggaasni maqaa dhuunfaa kan sirni qophaa'ee maqaan mogga'uuf daa'imni dhalatee/tee gaafa guyyaa shanaffaa yookaan guyyaa shananii deessuun ulmaa itti baatutti raawwatama. Guyyaa kanatti qophiin akka marqaa, buna qalaa, korma qalanii ollaafi firri walitti bahuun raawwatama. Sirna ulmaa yookaan shananii baasuu keessatti olaantummaan kan raawwatan dubartootadha.

Akka ragaa kennitoonni ibsanitti moggaasa maqaa kan raawwatamu gaafa dhaqna dhiqaa dubartii deessuu dubartoonni ollaafi fira ta'an walitti dhufanii laga deemu. Laga deemanii bishaan qorobeetti waraabu, biqiltoota akka urgeessaa, bakkanniisa, ancabbiifi kan kana fakkaatu hammachaa iliichuun gara mana deessuutti seenu.

Erga mana deessuu gahaniis biqiltoota harkatti qabatanii dhufan siree deessuu irra ciistu irra kaa'u. Bishaan dhufe sanas marqaa marquufi dhagna dhiquuf kan mana jirutti dabaluun fayyadamu. Haala kanaan biqiltoota sanas affeeluun dubartoonni dubartittiin bakka deessee ciiftee akka kaatu gochuun dhagna dhiqanii, ollaan waamamee marqaan marqamee nyaatamee booda yommu dhiyaanni ol ka'u ililchu; daa'imni dhalatte dhiira yoo ta'e si'a shan dhalaa yoo ta'e immoo si'a afur ililichuun bunnis dhugamee moggaasni maqaa daa'imaf ni kennama.

Maqaan kan moggaafamus haala adda addaa irratti hundaa'uun ta'a. Haala daa'imni itti dhalatte, yeroo daa'imni itti dhalatte yookaan bakka daa'imni itti dhalatte irratti bu'uureffata. Akka odeefkennitoonni Obbo Dabbabaa Gaashee afgaaffii gaafa guyyaa 12/08/2010 taasisameen ibsanitti fakkeenyaaf daa'ima gaafa deessuun dhaqna dhiqattu biqiltuu urgeessaa jedhamu irraa yoo ciibsite ulmaa baste maqaa daa'ima sanaa Urgeessaa, yookaan muka ejersaa jalatti ulmaa yoo baate maqaa isaa Ejersoofi kan kana fakkaataniin moggaasuu danda'u jechuun ibsani.

Akkasumas, moggaasni maqaa maatiin gaggeeffamu daa'immani yeroo itti dhalatte/te kennamu yookaan bahu waqtilee, guyyaa, baraafi ayyaanan (kabaja ayyaana yookaan jila) wal qabataniin, hawwiifi abdii, taateewwaan yeroo mucaan dhalatu/tu haala ciniinsufi da'uumsaan, dhala dhabanii turmaata booda argachuu, maatiin (haatiifif abbaan) wallolaniin araaramuu booda dhalachuu, bifa, amalaafi guddinaafi xiqqina daa'ima, du'a ijoollee dura dhalataniin, feedhii malee dhalachuu daa'immanii, saalli walfakkaatu walitti aanee dhalachuu, amantiin, fi kan kana fakkaatan bu'ura godhachuun akka raawwatu ibsu.

Akka odeefkennotoonni jedhanitti moggaasa maqaa kan kennu danda'u warra hangafaa (akkaakayyuu, akkoo) ta'aniin. Bakka warri hangafaa jiranitti abbaafi haati moggaasa maqaa daa'ima isaanii kennuu hin danda'an. Yoo warri hangafaa hin jiraanne garuu abbaa, haadha, adaadaa, indootoo maqaan daa'ima dhalattee/tee kennamuu danda'a. Kunis kan agarsiisu hangafni kabaja, ulfina waan ta'eef bakka guddaa qaba.

Gama biraatiin daa'mni tokko erga dhalatee/ttee booda hanga maqaan kennamutti rifeensa mataa isaa/ishee hin haadan safuudha. Gaafa maqaa moggaasaniif rifeensa mataa mucaa/mucayyoo haadamee guduruu isaa fuudhanii raada irra kaa'u. Achumaan raadni sun kan mucaa/mucayyoo sanaa taati. Kun kan agarsiisu daa'imni dhalatte hiyyuummaan addunyaa kanatti fiduu osoo hin taane qabeenya akka horattu. Gama biraatiin uummanni Oromoo anumti qofaan nyaadhee nan fixa jedhu aadaa akkasii hin qabu qabeenya isaa dhalootaaf qooda.

Walumaagalatti, moggaasni maqaa dhuunfaa Oromoo ganamaa maatiin akka aanaa Walisootti raawwatamu haalaafi yeroo daa'imni keessaatti dhalattee irraatti hundaa'uun maqaan kennama. Haalli raawwii moggaasa maqaas akkaataa duudhaa Oromoo raawwatamaa tureera.

4.1.1.2. Moggaasa Maqaa Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Gaa'elaan Raawwatamu

Jiruufi jireenya aadaa Oromoo keessatti karaan ittiin bultii ijaarratan gaa'eelani. Sirna raawwii gaa'eelaa keessatti moggaasni maqaa dhuunfaa Oromoo itti kennamu jira. Gaa'ela keessatti moggaasni maqaa dhuunfaa raawwatamu akka aanaa Walisootti jiraa gaaffii jedhuuf odeeff kennitoonni akka Obbo Shifarraa Asaffaa afgaffii gaafa guyyaa 18/08/2010, obbo Asfaaw Gaashee gaafa guyyaa 23/08/2010fi gaaffiilee maree garee Obbo Tafarraa Ida'ee gaafa guyyaa 27/08/2010fi Obbo Asfaaw Gonfaa ibsanitti, moggaasni maqaa dhuunfaa gaa'elaa keessatti kan raawwatamu dubbarri heerumtee gaafa guyyaa saddaffaatti yookaan qarree bufannaa jedhamee beekama. Kunis kan raawwatamu gara seenaa haaraa tarkaanfachaa waan jiraniif maqaan duraan qabanis ni jijjiirama. Haalli raawwii isaas gaafa guyyaa sadaffaa galgala bakka firoonniifi ollaan walgahanitti wahilloonni ishee margaafi dhadhaa(muudaa) mushurroon fiddee itti kennite qabatanii fuula haadhaafi abbaa gurbaa dura dhaabbachuun akkas jechuun abba gurbaa gaafatu;

Abbaa ijaan lafa argaa;

Argaas nuu kennaa

Maqaas nuu kennaa.

Jechuun waahilloonni ishee dubbatu. Erga waahilloonni ishee dubbatanii booda abbaan gurbaas waan gochuu qabu akkas jechuun dubbatu.

Isinis ijaan lafa argaa

Argaas goromsa gurree cinaacha kenne.

Maqaas maatii marii'annee kennina.

Achumaan itti ansuun haadha mucaas akkuma abbaa mucaa gaafatan irra deebi'anii akkas jechuun gaafatu;

Harmee isinis ijaan lafa argaa;

Argaas nuu kennaa

Maqaas nuu kennaa.

Haati ilmaas, kan abbaan manaa ishee jedhee dubbate irra deebi'anii dubbatu; argaas kan abbaan ilmaa cinaacha kenne yoo ta'e gahoo ishee cinaacha goromsa gurree abbaan kenne dhuunfaadhaa jechuun kennu. Maqaas abbaa warraa ishee waliin marii'achuun maqaa

filatan irratti waliigalan tokko maqaa kennuufi. Gara fuulduraatti abbaafi haati gurbaa kan moggaafataniin ishee waamu.

Maqaa dubartii ilma hangafaatti heerumte: *Biiftuu* jechuun moggaasu. Maqaa dubartii ilma isa lammaffaa yookaan gidduu; *Badhaatuu*, *Beektuu*, *Galaanee*, *Soorettii* Maqaa dubartii ilma dhumaatti heerumte: *Guuttuu*, *Dandeessuu*, *Caaltuu*

Hiikni maqaalee moggaafaman:

Biiftuu: iftuu, biiftuun ganamaan baati jalqaba waan dhufteef biiftuu jedhanii moggaasana

Beektuu: kan beekumsa qabdu, hubattuu, fageessitee nama yaaddu

Galaanee: bal'aa, baay'achuu, waan hundaa qabeettii

Soorettii: qabeenyaan baadhaatuu, baay'achuu maatiis ibsa

Guuttuu: kan hundaan guutte, kanaa booda kan nutti dhufu hin jiru, guuteera, dhaabneerra jedhu ibsa

Caaltuu: amalaan, beekumsaan kan isaan hundumaa caalte argamte

Dandeessuu: obsa qabeettii,

4.1.1.3. Moggaasa Maqaa Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Moggaasaan/Oromoomsuun/Raawwataman

Moggaasaan aadaa Oromoo keessatti bakka guddaa qaba. Maalummaafi haala raawwii isaa ilaalchisee odeefkennitoota afgaaffii Obbo Shifarraa Asaffaa gaafa guyyaa 16/08/2010, Obbo Mahaammad Jiruu gaafa guyyaa 16/08/2010 fi Obbo Asfaaw Gonfaa gaafa guyyaa 20/08/2010 yaada walfakkaatu ibsan. Innis moggaasaan akka aanaa Walisootti kan raawwatamu saba yookaan lammii Oromoo hin taane sababa waraana, beela, balaa miidhaman gara saba Oromoo kanaatti makamuu yoo barbaadan yookaan immoo gosti isaanii xiqqoo ta'an miidhaafi balaa adda addaa ofirraa ittisuu kan hin dandeenye ta'e Oromoon gosa isaatti fudhatee moggaasaa gaggeessa. Maqaa haaraa kan Oromoo ta'e kenna; lafa qonnaas kan isaaf gahuu qabu jedhee yaade ni qoodaaf. Gosa kanaaf gaaddisa ta'a; diinni yoo itti dhufe loluun irraa ittisa. Walumaagalatti miidha gosa kana irraan gahu akka ilmoo isaatti kunuunsa babaachisu ni taasisa. Sabni moggaasaan Oromootti dhufe kunis boodaa hiddi dhaloota isaa kan itti waamamu gosa Oromoo itti moggaafameenidha.

Akka odihimtoonni jedhanitti adeemsa moggaasaa kanaan kan gosa Oromoo Leemmaniifi Gaaleyyiitti makamanii har'a itti waaman ni jiru. Gaaleyyiin gosa Oromoo Liiban ilmaan Walee naannoo Walisootti agaman torba keessaa isa tokkodha. Leemman immoo ilmaan Walisoo arfan keessaa tokko. Innis Oromoo naannoo Walisoofi sabni Amaara waliin wallolaa turan lola kana keessatti Oromoon injifachuun baay'ee isaanii booji'e; kaan isaanii baqatanii badan. Kan harka Oromootti hafan gosa Oromoo Gaaleyyiittifi Leemmanitti moggaafaman jechuun ibsu manguddooliin.

Haala raawwii moggaasa kanaas akka manguddoonni ibsanitti sirni qophaa'ee Abbaa Gadaan Bokkuu, tuntunoo qabatee; haati warraa Abbaa Gadaa immoo kallacha, caaccuu, callee, siiqqee qabtanii bahu. Gama warra moggaafamuufi moggaasaa kennan walitti fiduun sirna kana kan raawwatu Guula jedhama. Sirna kana irratti seera tumanii, waaqa waamanii moggaasaa maqaa raawwatu.

Walumaagalatti, adeemsa moggaasaa kana keessatti uummanni Oromoo yommuu Saba biraa ofitti fudhachuun gosa isaatti dabaluun gosoomsuu yookaam Oromoomsuu qofaa osoo hin taane adeemsa maqaa dhuunfaa Oromoo ganamaa san babal'ifachaa yookaan beeksifachaa deemuun beekumsaafi falaasamni Oromoo bal'aa akka ta'e irraa hubachuun ni danda'ama.

4.1.2. Yoomeessaa Moggaafama Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Itti Raawwataman

Yaadni yoomessa moggaafama maqaalee dhuunfaa Oromoo jedhu maqaaleen Oromoo ganamaa yoomiifi eessatti yookaan yeroofi bakka itti raawwatamu maal gaaffi jedhu ibsa. Uummanni Oromoo naannoo Walisoo maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa kan inni moggaafachaa turan akkaataa aadaafi duudhaa isaatti yeroofi bakka itti raawwatu sirriitti adda baahamee beekama.

Akka odihimtoonni ibsanitti uummanni Oromoo naannoo Walisoo maqaa daa'imaa dhalattee yookaan maqaale dhuunfaa qaamolee adda addaaf yommuu kennamu osoo itti hin yaadiin yookaan akka tasaa miti. Gochaafi raawwii duraa duubummaa isaanii eeguun maqaan kennama. Innis, akkaataa duudhaafi aadaa isaa hubannoo keessa galchuun moggaafama. Daa'imni tokko dhalattee kaastee turtii guyyaa shanii kaasee hanga ji'a afurii keessatti waan raawwatamuufis haala amala, dhabbi daa'imaa, akkaataa dhalachuun

daa'imaa,haala maatiin yeroo daa'imni dhalatte keessa turan ibsan,fedhiifi hawwii maatiin daa'imaaf qaban,yeroo daa'imni dhatatteefi kan kana fakkaatan xiinxalanii addaan baasuun maqaan moggaafama.Kuis kan barbaachiseef maqaan ibsistuu aadaa,mallattoo eenyummaa hawaasaa,hawaasni tokko maal keessa akka ture gara fuulduraatti maal yaada yookaan fedha qaba jedhan addaan baastee ibsiti.

Haaluma armaan olitti ibsameen moggaasni maqaa dhuunfaa Oromoo ganamaa yoomessa maal keessatti raawwata gaaffi jedhuuf odeefkennitoonni yommuu ibsan akkaataa maqaaleen sun irratti moggaafaman irratti hundaa'a.Hammachiisaa keessatti moggaasni maqaa kan raawwatamu ganama biiftuun erga baatee naannoo sa'aatii sadii hanga afuriitti.Bakki itti raawwatamus mana Ayyaantuu yookaan Qaalluuttidha.Yeroofi bakki kun kan filatameef jedhu odeefkennitoonni;

Oromoon ifa,ol adeemaa jaallata.Aduun mallattoo bilisummaati,ifti dhugaadha ganamaa ifaa, ol deema, bal'achaa, bargaagaa deemti malee itti dukkanaa'aa hin deemtu,ilmoonis ol adeemaa, guddataa bargaagaa deema waan ta'eef daa'ima dhalatteef milkii yookaan ayyaanaa gaariitu ta'aaf, jedhanii waan amananiif ganama filatu.Bakki immoo mana Ayyaantuu kan filatuuf Ayyaantuun uummata Oromoo biratti beekaadha, ayyaantuun namoota safuu waaqaafi lafaa beekan,warra obsa qabeeyyii, warra kadhatanii waaqarraa agatan waanta'eef waan gara fuulduraatti ta'u beeku.Kanaaf Oromoon egeree daa'ima isaa addan baafatee hubachuuf warraa Ayyaantuu biratti mqaan daa'ima isaa akka moggaafamu barbaada.Aadaa isaatis.

Obbo Asfaaw Gonfaa afgaaffii gaafa guyyaa 20/08/2010 taasifameen.

Gama biraatiin moggaasni maqaa dhuunfaa guddifachaa keessatti raawwatamu jira.Innis yoomessa mataa isaa ni qabaata.Yoomessi raawwii moggaasa maqaa guddifachaa keessatti raawwatamu akkaata qabiyyee guddifannaa irratti hundaa'a.Guddifannaa dubartiin daa'ima dhabdee gosa ishee irraa fudhachuun guddifannaa raawwatamu dhabduun mana warra mucaa/yyoo deemuun mana warra mucaa/yyootti raawwatama. Yeroon isaa ganama barii osoo namoonni walkeessaa hin deemiin.Yeroon kun kan filatamuuf jedhu manguddoonni dubartii dhabduun nama dukkana keessa jiraattutti

hiikama kanaaf halkan bariin kaatee gara warra mucaa/yyoo kan deemtu kanaan dura kan dukkana keessa ture har'a naaf barii'aa jiraa abdiin koo laliseera kan jedhu ibsa.

Kunis, dhala dhabdee kan turte har'a dhala argachuuf jirti waanta'eef abdii horachuu ishee agarsiisa. Bakki mana maatii mucaa/yyoo kan filatamuufis aadaa Oromoo keessatti namni rakkatee rakkoo na baasi jedhee kan himatu abbaa dhimmaa dha. Kanaaf, mana warra mucaa/yyootti raawwatamuu danda'a.

Karaa biraatiin moggaasni maqaa dhuunfaa Oromoo ganamaa maatiin raawwatamuus yoomessa keessatti raawwatamu mataa isaa ni qaba. Daa'imni tokko dhalattee booda dhiira yoo ta'e gaafa guyyaa shanaffaa dubara yoo ta'e immoo guyyaa arfaffaatti (ulmaa baatii) moggaasni maqaa ni kennama. Bakki itti moggaafamus deessuun bakka ulmaa itti baate mana deessuuttidha. Yeroon isaa galgala keessa raawwatama. Maqaaleen dhuunfaa Oromoo maatiin moggaafaman haala jiruufi jireenya maatii (mudannoo, fedhii, hawwii), yeroofi bakka daa'imni itti dhalattefi kan kana fakkaatan hubannoo keessa galchuun maatiin (abbaa, akaakayyuu, akkoo, haadha, adaadaa, indootoo) maqaa kennuu danda'ama.

Yoomeessi raawwii moggaasa maqaa dhuunfaa gaa'ela keessatti raawwatamuu dubarri erga heerumtee mana gurbaa fuudheetti gaafa guyyaa sadaffaa (qarree buufanna) maqaan kennamuu akka danda'u odeefkennitoonni ni ibsu. Yeroon maqaan kennamus galgala erga namoonni walitti qabamanii. Bakki isaa mana maatii gurbaa fuudheetti raawwatama. Yeroon maoggaasa maqaa dhuunfaa galgala filatamuufis gaa'elli walitti qabaa maatiiti. Galgallis, namoonni kamiyyuu eessayyuu haa oolan kan walitti isaan qabu galgala. Kana jechuun dargaggeessi (qeerroo)fi dargaggeettiin (qarree) duraan qofaa isaanii jiraachaa yookaan deema turaniin akkuma gaa'elli walitti isaan qabe galgalaan fakkeeffama waanta'eef yeroon moggaasa maqaa dhuunfaa Oromoo gaa'ela keessatti raawwatamu galgalaan ta'a jechuun ibsu.

Walumaagalatti, maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa akkaa aadaafi duudhaa Oromoo ganamaatti yoomessa adda addaa keessatti moggaafamaa akka ture hubachuun ni danda'ama.

4.1.3. Qooda Fudhattoota Moggaasa Maqaa Dhuunfaa Oromoo Ganamaa

Akka ragaa kennitoonni ibsanitti akkaataa aadaafi duudhaa hawaasa tokkootti moggaasni maqaalee yommuu raawwatamu namoonni yookaan qaamonni irratti hirmaachuun

maqaaleef moggaasa kennan ni jiru. Aadaa Oromoo keessatti maqaaleen haala adda addaa keessatti moggaafamuu irraa kan ka'e namoonni yookaan qooda fudhattoonni moggaasa maqaa dhuunfaa Oromoo ganamaa itti raawwatanis adda addaa. Haaluma kanaan akka naannoo Walisoottii moggaasa maqaa dhuunfaa Oromoo ganamaa daa'imman yookaan dhalootaa irratti maatii (abbaa, haadha, akkoo, akaakayyuu) moggaasa maqaa raawwata. Moggaasa maqaa hammachiisaa Qaalluu Warra Maaram Jijoo Goloollee fi guddifachaan immoo Ayyaantuutu yookaan Guula irratti hirmaata.

4.1.4. Bu'uura Moggaasa Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa

Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa haala adda addaa irratti hundaa'uun moggaafama. Bu'uurri maqaalee moggaafamanii jiran kan aadaa hawaasaa keessatti hiikkaa qabaatanidha. Yaada kana ilaalchisee gaaffii, "*Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa maalirratti hundaa'uun moggaafamaa turan?*" jedhu irratti odeeffannoo kennitoota akka Obbo Turaa Qalbeessaa 12/08/2010, Obbo Girmaa Bareechaa 15/08/2010, Obbo Shifarraa Asaffaa 16/08/2010, Asfaaw Gaashee 13/08/2010, Lammaa Kabbadaa, Nagaash Hundeessaa afgaaffiin dhiyaate dabalataan maree garee gaaffii walfakkaatu dhiyeessuun gaafa guyyaa 27/08/2010 irratti Obbo Kabbadaa Galaalchaa, Obbo Dheeressaa Galaalchaa ibsanitti uummanni Oromoo naannoo Walisoo maqaalee dhuunfaa ganamaa kaasee dhaloota isaa itti moggaasu haalota adda addaa irratti hundaa'uun akka ta'e addeessaniiru.

Haalota moggaasni maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa keessatti moggaafaman kunneen yeroo daa'imni dhalatu/ttu walqabateen, taateewwan wayita daa'imni dhalate/tte maatii irratti aawwataman walqabateen, haala dhaabbi, bifaafi amala daa'imni qabuun walqabteen, lakkoofsotaan walqabatan, mukkeen, bineeldota, ayyaanotaafi kan kana fakkaatan walqabatani bu'uura godhachuun maqaaleen moggaafamuu danda'u. Maqaaleen moggaafaman kunneen hiikkaa kan qabaatan haala irratti moggaafaman sanaanidha. Kana jechuun maqaaleen wantoota bu'uureffatanii moggaafaman amala waantichaa qaban gara namaatti fidanii bakka buufachuun maqaan hiika itti kennamu qabaateedha.

4.1.4.1. Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Yeroon Walqabatani Moggaafaman

Akka odeefhimtoonni ibsanitti maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa akka aanaa Walisootti moggaafamaa turan tokko tokko bu'uurri isaanii kan yeroo ibsanidha. Yeroon kunis wayita daa'imni keessa dhalate/tte bu'uureffachuun maqaan kennamudha. Isaanis

guyyaa (ganama, waaree, halkan), ji'a, bara, walqabatanii maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa moggaafaman ni mul'atu.

Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa tokko tokko moggaasni isaanii yeroo daa'imni tokko ganama, barfata, waaree, galgala, halkan,waariifi kan kana fakkaatan dhalate/tte bu'uureffatan maqaan kennama.Maqaaleen dhuunfaa ganamaa akka aanaa Walsiootti bal'inaan moggaafaman jiru,Isaanis *Barii,Ganamee, Ganamoo, Galgaloo, Galgalee, Waaree, Saafaa,Saafa'eewaariifi Waaritee*.jedhaman bu'uurri isaanii yeroo ganama, galgala,saafaafi halkanidha.

Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa haala yeroo irratti hundaa'uun moggaafaman kunneen qabiyyee yookaan ergaa lama of keessaa qabaatu.Inni jalaqaba hiika ifaa yookaan irra keessa qabu yommu ta'u inni lammaffaan hiika dhokataadha.Maqaaleen akka *Barii, Ganamoo, Ganamee* jedhamanii moggaafaman hiika irra keessaan daa'ima wayita dhalate/tte ganama keessa akka ta'e ibsa.

Gama biraatiin hiikni dhokataan isaa immoo daa'ima jalqaba (hangafaa) yookaan dafee kan dhalatte/te ibsudha.Maqaaleen akka *Galgaloo, Galgalee* jedhamanii maqaan kennamuuf daa'ima wayita dhalatte/te galgala keessa ta'u hiika irra keessaa kan ibsu yoo ta'u;hiikni dhakataa isaa immoo daa'ima maatiin erga umuriin deemee dulluma keessa argatan yookaan mucaa/mucaayyoo quxusuu taatee dhalate/tte.Ergaan isaa galgala koo gargaaraa,sooraa,utubaa koo jechuudha.Akkasumas, maqaaleen akka *Waaree, Saafaa, Saafa'ee* jedhamanii moggaafaman bu'uurri isaanii inni tokko daa'ima wayita guyyaa keessa dhalatte/te kana ibsu yoo ta'u;hiika dhaokataan isaa immoo saafaan aduu cimaa,amalli daa'ima kanaas akka saafaa cimaa,kan namatti of hin bunne,onnee qabeessa.Gama biraatiinis,daa'ima maatiin umurii dargaggummaa isaaniitti argatan ibsuu danda'a.

Akkasumas,maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa akka *Baatii, Goobanaa, Goobanee, Biiftuu*, jedhaman maqaa ji'a, biiftuu, urjii bu'uureffaatanii moggaafaman mul'atu. Maqaaleen kunneen bu'uurri moggaasa isaanii ji'a ta'an haala sochii ji'aa baatee hanga lixxutti raawwatamu irratti hundaa'a.Maqaan *Baatii* jedhu ji'a yookaan addeessaa yeroo jalqabaa galgala mul'attu ta'u walitti dhufeenyi hiika maqaa kanaas jalqaba koo,rakkoo

keessaa bahuu maatii ibsa. Maqaaleen moggaasni isaanii *Goobanaa, Goobanee* jedhaman wayita adeessi guutuu ta'etti daa'ima dhalatte/te maqaa kennama.

Gama biraatiin hiika dhokataa “goobana” jedhu guutuu jechuudha. Maqaaleen akkanatti moggaafaman bu'uurrisaa ji'a goobane yommuu ta'an guutuun daa'imni waan barbaachisu hunda guutee, yeroo isaa eegee dhalatte/te yaada jedhu ibsa. *Biiifuun* ifa ol adeemaadha, dukkana keessaa ifatti bahuudha, maqaan kun kan daa'ima jalqaba maatii keessatti dhalatteef kennama. Akkasumas, dubartii jalqaba maatii gurbaatti heerumteef maqaa akkasii kennama.

Dabalataan, maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa tokko tokko gadaan yookaan baraan walqabatanii moggaafaman mul'atan jira. Innis bara yookaan gadaa daa'imni keessa dhalate/tte hubannoo keessa galchuun walitti dhufeenya bara yookaan gadaa sana hiika qabu bakka buusuu danda'u Oromoon naannoo Walisoo dhaloota isaaf maqaa moggaasa.

Maqaaleen *Gadaa, Roobalee* bu'uurri moggaasa isaanii bara gadaan itti gaggeeffamudha. Gadaan waggaa saddet saddetiin Oromoon baallii (aangoo) karaa dimokiraatawaa ta'een waliif dabarsudha. Moggaasni maqaa daa'ima tokkoof kennamuu bara baallii wal harkaa fuudhisa gadaa Oromoo keessa daa'ima dhalatte/te maqaa kennama. Gama biraatin Gadaan mallattoo sirna bulchiinsa dimokiraatawaa Oromoo yoo ta'u maatiin daa'ima isaaf hawwii gara fuulduraatti daa'imni dhalate bulchaa biyyaa ta'ee haala dimokiraatawaafi aadaa Oromoo bu'uureffateen biyya hogganu hawwu ibsa.

Akkaataa marsaa Gadaa Oromoo Maccaa-Tuulamaatti Roobaleen marsaa Gadaa shanan jiran keessaa shanaffaa irratti raawwatamudha. Isaanis duraa duubaa Birmajjii → Michilee yookaan Muudana → Duuloo yookaan Haalchiisa → Meelbaa yookaan Hambissaa → Roobaleedha. Hariiroon hiika moggaasa maqaa Oromoo Roobalee jedhuus daa'ima maatii keessaa shanaffaa irratti dhalateen ibsama. Gama biraatiin wayita gadaan Roobalee aangoo kennu yookaan fudhatu daa'ma dhalatte/te maqaa *Roobalee* jedhamuu moggaafama.

4.1.4.2. Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Waqtiileen Walqabatanii

Moggaafaman

Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa tokko tokko waqtiilee waggaatti deddeebi'an irratti hundaa'uun moggaafamuu danda'a.

Bu'uura Maqaa Maqaa Moggaafaman Hiika maqaa moggaafaman

Birraa	Birraa (dhi)	waqtii gannatti aanee dhufu
	Birraatuu (dhi)	
	Birra'ee (dhi)	midhaan birraa keessa gahu
Ganna	Roobaa (dhi)	jiidha, qabeenya horachuu
	Roobee (dha)	”
	Roobduu (dha)	”
	Corroqee (dha)	jiidha, bishaan, boosettii
Arfaasaa	Arfaasee (dha)	

Maqaaleen armaan olitti eeraman bu'uurri isaanii waqtiilee waggaa keessatti deddeebi'anii jiran birraa,gannaafi arfaasaa irratti hundaa'uun moggaafamaniidha. Xiyyeeffannoon isaanis wayita daa'imni dhalate/tte waqtiin isaa maal?Jedhuufi hiika dhokataa isaa walqabteen maqaan moggaafama.

Maqaaleen *Birraa,Birra'ee,Birraatuu* jedhamanii moggaafaman ergaan isaa daa'imni waqtii birraa keessa dhalatte/te akka ta'e ibsama.Hiikti dhokataan birraan ifa,ganna dukkana keessaa ifatti bahuun ibsama.Maqaaleen bu'uurri isaanii waqtiilee walqabatnii moggaafaman maatiin rakkoo keessa turan amma garuu rakkoo jalaa bahuu isaanii ibsu barii'eera yaada jedhu ibsa.

Gama biraatiin maqaa *Birra'ee* moggaafamu birra'ee midhaan wayita waqtii birraa geessu hiika qaba.Ergaan isaa kan daftee geessu yoo ta'u hariiroon hiika moggaasa maqaa daa'ima daftee dhalatte/te jedhuun ibsama.

Maqaaleen akka *Roobaa, Roobee, Roobduu,Corroqee* waqtiilee ganna bu'uurefachuun moggaafamanidha.Hiikkaa wayita daa'imni dhalatte roobni jiruufi daa'imni dhalatte maatiin qabeenya guddaa argachuu isaanii ibsu maqaa kennamudha.

Walumaagalatti,maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa waqtiileen walqabatanii moggaafaman hiika irra keessaafi hiika dhokataan qabaatanii ergaaa dabarsaniidha.

Maqaaleen yeroo ammaa moggaafaman kan haala kana bal'inaan bu'uureffatanii moggaafaman akka hin jirre maddoonni ragaa ni ibsu.

4.1.4.3. Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Fedhii, Hawwii Maatiin Qaban Walqabatanii Moggaafaman

Moggaasni maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa kan fedhii, hawwii maatiin daa'ima isaaniif qaban ibsan irratti hundaa'uun raawwatamanidha. Maqaaleen haala kana irratti hundaa'uun moggaafamaa turan akka aanaa Walisootti bal'inaan mul'atu. Isaanis kanneen akka *Qananii, Qixxaataa, Acaaluu, Acaaltuu, Caalaa, Caalii, Hundumaa, Caaltuu, Caalchisaa, Addunyaa, Irranaa, Biqilaa, Magarsaa, Kanniisaa, Booji'aa, Mootummaa, Boruu, Ulfaataa, Ulfaattuu, Dagaagaa, Olaanaa, Danboobaa, Namarraa, Daraaraa, Dararee, Mul'ataa, Moosisaa, Lataa, Lattuu, Guddisaa, Jigsaafi* kan kana fakkaatanfaadha. Moggasni maqaalee dhuunfaa ganamaa kunis daa'imni yeroo dhalattu maatiin hawwii, fedhii, abdii, jaalala, guddina daa'ima isaaniif gara fuulduraatti fedhan (hawwan) yaadan bu'uureffachuun maqaa daa'imaaf moggaafamu danda'udha.

4.1.4.4. Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Taateewwan Wayita Daa'imni Dhalatte/te Raawwataman Bu'uureffachuun Moggaafaman

Bu'uurri maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa itti moggaafaman keessaa taateewwan yookaan gochoota yeroo daa'imni dhalatte/te maatii raawwtaman irratti hundaa'uun moggaafamaan isaan tokkodha. Akka odihimtoonni ibsanitti maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa akka aanaa Walisoo gochawwan maatii, hawaasa, biyya irratti raawwatan kanneen akka gammachuu, gadda, waraana, balaa, beela, godaansaa, walitti bu'iinsaa maatii, haala ciniinsuu haadhaa, fedhiifi fedhii malee dhalachuu daa'imaafi kan kana fakkaatan wayita daa'imni dhalatte/te raawwataman bu'uura godhachuun maqaan moggaafamaa tureedha. Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa haala kanaan daa'imaaf kennamu maatiin raawwii yeroo sana ittiin yaadachuuf fayyadaman malee hariiroo yookaan hiika daa'ima dhalatte/te sana akka hin ibsine akka ta'e ragooliin ni ibsu.

Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa haala maatiin keessa jiran irratti hundaa'uun moggaafama. Bu'uurri maqaalee moggaafaman kunis wayita daa'imni dhalatte/te maatiif mudannoo gaarii akka gammachuu keessa jiran yoo ta'e maqaalee gammachuu ibsan walqabatan moggaafama. Maqaaleen akka *Gammachuu, Gammadaa, Gammannee,*

jedhamanii uummata Oromoo biratti moggaafaman maatiin wayita daa'imni dhalate gammachuu guddaa keessa akka turan ibsa. Qabiyyee kana keessa taa'ee immoo maqaalee hariiroo yookaan hiika gammachuu qaban moggaafachuu akka danda'amu hubatama.

Gama biraatiin, maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa tokko tokko wayita daa'imni dhalatte/te maatii rakkoo mudate bu'uureffachuun moggaafamaa turan mul'atan jira. Kunis wayita daa'imni dhalatte/te rakkoo adda addaa maatii irra kan mudatee hubannoo keessa galchuun maqaa kennama. Maqaalee akka *Baanee, Bayeeraa, Bayee, Obsee, Dagee* jedhamanii moggaafaman wayita daa'imni dhalatte/te maatiin rakkoo keessa jiran ture amma garuu rakkoo sana jalaa bahuu yookaan dheessuu isaanii ibsa yaada jedhu ibsa. Bara daa'imni dhalatte/te maatii irraa qaamni tokko dhiibbaa irra geessisu roorroo yookaan hakuuccaa itti hammaate ittiin yaadachuuf yookaan ibsuuf maqaa Roorrisa jedhu ilmaan isaaf maqaa moggaasa.

Akkasumas, maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa kan waraanaan walqabatanii moggaafaman mul'atan jiru. Maqaaleen akka *Duulaa, Duulee, Booji'aa* jedhamanii moggaafaman wayita daa'imni dhalatte/te naannoo maatii daa'imaatti duula yookan waraanni akka ture kan ibsudha. Gama biraatiin wayita daa'imni dhalatte abbaan mucaa/mucayyoo dirree waraanaa demeetti akka dhalatte ta'uu kan ibsuu danda'a.

Gama biraatiin akka odeefhimtoonni ibsanitti, maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa tokko tokko taateewwan maatii yookaan abbaa manaafi haadha manaa gidduutti uumamu bu'uureffachuun maggaafamuu danda'a. Rakkoo maatii, abbaa warraafi haadha warraa gidduutti uumame sababa daa'ima dhabuun walitti bu'iinsi jiraachuu, maatiin addaan bahanii turan walitti deebi'uu fi kan kana fakkatan mul'atan sababa daa'imni dhalachuurraa kan ka'e maatii gidduutti rakkoon furame bu'uureffachuun maqaan daa'imaaf moggaafamuu danda'a.

Maqaalee haala kanaan moggaafaman akka aanaa Walisootti armaan gadiitti ilaalla;

Maqaalee moggaafaman	Hiika isaanii
Araarsaa (dhi)	nagaa, araara buusaa
Araaree (dha)	“
Deebisaa (dhi)	walitti qabaa, kan addaan bahee ture waltti fidaa

Ciimsaa (dha)	walitti fidaa, jabeessaa, hariiroo lamaan gidduu jiru cimsaa
Jabeessaa (dhi)	cimsaa, hariiroo lamaan gidduu jiru itti fufsiisaa

Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa armaan olitti eeraman *Araarsaa*, *Araaree* moggaafaman bu'uurri isaa sababa adda addaan maatiin walitti bu'iinsa qabaatan turan walitti deebi'uun araara buusan keessatti daa'ima dhalatte/te maqaa akkasii moggaafatu. Akkasumas, maqaaleen *Deebisaa* jedhamanii moggaafaman sababa adda addaan maatiin addaan bahee ture daa'imni dhalachuurraa kan ka'e walitti deebi'uu maatii kan ibsu maqaa *Deebisaa* jedhuu moggaafama. *Jabeessaafi Ciimsaan* immoo sababa daa'imni dhalachuu irraa kan ka'e hariiroo maatii gidduu jiru walitii fufuu isaanii kan bu'uureffatamee moggaafamu akka ta'e hubachuun danda'ama.

4.1.4.5. Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Haala Ulfa, Ciniinsuu Deessuu Bu'uureffachuun Walqabatanii Moggaafaman

Uummanni Oromoo naannoo Walsioo maqaalee dhuunfaa ganamaa kaasee kan moggaasu akka tasaa osoo hin taane taateewwan wayita daa'imni dhalatte/te keessa itti raawwataman bu'uureffachuudhaani. Taateewwan kunneen keessaa haala ulfaafi ciniinsuu haadhaa wayita deessuutti raawwataman. Innis haala ciniinsuun deessuutti hammaatuufi salphatuu irratti hundaa'uun maqaan moggaafamuu danda'ama.

I. Maqaalee Haala Ciniinsuun Deessuutti Hammaatuun Walqabatanii Moggaafaman

Maqaa moggaafaman hiikaa isaanii

Jiilchaa (dhi)	lammata akka itti hin deebine taasisuu
Macheessaa (dhi)	of wallaalchise, itti cime
Machii (dhi)	“
Sardaa (dhi)	ariifachiisaa, cimaa, itti mudduu

Moggaasni maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa armaan olitti argaman kunneen bu'uurri isaanii haala cimina ciniinsuu deessuu irratti hundaa'uun kan walqabatanii moggaafamaniidha. Maqaa *Jiilchaa* jedhu sababa ciniinsuu itti hammachuura kan ka'e lammaffaa akka itti hin deenye kan jedhu ibsudha. *Macheessaa*, *Machii* wayita da'umsaatti deessuutti ciniinsuun itti cimuu irraa kan ka'e of wallaalte (maachoofttee) kan

jedhu ibsudha. Maqaan *Sardaa* jedhamee moggaafamu bu'uurri isaa cimina ciniinsuu haadhaa irratti ariifachiisaa ta'e keessatti daa'ima deesse mul'isu maqaa hariiroo sana qabu moggaafamaa ture.

II. Maqaalee Haala Ciniinsuun Deessuutti Salphaa Ta'uun Walqabatan Moggaafaman

Maqaa moggaafaman

hiikaa maqaa moggaafaman

Dafee (dhi)

rakkoo malee ariitiin dhalachuu daa'ima

Furaa (dhi)

rakkoo tokko malee dhalachuu daa'ima

Fullaa'aa (dhi)

qulqullaa'ee, rakkoo malee dhalachuu daa'ima

Qajeelaa (dhi)

karaa sirrii ta'een dhalachuu daa'ima

Qabbaneessaa (dhi)

deessuun osoo hin dhiphatii, isheetti toluun dhalachuu

Tolaa (dhi)

rakkoo tokko malee dhalachuu

Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa armaan olitti ibsaman haala kanaan moggaafamuu danda'an wayita daa'imni dhalate. tte haati ciniinsuu irratti rakkoo tokko malee yookaan osoo hin dhiphatiin deesse bu'uureffachuun maqaan moggaafamuu akka danda'an hubachuun danda'ama.

Dimshaashumatti, maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa taateewwan wayita daa'imni dhalattu keessatti raawwataman bu'uureffachuun moggaasni maqaa raawwatamaniidha. Oromoon ganamaa kaasee haala kana bu'uureffachuun ilmaan isaa moggaafachaa ture. Haata'u garuu, haala qabatamaa ammaa kanaan kan taateewwan kunneen bu'uureffachuun moggaafatan akka hin mul'ane odeeffakkennitoonni ni ibsu.

4.1.4.6. Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Haala Dhaabbii, Bifaafi Amala Daa'ima Walqabatanii Moggaafaman

Akkaataa aadaafi duudhaa Oromootti maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa haala dhaabbii daa'ima, bifaafi amala daa'ima qaban irratti hundaa'uun moggaasni maqaa raawwtama. Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa aanaa Walisoo tokko tokko haala dhaabbii daa'ima guddina yookaan xiqqina daa'ima irratti hundaa'uun maqaan moggaafaman mul'atan jira.

Maqaa moggaafaman Hiikkaa Kallattii**Hiikkaa dhokataa isaa**

Fakkansaa (dhi)	guddaa, furdaa	sanyiin kee haa guddatu
Dheeraa (dhi)	dheeraa	qacceen kee haa fagaatu
Gooroo (dhi)	dheeraa	fagoottu mul'adhu, addunyaan si haa beeku
Jaagamaa (dhi)	guddaa	dheeraa bal'adhu sanyiin kee ha bargaagu
Jorgee (dha)	dheertuu	qacceen kee haa dheeratu, bareedi
Jorgoo (dhi)	dheeraa	“
Jorroo (dhi)	dheeraa bareedaa	jireenyi kee haa bareedu
Mandiidaa (dhi)	guddaa furdaa	dheeraa bal'adhu sanyiin kee ha bargaagu
Saqalaa (dhi)	dheeraa qal'aa	qacceen kee haa fagaatu
Kurmaanee (dha)	soogidda xiqqaa akka soogidda kanaatti mi'aayi, xiqqoo	

Maqaaleen armaan olitti moggaafaman kunneen bu'uurri isaanii daa'ima dhalatte haala dhaabbii isaa/ishee dheeraa yookaan gabaabaa ta'uu daa'ima irratti hundaa'uun maqaan akka mooggafamuu danda'amu ni hubatama.

Gama biraatiin maqaaleen Oromoo ganamaa tokko tokko bifa daa'ima bareedina, simboo, miidhaginaafi fokkina daa'ima irratti hundaa'uun maqaan ni moggaafama. Maqaaleen akka *Disoo, Daansoo, Kuullanii, Luuccaa, Luuccee, Luulii, Maalituu, Miidhagsaa, Meetii, Tumeefi* kan kana fakkaatan miidhagina daa'imni uumamaan qabdu irratti hundaa'uun maqaan kennamuufi akka ta'e hubachuun danda'ama.

Akkasumas, maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa haala amala daa'imni qabdu yookaan agarsiistu irratti hundaa'uun maqaan kennamuu danda'a. Amala gaarii qabaachuufi amala gaarii hin qabaannee daa'ima bu'uureffachuun maqaalen kennama. Maqaaleen kunneenis *Qabbannee, Daadhii, Nadhii, Taliilaa, Qananii, Leelloo, Dammoo, Dammashii* fi kkf

Walumaagalatti, maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa haala amala, bifaafi dhaabbii daa'ima irratti hundaa'uun moggaafaman Oromoon aanaa Walisoo amala, bifaafi dhaabbii daa'ima addaan baafachuun maqaan daa'imaaf maqaan kennamaa tureedha. Maqaaleen kunneen kan moggaafaman daa'imni dhalattee/tee hanga moggaasni maqaa

kennamutti amala,bifaafi dhaabbii agarsiisan yookaan qaban irratti hundaa’uun maqaan daa’imaaf kennamuu danda’a.

4.1.4.7. Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Fedhii Maatiifi Fedhii Maatii Malee Dhalachuu Daa’ima Walqabatanii Moggaafaman

Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa tokko tokko fedhii (hawwii)yookaan karoora maatii yookaan akkaataa maatiin barbaadanitti daa’ima argachuufi fedhii yookaan karoora maatii malee dhalachuu daa’imaa irratti bu’uureffachuun maqaan moggaafama.

Haaluma kanaan akka odihimtoonni ibsanitti akka aanaa Walisootti moggaasa maqaalee dhuunfaa ganamaa maatiin daa’ima fedhii isaanii argachuu isaanii mirakaneessuu ibsu maqaalee akka *Argannee, Beekkannee, Dharraanee, Hawwinee, Gumjaanee, Gumjaasaa, Karoorsaa, Naata’ee* fi kan kana fakkaatan ilmaan moggaafataa tureera.Ergaan maqaalee kunneeni hawwii,fedhii,akka barbaadanitti,karoora maatiin dhalachuu daa’imaa maatii itti gammaduun maqaa akkasii daa’imman isaaf moggaafata.

Gama biraatiin addunyaa kanarratti daa’imni haala adda addaatiin gara lafaatti dhufti yookaan dhalatti.Akkaataa fedhiifi karoora maatiin barbaadetti dhalachuu dhabuun daa’imaa yookaan fedhii maatii malee dhalachuu daa’imaa ta’uu danda’a.Kanarraa kana ka’een maatiin yaada kana ibsachuuf daa’imaaf maqaalee akka *Haata’uu,Haataatuu, Hinjibbuu,Tolashee,Hinseeneefi* kkf daa’imaaf maqaa kennu.Maqaaleen dhuunfaa Oromoo haala kanaan moggaafaman haala maatiin karoora yookaan fedhii isaanii dhalachuu daa’imaa ibsatan malee amala, sansakka, haala daa’ima dhalatte/te sanaa kan calaqqisiisu miti.

4.1.4.8. Moggaasa Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Lakkoofsa Walqabatanii Raawwataman

Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa moggaafaman lakkoofsotaafi baay’ina qaban agarsiisan bu’uureffachuun raawwatamuu danda’a.Oromoon naannoo Walisoo haala daa’imni keessatti dhalatte/te baay’achuu ijoollee, qabeenyaa horuufi kan kana fakkaatan yoo isaan mudate maqaalee lakkoofsaan hiika kennuu danda’a jedhee yaade maqaa bakka buufachuun moggaasa.Maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa akka *Shantamaa, Jaatamaa, Dhibbisaa,Dhibbashii,Kumaa,Kumee,Kumalaa,Kumalee,Kumsaa,Kitilaa,Kitilee* jedhama

nii moggaafamanii jiran bu'uuri maqaalee isaanii lakkofosta akka shantama, jaatama, dhibba, kumaafi kitila jedhamanidha.

Akka odihimtoonni jedhanitti maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa lakkoofsaan bu'uureffachuun moggaafaman akka uummata Oromoo naannoo Walisootti bal'inaan moggaafaman *Shantamaa*, *Jaatamaa* jedhaman hiikti irra keessaa isaa baay'achuu yookaan heddummachuu ijoollee maatii keessatti argaman ibsa. Hiikti dhokataan isaa daa'ima abbaan umurii shantama yookaan jaatamaffaa isaatti daa'ima argate bakka bu'a. Maqaaleen akka *Kitilaa*, *Kitilee*, *Kumaa*, *Kumee* jedhamanii moggaafaman maatiin ijoollee baay'ee argachuurraa kan ka'e maqaa lakkoofsaan hedduu argasiisu bakka buufachuun moggaasu. Gama biratiin Oromoon naannoo Walisoo wayita daa'imni dhalatte/te maatii qabeenyaan baadhaadhuu isaanii kan ibsu yoo ta'e maqaa akkasii moggaasa.

Akkasumas, maqaaleen akka *Kumsaa*, *Kumashii*, *Dhibbisaa*, *Dhibbashii* jedhamanii mooggafaman hiikkaa irra keessaa wayita daa'imni dhalatte maatiin qabeenyaan (loon) hedduu hoachuurraa kan ka'emaqaa akkasii moggaafachuu danda'u. Hiikkaa dhokataan isaa maatiin daa'ima (dhala) dhabanii erga yeroon isaanii darbee booda argatan maqaa akkasii moggaasu. Ergaan isaa tokkumti isaa/ishee hamma dhibbaa yookaan kumaa gahuu daa'ima kan ibsudha.

Gama biraatiin maqaaleen akka *Gobbisaa*, *Gobbinee*, *Gobbuu*, *Tuujjii* jedhamanii moggaafamanis hiika maqaa maatii tokko keessatti baay'achuu daa'immanii kan ibsuu akka ta'e hubachuun ni danda'ama.

4.1.4.9. Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Maqaa Mukkeeniifi Marga

Bu'uureffachuun Moggaafaman

Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa tokko tokko maqaa mukkeen, marga naannoo jiran bu'uureffachuun moggaafamuu danda'ama.

Bu'uura Maqaa	Maqaa Moggaafaman	Hiika maqaa moggaafaman
Ejersa	Ejersoo (dhi)	cimaa, jabina kan qabu
Leemmana	Leemmanoo (dhi)	
	Leemmanee (dha)	dheeraa bareedina kan qabu

	Simaloo (dhi)	
	Simalaa (dhi)	
Sooyyama	Sooyyaamee (dha)	qal'aa dheeraa bareedina qabu
Daraaraa	Daaraaraa (dhi)	daraari guddaadhu, sanyii horadhu
	Daraaree (dha)	”
Daannisa	Daannisaa (dhi)	gaaddisa, dawoo
Eebicha	Eebichoo (dhi)	waanta hadhaawu, cimaa
Gumarii	Gumarii (dha)	bareedduu
Urgeessaa	Urgeessaa (dhi)	waan foolii gaarii qabu
Qumbii	Qumbii (dhi)	urgaa'aa
Irreensa	Irreensoo (dhi)	irreeffannaa, nagaa, waaqaan kadhachuu
Marga	Siddisaa (dhi)	bareedina, simboo
	Siddisee (dha)	”
Loomii	Loomii (dha)	

Maqaaleen armaan olitti eramaniin moggaafaman bu'urri isaanii mukaafi margadha. Maqaaleen kunneen mukkeenii marga irratti hundaa'uun moggaafaman malee hiikkaa maqaa mukaa yookaan marga sanaa daa'imaaf kennama osoo hin taane fakkoommii mukichaa hawaasni sun bakka buufatee beekamuun maqaa daa'imaaf hiika ta'uu yookaan bakka bu'uu danda'u moggaafama.

4.1.4.10. Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Maqaa Bineeldotaa

Bu'uureffachuun Moggaafaman

Moggaafamni maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa kan maqaa bideeldotaaffi taateewwan namaafi bineeldota waliin qaban raawwataman bu'uureffachuun mqaan dhuunfaa moggaafamuu danda'a.

Bu'uura Maqaa Maqaa Moggaafaman Hiika maqaa moggaafaman

Leenca	Leencoo (dhi)	amala leencaa- cimaa, goota, jabaa
--------	---------------	------------------------------------

	Lindii (dhi)	}	gooba leencaa- mallattoo ciminaa, jabaa
	Ligdii (dhi)		
Qeerransa	Qeerransoo (dhi)		amala qeerransaa-cimaa, yoo tuqan kan nama hin dhiisne,aarii kan dandeenye,obsa dhabeessa
Simbirroo	Simbiree (dha)		gosa simbiraa- bareedduu

Maqaaleen moggaasni isaanii mqaq bineeldodaa daa’imaaf kennaman amala bineensonni qaban yookaan agasiisan bakka buufachuun Oromoon ilmaan isaaf maqaa kenna. Maqaaleen olitti eerman *Leencoo*, *Linddi*, *Ligdii*, *Qeerransoo*, *Simbiree* jedhamanii moggaafaman kunneen amaloota bineensonni qaban kana bu’uureffachuun maqaa ilmaan namaaf kenname hubachuun ni danda’ama.

4.1.4.11. Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Maqaa Amantaafi Hariiroo

Waaqaa Walqabatanii Moggaafaman

Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa tokko tokko hariiroo waaqaan walqabatan yookaan ibsan giddugaleeffatamanii moggaafama.Akkaataa amantaa waaqeffannaa Oromoo ganamaatti iddoo olaanaa yookaan humna guddaa (supper natural power) qabu waaqa jedhama.Maqaaleen dhuunfaa Oromoo tokko tokkos maqaa waaqaa hariiroo qaban bu’uureffachuun moggaafaman ni jira.Kana jechuun maqaa waaqa jedhu namaaf kennama osoo hin taane maqaalee kan hariiroo yookaan walitti dhufeenya yookaan jiraachuu waaqaa ibsan yookaan agarsiisan irratti hundaa’uun uummanii Oromoo naannoo Walisoo jiran maqaalee akka *Tolasaa*,*Tolawaaq*, *Waaqumaa*,*Waaqumee*, *Waaqashee*, *Waaqasaa*, *Waaqtolaa*, *Waaqgaarii*, *Waakkennee*, *Waaqjiraa*,*Kennasaa* fi kan kana fakkaatan jechuun moggaafataniidha.

Walumaagalatti,maqaaleen dhuunfaa oromoo ganmaa moggaafamni isaanii akkaataa duudhaafi aadaa oomoo ganamaatti moggaafamaa turan bu’uurri isaanii kan haalota adda addaa kanneen akka taateewwan wayita daa’imni dhalatte/te raawwataman (gadda, gammachu,waraana,ciniinsuu deessuu,waltti bu’iinsa maatii), haala dhaabbiifi amala daa’imaa irratti,yeroo daa’imni dhalatte/te (guyyaa, ji’a, waggaa,waqtiilee),haala fedhii maatiin daa’ima isaanii hawwan irratti, lakkoofsota, mukkeeniiifi marga,maqaa

bineeldotaafi hariiroo waaqaafi kan kana fakkaatan walqabatan bu'uureffachuun maqaaleen moggaafamuu akka danda'amu hubachuun ni danda'ama.

4.1.5. Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Jedhaman

Maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa kan hawaasni Oromoo ganamaa kaasee dhaloota itti moggaafataa waliis moggaasaa jirudha. Maqaaleen kunneen akka guutuu Oromiyaatti walfakkaatan mul'atanta'us akka aanaa Walisootti maqaaleen dhuunfaa Oromoo kan ganamaa moggaafamanii argaman turan ni jiru. Yaada kana ilaalchisee ragaa kennitoota ogeessota afaanii, manguddootaafi hojjetoota waajjira aadaafi turiizimii aanaa Walisoo karaa afgaaffiifi maree gareetiin dhiyaatan walitti qabamee ibsameera.

Haaluma kanaan gaaffii, *“maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa jedhaman akka aanaa Walisootti isaan kamfaadha?”* jedhan odeef kennitoonni karaa afgaaffii Obbo Turaa Qablbeessaa 12/08/2010, Obbo Shifarraa Asaffaa 16/08/2010, Barsiistuu Simeenesh Bulloofi Tsiggee 18/08/2010, Obbo Asfaaw Gonfaa 20/08/2010, Barsiisaa Asfaaw Gaashee 23/08/2010, Barsiisaa Girmaa Bareechaa 11/08/2010 fi maree garee gaafa 27/08/2010 gaggeeffame irratti maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa yookaan kan durii akka aanaa Walisootti jedhamee yaadamu ragaa kennitoonni ibsan akka armaan gadiitti tarreeffamaniidha. Isaanis:

Aanga'aa, Aangasaa Aangessaa, Abbaltii, Abboomaa, Abboomsaa Abdannee, Abdataa, Abdiisaa, Abdiwaaq Acaaluu, Addunyaa, Ajjamaa, Amdiisa, Aanaa, Angaasaa, Angaashee, Anniisaa, Araarsaa, Araddaa, Arfaasee, Argannee, Ariitii, Ayyaansaa, Ayyaantuu.

Baabsaa, Baacaa, Baanee, Baatii, Baayisaa, Baayisee, Baddeessoo, Badhaadhaa, Badhaanee, Badhaasee, Baatii, Bareechaa, Bari, Bariisee, Barsiisaa, Bayee, Bayeeraa, Beekkannee, Beeksisaa, Beenyyaa, Bifeessaa, Biichee, Biifaa, Biiftuu, Biqiltuu, Biqilaa, Birra'ee, Birraatuu, Biraa, Birriituu, Bisoo, Bitimaa, Bobbaasaa, Boodanaa, Booji'aa, Boonsaa, Boruu, Bulloo, Bullukkoo, Bultii, Bultum, Burqaa, Burqituu, Caalchisaa, Camadaa, Ciibsaa, Ciimsaa, Corroqee, Caalaa, Caalii, Caaltuu, Corqaa Daammasaa, Dandaannaa, Daannisaa, Daansoo, Dabalaa, Dabalee, Dabaree, Dabbalee, Dachaasaa, Daadhii, Dafee, Dagaagaa, Dagee, Dalasaa, Damee, Daammashii, Dammoo, Danboobaa,

Daraaraa, Daraaree, Dawoo, Dayeessaa, Deebisaa, Deeksisaa, Dhaabaa, Dhaabasaa, Dhaabii, Dhanga'aa, Dharraa, Dharraanee, Dheebuu, Dheeraa, Dheeressaa, Dhibbisaa, Dhiiraa, Dhinsaa, Dhiyaanaa, Dhufeeraa, Dhugaa, Dhugumaa, Dhugumee, Dhukeessaa, Dhukii, Dhuunfaa, Dibaabaa, Dibaabee, Didhaa, Dildiloo, Dilgaasaa, Dinqeessaa, Diriirsaa, Diroo, Dirribaa, Dirribii, Dirribsaa, Disaa, Disoo, Disaasaa, Dorgomaa, Duulaa, Duulee, Duumeessaa, Duureessaa, Duurettii, Eebbaa, Eebbisaa, Eebbisee, Eebichoo, Eegaa, Ejersoo, Ejjetaa, Faajjii, Faanaa, Fakkansaa, Fayiftuu, Fedhasaa, Fiixumaa, Fidaa, Fufaa, Fullaa'aa, Furaa, Furgaasaa, Furi.

Gaachanaa, Gaaddisaa, Gaaddisee, Gaanfuree, Gaaromsaa, Gabbisaa, Gadaa, Galaalchaa, Ganaalee, Galaanaa, Galataa, Galatuu, Galeeraa, Galgalee, Galgaloo, Galmeessaa, Gammachuu, Gammadaa, Gammannee, Ganamee, Garbaa, Gagaraa, Giraabaa, Giraabee, Gobbinee, Gobbisaa, Gobbuu, Golgaa, Gonfaa, Gonfee, Goobanaa, Goobanee, Gooroo, Goshee, Gosoomsaa, Guddisaa, Gulummaa, Gulummee, Gumarii, Gumjaanee, Gumjaasaa, Guraaraa, Gurmeessaa, Gurmuu, Guutaa, Guutamaa, Guuttataa, Guutuu, Guyyaasaa, Guyyaashee, Haataatuu, Haat'auu, Hawwinee, Hawwii, Heeyyii, Hinjibbuu, Hinseeraa, Hirphasaa, Hirphee, Horataa, Hortuu, Hundee, Hundeessaa, Hundumaa, Hurrisaa, Hurrumaa, Ibsaa, Ida'aa, Ida'ee, Iddeesaa, Ifaa, Iftuu, Ilaalaa, Imaanaa, Indabuu, Injiguu, Irgee, Iranaa, Irreensoo, Ittichaa, Ittaanaa, Ittisaa, Itta'aa, Jaagamaa, Jaalanee, Jaatamaa, Jabeessaa, Jifaaraa, Jifaaree, Jigsaa, Jiidhaa, Jiilchaa, Jiituu, Jiraannee, Jireenyaa, Jiruu, Jorgee, Jorgoo.

Kafanii, Kanniisaa, Karaa, Karoorsaa, Kennasaa, Kitaabaa, Kitaabee, Kitilaa, Kudhaamaa, Kumaa, Kumalaa, Kumashii, Kumee, Kurmaanee, Kuulanii, Lachiisaa, Lammeessaa, Lammii, Lataa, Lateeraa, Lattuu, Leelloo, Leellisaa, Leemmanoo, Leemmanee, Leencoo, Leenjisa, Leensaa, Ligdii, Liiban, Lindii, Loomii, Luuccaa, Luuccee, Luulii.

Maaddeessaa, Maalitu, Maammadee, Macheessaa, Machii, Magarsaa, Margaa, Malkaa, Mandiidaa, Masqalee, Masqalaa, Miidhagsaa, Milkeessaa, Meetii, Milkii, Milkittuu, Mi'oo, Mirgee, Mirkanaa, Mirkanee, Mierreessaa, Moosisaa, Mootummaa, Morodaa, Mul'isaa, Mul'ataa, Murtii, Naata'ee, Naatolii, Nadhaa, Nadhii, Nadhasaa, Nafaa, Nagaasaa, Nagaasee, Nagaraa, Nagaroo, Nagayee, Namarraa, Nasga'aa, Nooruu, Nuurasaa, Obaasee, Olaanaa, Olee, Oleeqaa, Olqabaa, Oolummaa, Qaabataa, Qaawweessaa,

Qabbaneessaa, Qajeelaa, Qalbeessaa, Qananii, Qarneessaa, Qeerransoo, Qixxaataa, Qorichoo, Qumbii, Qunxuree, Rabbumaa, Rabbumee, Rafeeraa, Rafuu, Raggaasaa, Riqitaa, Riqituu, Roobaa, Roobee, Roobduu, Roobalee, Roorrisaa.

Saafaa, Saafa'ee, Sabbooqaa, Sadeessaa, Sanbataa, Saqalaa, Sarbeessaa, Sardaa, Shantamaa, Siddisaa, Siddisee, Simalaa, Simalee, Simaloo, Simbiree, Sirnaa, Sirneessaa, Sonneessaa, Sooressaa, Soorettii, Soorii, Sooyyamee, Suufaa, Suufee.

Taalga, Taatoo, Taliilaa, Tarreessaa, Tibbanaa, Tolaa, Tolasaa, Tolashee, Tolawaaq, Toleeraa, Toltuu, Tufaa, Tulluu, Tumee, Tumsaa, Turaa, Turtee, Tuujjii, Tuujjoo, Tuujubaa, Tuujubee, Tuulamaa, Ukaa, Ulfaataa, Ulfaattuu, Urge, Urgeessaa, Urjii, Uumaa, Waakkennee, Waamii, Waaqasaa, Waaqashee, Waaqgaarii, Waaqtolaa, Waaqumaa, Waaqumee, Waaree, Waarii, Waaritee, Waayyeessaa, Xuurii, Yaadanii, Yaadasaa, fikan kana fakkaatan.

Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa jedhamanii yaadaman armaan olitti eeraman kunneen uummanni Oromoo aanaa Walisoo akkaataa aadaafi duudhaa isaanii ganamaatti dhalootaaf maqaa kennaa tureera.

4.1.6. Haala Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa keessa ture

Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa akkaataa aadaa, duudhaa, amantaafi sirna bulchiinsa Oromoo ganamaatti moggaafamaa tureera. Booda garuu sababoota garaa garaatiin maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa bu'uura isaa gadhiisaa gara birootti jijjiiramaa akka dhufe ragaa kennitoonni ibsu. Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa bu'uura isaan jijjiiratan mul'atan akka aanaa Walisoottis bal'inaan mul'ata.

Yaada kana ilaalchisuun akka odeeff kennitoonni Obbo Turaa Qalbeessaa 12/08/2010, Obbo Girmaa Bareechaa 15/08/2010, Obbo Shifarraa Asaffaa 16/08/2010, Asfaaw Gonfaa, Asfaaw Gaashee, Lammaa Kabbadaa, Nagaash Hundeessaa afgaaffiin dhiyaate; dabalataan maree garee gaaffii walfakkaatu dhiyeessuun gaafa guyyaa 27/08/2010 irratti Obbo Kabbadaa Galaalchaa, Obbo Dheeressaa Galaalchaa, Obbo Tafarraa Ida'ee ibsanitti madden miidhaa maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa irratti geessisaa turan sababota gurguddaa lamatti qooduun ilaaluun ni danda'ama. Isaanis inni jalqabaa dhiibbaa siyaasaa sinoota darbaniin waqabataniifi babal'ina amantaa hambaa yoo ta'u inni lammaffaan

immoo guddinaafi babal'ina hawaasaa ammayyuummaan walqabatee maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa moggaasni isaanii haalaafi qabiyyee ganamaa sanatti akka hin raawwatamne taasisaniidha.

4.1.6.1. Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Dhiibbaa Sirnoota Darbaniin Walqabatan

Akka maddoonni ragaa ibsanitti uummanni Oromoo jaarraa 19^{ffaa} dura osoo gita bittaa habashootaa jalatti hin kufiin dura sirna bulchiinsa, aadaa, amantaa mataa isaa qaba. Mirga ofiin of bulchuu sirna dimokiraatawaa Gadaa jalatti ogganamaa ture. Gadaan caasaa sirna dimokiraatawaa bulchiinsaa karaa nagayaan aangoo waliif dabarsaa dhufeera.

Haalli teessumaa, bal'ina lafaafi baay'ina uummata Oromoo filatamaa ture. Sababa bal'ina uummata irraa kan ka'een caasaafi sirni bulchiinsi isaas bal'aadha. Booda garuu, guddinnifi bal'inni uummata Oromoo kun diinotaaf dhukkubbii mataa ta'e. Diinnis tokkummaafi caasaa sirna bulchiinsa Oromoo cabsuuf filannoo kan godhatan olaantummaa siyaasaa uummata Oromoo irrattigonfachuu akka ta'e amanan.

Tooftaan diinni tarsiimoo isaaniif gargaaraman keessaa tokko maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaafi maqaa lafa Oromoo ganamaa jijjiiruun eenyummaa Oromoo akka dhokatu boodarra immoo dhabamu taasisuudha. Meeshaan tarsiimoo kana galmaan gahuuf fayyadaman Oromoo humnaan to'achuufi babal'ina amantaan da'oo godhachuun akka ta'e ragaa kennitoonni ni ibsu.

4.1.6.1.1. Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Dhiibbaa Siyaasaa Sirnoota Darbaniin Walqabatan

Sirna bulchiinsa siyaasaa guddina afaan, aadaa, duudhaafi amantaa hawaasa tokkoo keessatti iddoo olaanaa qabudha. Olaantummaan ilaalcha siyaasa garee tokko irratti gaggeeffamaa deemu aadaa, afaaniifi amantaa hawaasichaa quucarsuu yookaan dhabamsiisu danda'a.

Haaluma kanaan qorataan ragaa kennitoota karaa afgaaffiifi maree gareetiin gaaffii, *“Dhiibbaan sirnoota darban gama siyaasaan moggaasa maqaa dhuunfaa Oromoo ganamaa irratti gahaa ture jiraa?”* jedhu odeeff kennitooni yommuu ibsan; baroota achii dhuftee darbu kaasee sirnoota garaa garaa Oromoo irratti dhiibbaan gahamaa tureera. Oromoon bara mootii Miniliki II kaasee hanga yeroo dhiyootti gita bittaa

habashootaa bulaa ture.Afaan, aadaafi amantaa isaas badaa dhufe.Oromoon aadaafi afaan isaa ganamaatti akka qaana’u olola oofaa turan.Nama maqaan isaa Oromoo ta’e maqaa garbaati jechuun maqaalee dhuunfaa ganamaa isaa akka jibbuu; jibbees akka jijjiirratu taasisaa turan.

Akka Obbo Acaaluu Raggaasaa maree garee keessatti kaasaniin mootota darban kan olaantummaa habashootaa afaan Amaaraafi amantaa Oortoodoksii cimsaniitti kan Oromoo ta’an immoo dhiibbaa irraan geessisaa turan.Afaan Amaaraa afaan kabajamaa,afaan ammayyaa’aa,afaan nama baratee;Afaan Oromoo immoo jibbamaa,boodatti hafaafi namni maqaan isaa Oromoo ta’ellee wallaalaa akka ta’e namatti fe’aa turan jechuun ibsan.

Namoonni maqaa Oromoo qaban bakka aadda addaatti iddoo akka hin qabaanne lallaban.Yaada kana irratti Obbo Asfaaw Gaashee afgaaffiin dhiyaate irratti ibsanitti uummanni Oromoo dhaabbilee mootummaa kanneen akka mana barumsaa,waajjiiraa adda addaatti namni maqaan isaa Oromoo ta’e barachuufi waajjiratti qacaramee hojjechuu carraa hin qabu.Yoo barachuu yookaan qacaramuu barbaade dirqamaan maqaa Oromoo isa ganamaa gara Afaan Amaaraatti jijjiiramuu qaba.Adeemsa keessa Oromoon maqaa isaatti qaana’uu eegale.Maqaalee ijoollee isaaf moggaasuu dhiise.Maqaa duraan qabullee gara Afaan Amaaraatti akka jijjiirratu ta’e.

Yaada kana kan deeggaru Obbo Tafarraa Ida’ee fakkeenya kaasuu akkas jechuun ibsan,“barasirna mootummaa Haayila Sillaasee keessa bara 1954 aniifi jaalleewwan koo waliin taanee waajjira ittisa biyyaa galmaa’uuf gaafa deemnu dursa maqaa keessan kana yoo jijjiirrattan malee hin galmooftan nuun jedhanii isa *Gaaddisaa* ture *Xilaayee*, isa*Olaanaa* ture *Belaay* jechuun maqaa jijjiiruun nu galmeessan hin irraanfadhu.”Jechuun ibsan.

Akka ragaa kennitoonni ibsanitti maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa namoota beekamootii hanga namoota tarreetti haala kanaanaanaa Walisookeessaamaqaalee dhuunfaa jijjiiraman.Akka fakkeenyaatti gorsaa mootummaa fi ministeera Ittisaa Raayya Miniliki II kan turan *Habte Giyoorgis Dinagdee* aanaa Walisoon kan daangessitu aanaa Dandii ganda Xuqaa Bosoqaatti dhalatan.Maqaan dhaloota isaa ganamaa *Qusee Dinagdee*akka turee booda Minilikiin booji’amee tajaajilaa isaa yommu ta’etti maqaa

ganamaa isaa akka jijjiiran. Akkasumas, namoota ciccimoo *Qusee* waliin kan turan *Indabuu Qorichaa* kan ture *Gabre Yohaannis Qorichaa*, Tolasaa Jigsaa kan ture *Dammaqaa Habte Walde* fi kan kana fakkaatan maqaan dhuunfaa Oromoo ganamaa gara Amaaraatti akka jijjiirame manguddoonni ni ibsu.

4.1.6.1.2. Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Dhiibbaa Amantaan Walqabatan

Amantaan hariiroo namaafi uumaa gidduu jiru kan namoonni amanan yookaan ittiin bulaniidha. Amantaan aadaa, duudhaafi afaan hawaasa baatee deema. Babal'innifi guddinni amantaa tokkoo amantaa biroo irratti dhiibbaa akka qabu beekamaadha. Bu'uuruma kanaan dhiibbaa amantaan jijjiiramuu maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa irratti qabu ilaalchisee odeeffennitoota karaa afgaaffiifi maree garee irratti ibsaniiru.

Amantaan Oromoo ganamaa akka uummata naannoo Walisootti waaqeffataa akka ta'e manguddoonni obbo Kabbadaa Galaalchaafi Obbo Dheeressaa Galaalchaa maree garee keessatti ibsan. Oromoon naannoo Walisoo garaa qulqulludhaan Birraa Malakaa Bidootti, Bona Guraandhala Tulluu Bidootti walitti bahuun waaqa uumaa isaa kadhata. Adeemsa keessa garuu sababa dhiibbaa habashootaan irraa kan ka'e amantaa waaqeffannaa Oromoo ganamaa miidhaa irraagahame. Oromoon tulluu, malkaa, lagatti bahee waaqa kadhata “seexana waaqeffata” jedhanii maqaa balleessan. Bakka itti waaqeffatus mana amantaa Oortoodoksii itti ijaaran.

Amantaa waaqeffannaa Oromoo keessatti Qaalluu yookaan Ayyaantuun Oromoo kan ergaa waaqa uumaa irraa fuudhee sabaaf himu; Oromoon itti bulaa dhufe “xibaartuu” dha jechuudhaan maqaa balleessan. Akkasumas, akka uummata Oromoo naannoo Walisootti Oromoon ilmoo isaa akka argateen moggaasa maqaa dhala isaaf hammachiisaan Qaalluu yookaan Ayyaantuu Warra Maaram Jijoo naannoo Gololee jiruun raawwatamaa ture hojii seexanaa jechuun irratti busheessaa turaniidha.

Akka manguddoonni ibsanitti gochaan dhiibbaa amantaa ormaa yookaan hambaa cimaa dhufeen amantaa waaqeffannaa Oromoo immoo laafaa, laamsha'aa dhufe. Sababa kanaan kan ka'e Oromoon amantaa isaa ganamaa dhiisee amantaa birootti akka goru dirqame. Haaluma kanaan Oromoon gara amantaa Kiristaanaatti kaan immoo gara amantaa Musiliimaatti akka jijjiirratu ta'e.

Obbo Acaaluu Raggaasaa maree garee irratti kaasan yaaduma armaan olii deeggaru;namni amantaa kiristaanaa yookaan musiliimaatti makaman jalqaba irratti maqaa dhuunfaa ganamaa(Oromoo) dhiisuun maqaa dhuunfaa kan amantaa sana bu'uureffate moggaafama. Haaluma kanaan Oromoo Kirstaanatti makaman maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa kan naannoo Walisoo kan akka *Sabbooqaa, Baacaa, Gaaddisaa, Bullukkoo, Disoo, Milkeessaafi* kan kana fakkaatan dhiisuunmaqaalee dhuunfaa wangeela bu'uureffatan kan akka *Mikaa'eel, H/Maariyaam, Daani'eel, Haannaa, Zakkaariyaas, Liidiyaafi* kan kana fakkaatanitti jijjiiruun moggaafate. Oromoon gara amantaa Musilimaatti makamanis maqaa Qur'aana bu'uureffatan kan akka *Jamaal, Fatiyaa, Ibraahim, Hawwaa, Saadiyaa, Kamala, Mahaammadfi* kan kana fakkaatan jijjiiruun moggaasan. Akkasumas, haalaa moggaasa maqaa dhuunfaa Oromoo ganamaa hammachiisaan, maatiin Qaalluu yookaa Ayyaantuun raawwatamu hafee mana amantaatti abbootii amantaa Qeesii yookaan Sheekiin akka raawwatamu ta'e jechuun ibsan.

Gama biraatiin bara sirnoota darban keessatti barnoonni bu'uuraa mana amantaa Ootoodoksii akka ture ibsu ragaa kennitoonni. Mana amantaa kana galanii kan baratanis nama amantaa kana fudhate yookaan hordofe qofaadha. Kanaaf ilmaan Oromoomana amantaa kanatti kan baratan yoo ta'e maqaan isaanii maqaa Amaaraa taa'uu qaba. Haala kanaan namoota maqaan Oromoo ganamaa jijjiirame hedduudha. Maqaalee Oromoo ganamaa mana amantaa Ootoodoksii keessatti jijjiiraman naannoo Walisootti akka fakkeenyaatti nama maqaan isaa Oromoo *Irreensoo* kan ture gara *Xilaayeetti, Kanniisaa* kan jedhamu gara *Haayila Maariyaamitti, Morodaa* kan ture gara *Meriiditti* fi kan kana fakkaata akka jijjiirame ibsan. (Asfaaw Gaashee 23/08/2010)

Walumaagalatti, maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa sababoota babal'ina amantaa kiristaanaafi amantaa musiliimaa irraa kan ka'e uummanni Oromoo naannoo Walisoo maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa qaban akka jijjiirratan; ilmaan godhatanis maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa moggaasu dhiisuun kan amantaa hodofan bu'uureffachuun akka maqaa moaggaafachaa dhufe ragaa kennitoonni ni ibsu. Yeroo ammaa kanas haalli kun kan mul'tu ta'usaas osoo hin ibsiin bira hin dabarre.

4.1.6.2. Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Dhiibbaa Ammayyummaan

Walqabatan

Guddinaafi ammayyummaa hawaasummaa hawaasaa aadaa, duudha, amantaafi afaan hawaasa tokkoo irrattidhiibbaa geessisu qaba. Yaada kana ilaalchisee gaaffii, “*Guddinniifi ammayyummaan hawaasa moggaasa maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa irratti dhiibbaa geessisu jiraa?*” jedhuuf akkaataa odeefkennitoonni ibsanitti; bara mootummaa ce’umsaa asiitii kaasee uummanni Itoophiyaa mirga afaan, aadaafi amantaa barbaade hordofuu carraa argate. Uummanni Oromoos carraa guddaa argame kanatti mirga afaan ofiin barachuufi amantaa ofii hordofu gonfate. Maqaalee dhuunfaa Oromoo ilmaan isaaf dhiibbaa tokko malee hiikkaa Afaan Oromoo qabus moggaafate.

Baballinni barnoota ammayyaafi addunyaaleessaa (globalization) bargaage kana keessatti uummanni Oromoo naannoo Walisoo ammayyummaa hordofuun maqaalee dhuunfaa ganamaa gamtokkoon yookaan gariin dhiisuun maqaalee ammayyaa’aa jedhaman ilmaan isaaf moggaase. Dhaloonni haaraanis erga ammayyummaan dagaagee booda maqaa Oromoo ganamaa qabanillee gara maqaa Oromoo ammayyaa’aa ta’an tokko tokko kanneen akka *Firaa’ol, Oliyaad Marsiimoyi, Siifan, Atinaan, Beeknaan* fi kan kana fakkaatan jijjiiruun moggaafatan. Girmaa Bareechaa afgaaffii guyyaa 14/08/2010).

Sababa babal’inaafi guddina ammayyummaan irraa kan ka’e Oromoon naannoo Walisoo maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa haala raawwiifi qabiyyee ganamaa gariin dhiisuun kan ammayyummaa bu’uureffate maggaafate. Akka ragaa kennitoonni ibsanitti kunis sababa lamaani. Inni tokkoffaa Oromoon barnootaan ammayyaa’aa qaroomaa dhuufuu irraa kan ka’e falaasama isaa kan bu’uureffate maqaalee haaraa kalaquun dhaloota moggaafate. Inni lammaffan immoo ilaalcha ganamaa Oromoo irratti fe’amaa ture maqaa ganamaa san akka boodatti hafaatti ilaalamu baqachuuf jecha maqaalee Oromoo ganamaa moggaafachuu dhiisuun kan ammayyaa’aa jedhaman hordofee dhaloota moggaafachaa dhufe. (Asfaaw Gaasshee afgaaffii gaafa guyyaa 18/08/2010 taasifameen).

Gama biraatiin babal’inni dhaabbilee fayyaa ammayyaa’aan walqabatan ilaalchisee haadholiin dur mana isheetti deessu yeroo ammaa dhaabbilee fayyaatti waan deessuuf haala raawwiifi moggaasa maqaa ganamaa Oromoo osoo hin eegiin ariitiin dhaabbilee fayyaatti daa’imaa dhalattee/te maqaan kennama. Kuni immoo akkataa aadaafi duudhaa

Oromoo ganamaatti dhaloonni akka hin raawwatanne qaawwa uumeera.
(Simeeneesh Bulloo afgaaffii gaafa guyyaa 12/08/2010).

Walumaagalatti, maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa sababa guddinnifi ammayyummaan walqabatan irraa kan ka'e yeroo ammaa kana dhaloota kanaan bal'inaan moggaafamaa akka hin jirre ragaa kennitoonni ni ibsu. Kanneen maqaalee Oromoo ganamaa qabanillee gara maqaa Oromoo ammaayyaa'aa jedhamaniitti jijjiiramanii moggaafamaa jiran guddinaafi itti fufiinsa maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa irratti dhiibbaa guddaa uumee akka jiru hubatameera.

BOQONNAA SHAN

CUUNFAA, GUDUNFAAFI YAADA FURMAATAA

Kutaa kana jalatti galma gahiinsa qorannichaa kan ta'e yaada cuunfaa, goolabaafi yaada furmaataatu dhiyaata. Cuunfaan adeemsa qorannichaa keessa darbe jalqabaa kaasee hanga dhumaatti ragaan deeggaramee qaacceeffametu dhiyaateera. Goolabni immoo bu'aa qorannichaa kan ta'e argannoo isaa dhiyaatedha. Yaadni furmaataa kallattii qorannichaa lafa kaa'uu yookaan fala barbaaduun dhiyaateera.

5.1. Cuunfaa

Qorannoon kun xiinxala maqaalee dhuunfaa Oromoo Ganamaa xiyyeeffannoon aanaa Walisoo jedhu irratti xiyyeeffatee dhiyaateera. Qorannoo kana keessatti maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa isaan kam akka ta'e, maqaaleen kunneen haala akkamiin raawwatamaa akka turan, maqaalee dhuunfaa Oromoo haala qabatamaa yeroo ammaa kana keessa maalitti jiru jedhaman qaacceessfamuu dhiyaateera.

Barruuleen walfakkii sakatta'a barruu keessatti dhimmoota maqaalee dhuunfaa walqabatanii ka'an akka addunyaatti, biyyaattiifi Oromiyaatti dhiyaatan xiinxalamuu danda'eera. Haaluma kanaan maalummaa maqaa, maalummaa moggaasa maqaa dhuunfaa, moggaasa maqaalee dhuunfaa keessatti qaamota hirmaatan, yoomessa moggaasa maqaafi bu'uuraalee moggaasa maqaa dhuunfaafi dhimmoota moggaasa maqaalee dhuunfaa Oromoo keessatti dhiibbaa geessaisaa turan ibsamaniiru.

Qorannoo kana gaggeessuun kaayyoo qorannichaa galmaan gahuuf qorataan mala akkamta jedhamu fayyadamee dhiyeesse yommuu ta'u; maddeen ragaa tokkoffaa irraa odeeffannoo fudhachuun dhiyaateera. Iddattoo filachuu irratti gosoota iddatteessuu miti carraa keessaa iddatteessuu itti yaadee (purposive sampling) fayyadamuun namoota mata duricha irratti hunbannoo qaban jedhamee amanaman mandguddoolii, haadholii, barsiisota afaaniifi hojjetoota waajjira aadaafi turizimii irraa ragaa walitti qabamee qaacceeffamee dhiyaateera. Qorannoo kanaaf meeshaaleen funaansa ragaa filatamanii dhiyaatan afgaaffiifi maree garee ta'an hojiirra oolaniiru. Ragaaleen karaa afgaaffiifi mare gareetiin walitti qabamanii dhiyaatan kenname mala akkamtaatiin hiikni itti kennameefi qaacceessaan dhiyaateera.

Akkaataa qorannoo kanaatti uummanni Oromoo haala moggaasa maqaa dhuunfaa Oromoo jaarraa 19^{ffaa} duratti akkaataa aadaafi duudhaa isaa ganamaatti ilmaan isaaf moggaafachaa akka ture ragaaleen adda addaa akka ibsan addeessa. Haala moggaasa maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa, raawwii isaanii moggaasa maqaa daa'immanii, moggaasa maqaa dhuunfaa ga'elaan, moggaasa maqaa dhuufaa moggaasaan/Oromoomsuun/ raawwatamu, yoomessa adda addaa keessatti akka gaggeefamu, qooda fudhattoota moggaasa maqaafi bu'uura moggaasa maqaa dhuunfaa ganamaafi kan kana fakkaatan raawwatamaa akka ture ibsameera.

Booda garuu maqaaleen dhuunfaa Oromoo turtii waggoota dhibbaafi shantamaa keessatti baay'inni maqaalee moggaafamaniifi haalli raawwii isaas xiqqaachaa maqaalee dhuunfaa itti fufiinsi isaa maqaalee ammyyaa'aan bakka buufamaa akka jiru ibsameera. Keessumaa baroota dhiyoo asitti maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa baay'inni xiqqaachaa fi qabiyyeen isaanii jijjiiramaa, maqaalee dhuunfaa Oromoo birootiin yookaan haaraatii bakka buufamaa akka jiru ibsameera.

Kunis maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa sababoota dhiibbaa koloneeffattoota sirnoota darban maqaalee dhuunfaa Oromoo akka maqaa wallaalaatti hiika kennuun uummanni Oromoo hedduun akka maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa hin fayyadame taasisaa tureedha. Babal'ifannaan amantaa hambaas kan aadaafi duudhaa Oromoo ganamaa irratti dhiibbaa geessiseera. Akkasumas, baroota dhiyoo asitti immoo guddinnifi babal'inni hawaasdinagdee ammayyummaa moggaasa maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa irrattii dhiibbaa akka fidaa tureefi ammas jiru ibsameera. Sababoonni armaan olitti eeraman kunneen maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa akka ganamaa sanatti bal'inaan hin mul'anneefi maqaalee dhuunfaa ammayyaa'aan bakka buufamaa akka jiru qorannoon kun addeesseera.

Walumaagalatti, qorannoon kun xiinxala maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa jedhu irratti dhiyaate maqaaleen dhuunfaa Oromoo kunneen isaan kamiifi haala maal keessa turan jedhufi kan kana fakkaatan ibsamaniiru.

5.2. Gudunfaa

Qorannoon kun kaayyoo isaa giddu galeeffachuun mata duree Xiinxla Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa akka aanaa Walisootti mul'atan maddeen ragaalee adda addaa irraa odeeffannoo walitti qabamee qaaceffamee dhiyaateera. Bu'uuruma kanaan bu'aan qorannichaa akka armaan gadiitti addeeffameera.

- Akka aanaa Walisootti maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa jaarraa 19^{ffaa} duratti akkaataa aadaafi duudhaa Oromoo ganamaa haala raawwii isaa hammachiisaan, guddiffachaa, moggaasaafi maatiin raawwatamaa, gaa'ela keessatti, moggaasa maqaa dhuunfaa Oromoomsuu keessatti raawwatamu, yoomessa mataa isaa kan qabu akkasumas qaamota moggaasa raawwatan Qaalluu yookaan Ayyaantuu, maatiifi haala qabatamaa aadaa hawaasichaa yeroo, bakka, taateewwan wayita daa'imni dhalattu, waqtiileefi kan kana fakkaatan bu'uureffachuun moggaafamaa akka ture ibsameera.
- Haata'umalee, maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa kun keessumattuu baroota yeroo dhiyoo asitti qabiyyeefi haalli raawwii isaanii irratti miidhaa guddaa irraan gaheen guutummaa guutuuttii akka ganamaa sanatti bal'inaan itti fufuu dhabuun moggaasa maqaalee dhuunfaa ganamaa haala ammayyaa'aan dhaalamaa akka jiru hubatameera.
- Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa akka aanaa Walisootti sababoota dhiibbaa siyaasaa sirnoota darbanii, babal'ina amantaa kiristaanaafi musiliimaa, akkasumas guddina hawaasdinagee (barnootaan, fayyaatiin) fi qaroomina ammayyaa'uu uummata Oromoo walqabatan irraa kan ka'e maqaaleen ganamaa itti fufiinsi isaa dhabamaa yookaan maqaalee dhuunfaa Oromoo ammayyaa'aan bakka akka buufaman taasise keessaa isaan tokko akka ta'e hubatameera.
- Uummanni Oromoo aanaa Walisoo maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa itti fufiinsa isaa tursiisuu irra maqaalee 'ammayyaa'aatu filatamaadha' jechuun ilmaan isaanii moggaafachaatti dhimmanii akka jiran hubatameera.

5.2. Yaboo

Qorannoo kana keessatti Xiinxla Maqaalee Dhuunfaa Oromoo Ganamaa akka aanaa Walisootti taasifamee dhuma irratti cuunfaafi argannoo qorannichaan dhiyaateera. Bu'uuruma kanaan dhimmoota armaan olitti ibsaman yaadolee furmaataa ta'an akka armaan gadiitti eerameera.

- Akka aanaa Walisootti maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa jaarraa 19^{ffaa} duratti akkaataa aadaafi duudhaa Oromoo ganamaa haala raawwii isaa hammachiisaan, guddiffachaa, moggaasaafi maatiin raawwatamaa, yoomessa mataa isaa kan qabu akkasumas qaamota moggaasa raawwatan Qaalluu yookaan Ayyaantuu, maatiifi haala qabatamaa aadaa hawaasichaa yeroo, bakka, taateewwan wayita daa'imni dhalattu, waqtiileefi kan kana fakkaatan bu'uureffachuun moggaafamaa akka ture dhaloonni ammaas kana jabeesse qabachuu akka qabu hubannoon osoo kennamee.
- Qaamni ilaallatu (mootummaafi Abbootii Gadaan) maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa tursiisuuf moggaasa maqaa dhuunfaa daangaa seeraa hawaasa bu'uureffate osoo ka'aanii. Kunis Abbootiin Gadaa bara buttaa isaanii keessatti seera kana osoo hammachiisanii. Mana hojii mootummaattis bakkeen maqaan itti moggaafamuufi jijjiirraan maqaa raawwatu dhaabbilee fayyaafi manneen murtii adeemsa moggaasa maqaa dhuunfaa Oromoo ganamaa bu'uureffatee raawwatamu osoo hammachiisanii gaariidha.
- Aadaan moggaasa maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa aadaa boonsaafi eenyummaa Oromoo calaqqisiisudha. Maqaalee dhuunfaa ganamaa dhiisuun eenyummaa aadaafi duudhaa ofii dhabuu waanta'eef hawaasni aanaa Walisoo sababa qaroominaan kan maqaalee ammayyaa'aafi hambaatti rarra'uu dhiisanii kan ganamaa sana akka moggaafatan hubannoon osoo kennameef gaarii ta'a.
- Qorattoonni afaaniifi aadaa maqaalee dhuunfaa Oromoo ganama akka aanaa Walisootti jiran tursiisuuf carraa argataniin bifa barreeffamaan walitti qabamee galmaa'ee akka dhaloota haaraa qaqqabu osoo taasisanii gaariidha.
- Barreessitoonni ogbarruu Oromoo barreessanis maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa tursiisuuf barreeffamoota (asoosama, walaloo, fiilmiifi kana kana

fakkaatan) isaanii keessatti bal'inaan maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa osoo fayyadamanii dhaloonni haaraa irraa barachuu danda'a.

- Uummanni Oromoo aanaa Walisoo dhiibbaa sirnoota darbanii, babal'ina amantaalee hambaa, qaaroomina walqabatee itti fufiinsa moggaasa maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa laaffisuu irratti qooda guddaa akka taphatan hubatee dhaloonni akka haaraan akka beeku taasisee kan isaa ganamaa akka jajjabeessuu qabu hubannoo osoo kennanii gaariidha.

WABIILEE

- Abarraa Nafaafi kanneen biroo.(1996).*Caasluga Afaan Oromoo Jildii 1*. Finfinnee: Artistic Printing Enterprise.
- Alamaaayyoo Haayileefi kanneen biroo.(2006). *Seenaa Oromoo Hangaa Jaarraa 16ffaa*, Finfinnee: BATO
- Asafaa Tafarraa.(2009).*Eela:Seenaa Oguma Oromoo*.Finfinnee,Oromiyaa:Far East-trading plc
- Berg,B.L.(2001).*Qualitative Research Methods for Social Sciences*(4thed).Boston:Allyn and Bacon.
- BPED .(2000). *Physical and Socio-Economic Profile of 180 Districts of Oromiya*
- Brown K.(ed).(2006).*Encyclopedia of Language and Linguistic*.(2nded)U.K: Elsevier Ltd
- Crystal D.(1989).*The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge:Cambridge University press.
- Danis,M.(Ed).(2004).*Messages,Signs and Meanings: A Basic Textbook In Semiotics And Communication* (3rd Ed) Toronto:Canadian Scholars' Press Inc
- Dirribii Damusee.(2012).*ILAAHA OROMOO Barroo Aadaa,Seenaafi Amantaa Oromoo*.
- Elias Bahiru.(2004). *Amaharic Onomastics.A class Ethiopia, Legacy concept*. Vol.I.
- Encyclopida of Britanica.(1993) .The World Book Encyclopida.London
- Filee Jaallataa.(2016).*Beekumta Oromoo I*.Finfinnee: Mana Maxxansaa Raajii.
- Finfinnee: Mana Maxxansaa Finfinnee
- Gabriel V.Bruck and Barbara Bodenhorn.(2006).*The Antropology of Names and Naming*.New York: Cambridge University Press
- Geetaachoo Rabbirraa.(2014) *FURTUU Seerluga Afaan Oromoo*.Finfinnee:Dhaabbata
- Guma M. (2001). *The Cultural Meaning of Names among Basotho of Southern Africa: A Historical Land Linguistic Analysis*. Nordic Journal of African Studes 10(3):pp.265-278.South Africa.
- Hidetoshi KATAKAMI.(1997:209).*Personal Names and Modes of Addres samong Thembeere*.African Study Monographs, 18(3, 4): 203-212, Tokyo Metropolitan University
- John M.Anderson. (2007).*The Grammar of Names*.New York .Oxford University Press
- John W. Creswell.(2012).*Educational Research.Planning, Conducting, And Evaluating Quantitative and Qualitative Research 4th edition*.University Of Nebraska–Lincoln

- Kothari, C.R.(2004).*Research Methodology. Methods and Techniques*, 2nd (edt.), India: New Age International Ltd. Publishers.
- Kumar, R.(2005).*Research Methodology.A Step by Guide for Beginners*. London: Sage Publication.London. Mellen Press
- M.T.Chuake.(2015:305).*Personal Names and Naming Practices among the Vatsonga*. M.E.R. Mathivha Centre for African Languages, Arts and Culture, University Of Venda: Anthropologist, 19(1): pp.303-312. South Africa
- Mahaammad Sayid Abdurahamaan.(2016).*Seenaafi Qabsoo Oromootaa*.Finfine Graphic Marsanii Bobbaasaa.(2008).*Duudhaa. Barruulee Ayyaana Irreechaa*. Finfinnee D.G printing Enterprise.Maxxansiisaa Kurraaz Intarnaashinaal.
- Oliviu Felecan.(2012). *Name and Naming: Synchronic and Dicronic Perspectives*.New Castle.Cambredge Scholars Publishig Printrers.
- Shewakena Cherinet.(2001).*Comprehensive English Grammar*.Addis Ababa:Mega Printig Enterprise.
- Standard Dictionary (Volume II).(1966).FUNK and WAGNALLS Company.New York
- Stewart, G.(1967).*Name of the Land.A historical Account place naming in the United States*. Boston: Houston Milton Company
- Tesfaye Gudeta.(2015).*Typology of Oromo Personal Names*.International Journal of Science:Basic And Applied Research(IJSBAR) Vol. 19,No 2,Pp 17-34.
- United Nation.(2009).*ChildAdoption:Trends And Policies*.New York.United Nations Publication
- Victor.D.(2009).*Research Desig nand Methods for studying Culculture*.New York: Altamira
- Waktole Hailu.(2017).*Personal Name and History:Change and Continuity of Naming Practices among Maccaa Oromo*.Journal of Languages and Culture.Jimma Universi ty. (Academic Journal vol.8 pp51-58
- Waldaa Aadaafi Duudhaa Oromoo.(2006).*Daaniyaa*.Finfinnee:Dhaabbata Maxxansaa Oromiyaa.

Dabalee A: Gaaffilee Afgaaffii Ogeessota Afaaniif Dhiyaate

Gaaffilee Afgaaffii Ogeessota Afaaniif Dhiyaatu Yuunivarsiitii Finfinnee, Kolleejjii Namoomaa, Qo'annoo Afaanotaa, Joornalizimiifi Qunnamtii, Muumme Afaan Oromoo

Kabajamtoota namoota odeeffannoo naaf kennittan hundaaf Kaayyoon gaaffilee kanaa Yuunivarsiitii Finfinnee Sagantaa Barnoota Diigrii Lammaffaati Qorannoo“Xinxala Maqaa Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Xiyyeeffanaan Aanaa Walisoo” Qorannoon gaggeeffamu kunis, jiruufi jireenya keessan ittiin sakatta'uuf osoo hintaane, dhimmuma qorannoo kanaaf qofa kan oolu ta'uu isaa beektanii odeeffannoo isin irraa barbaadu bilisa taatanii akka natti himtan kabajaan isin gaafadha.Yaada keessan waan naaf gumaachitaniif isin galateefadha!

1. Moggaasa maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa jedhamanii beekaman akka aanaa Walisootti isaan kamfaa akka ta'e ibsi?
2. Uummanni Oromoo aanaa Walisoo haala qabatamaa yeroo ammaa kanaatti moggaasa maqaalee dhunfaa Oromoo durii irratti ilaalcha akkamii qaba?
3. Moggaasa maqaa dhuunfaa Oromoo durii akka aanaa Walisootti haala akkamiin raawwatamaa turan?
4. Moggaasa maqaa dhuunfaa Oromoo ganamaa kunneen akka aanaa Walisootti maalirratti bu'uureffatamee moggaafamaa turan?
5. Dhiibbaan gama moggaasa maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa irratti raawwatamaa ture maal fakkaata?
6. Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa jedhamanii beekaman akka aanaa Walisootti itti fufisiisuuf maal ta'uu qaba jettee yaaddaa?
7. Maqaa keessan hanga hidda dhaloota torbaatti naaf eeruu dandeessuu?

Dabalee B: Gaaffilee Afgaaffii Hojjetoota Waajjira Aadaafi Turizimii

Aanaa Walisoof Dhiyaate

GaaffileeAfgaaffii Hojjetoota Waajjira Aadaafi Turizimii Aanaa Walisoof Dhihaatu Yuunivarsiitii Finfinnee, Kolleejjii Namoomaa, Qo’annoo Afaanotaa, Joornalizimiifi Qunnamtii, Muumme Afaan Oromoo

Kabajamtoota namoota odeeffannoo naaf kennitan hundaaf Kaayyoon gaaffilee kanaa Yuunivarsiitii Finfinnee Sagantaa Barnoota Diigrii Lammaffaatti Qorannoo“Xinxala Maqaa Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Xiyyeeffanaan Aanaa Walisoof” Qorannoon gaggeeffamu kunis, jiruufi jireenya keessan ittiin sakatta’uuf osoo hintaane, dhimmuma qorannoo kanaaf qofa kan oolu ta’uu isaa beektanii odeeffannoo isin irraa barbaadu bilisa taatanii akka natti himtan kabajaan isin gaafadha.Yaada keessan waan naaf gumaachitaniif isin galateefadha!

1. Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa jedhamanii beekaman akka aanaa Walisootti isaan kamfaa akka ta’e ibsi?
2. Haala qabatamaa yeroo ammaa kanaatti akka aanaa Walisootti moggaasni maqaa dhuunfaa Oromoo kan aadaafi duudhaa Oromoo ganamaan raawwatamaa jiraa? Yoo hin jiraanne jijjiiramuun haala kanaa maaliiraa madde?
3. Maqalee dhuunfaa Oromoo durii akka aanaa Walisootti moggaafaman bu’uurri isaa maali ture? Yeroo ammaa kana immoo maal fakkaata?
4. Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa jedhamanii beekaman akka aanaa Walisootti haala akkamiin raawwatamaa turan? Yeroo ammaa kana haalli raawwii isaa maal fakkaata?
5. Maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa akka aadaafi duudhaa Oromoo ganamaa sanaatti tursiisuuf yookaan dhaloota itti dhufutti dabarsuuf maalta’uu qaba jettee yaadda?
6. Maqaa keessan hanga hidda dhaloota torbaatti naaf eeruu dandeessuu?

Dabalee C: Gaaffilee Maree Garee Xiyyeeffanoo Manguddootaaf Dhiyaate

Gaaffilee Maree Garee Xiyyeeffanoo Manguddootaaf Dhihaatu Yuunivarsiitii Finfinnee, Kolleejjii Namoomaa, Qo’annoo Afaanotaa, Joornalizimiifi Qunnamtii, Muumme Afaan Oromoo

Kabajamtoota namoota odeeffannoo naaf kennittan hundaaf Kaayyoon gaaffilee kanaa Yuunivarsiitii Finfinnee Sagantaa Barnoota Diigrii Lammaffaati Qorannoo“Xinxala Maqaa Dhuunfaa Oromoo Ganamaa Xiyyeeffanaan Aanaa Walisoo” Qorannoon gaggeeffamu kunis, jiruufi jireenya keessan ittiin sakatta’uuf osoo hintaane, dhimmuma qorannoo kanaaf qofa kan oolu ta’uu isaa beektanii odeeffannoo isin irraa barbaadu bilisa taatanii akka natti himtan kabajaan isin gaafadha.Yaada keessan waan naaf gumaachitaniif isin galateefadha!

1. Moggaasa maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa jedhamanii beekaman akka aanaa Walisootti isaan kamfaa akka ta’e ibsi?
2. Moggaasni maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa yeroo ammaa kana babal’inni isaa haala maal keessa jira?
3. Dhiibbaan gama moggaasa maqaalee dhuunfaa Oromoo ganamaa irratti raawwatamaa ture maal fakkaata?
4. Moggaasni maqaa dhuunfaa Oromoo akka aanaa Walisootti yeroo ammaa kana dhaloonni daa’imman isaanii akka aadaa Oromoo ganamaatti moggaafachuu irratti ilaalcha akkamii qabu?
5. Maqaaleen dhuunfaa Oromoo ganamaa jedhamanii beekaman kana akka aanaa Walisootti oolchuuf maal ta’uu qaba jettee yaaddaa?
6. Moggaasa maqaa dhuunfaa Oromoo durii akka aanaa Walisootti haala akkamiin raawwatamaa?Yeroo ammaa kana haalli raawwii isaa kun kan mul’atu jiraa? maaliif?
7. Akka aanaa Walisootti maqaaleen dhuunfaa Oromoo durii moggaafaman maal irratti hundaa’uun moggaafamaa turan?
8. Maqaa keessan hanga hidda dhaloota torbaatti naaf eeruu dandeessuu?

Dabalee D.Barsiisota Afaaniifi SeenaaAanaaWalisooAfgaffiiIrratti Hirmaatan

T/L	Maqaa Guutuu	Korniyaa	Umurii	Gahee hojii
1	Asfaaw Gaashee	dhi	48	Barsiisaa afaanii
2	Simeenesh Bulloo	dha	50	“
3	Tsiggee Taammiraat	dha	55	Barsiistuu afaanii
4	Girmaa Bareechaa	dhi	49	“
5	Mulugeetaa Dirribsaa	dhi	52	Barsiisaa afaanii
6	Lammaa Kabbadaa	dhi	47	Barsiisaa afaanii
7	Nagaash Hundeessaa	dhi	48	Barsiisaa afaanii
8	Kabbadaa Fayisaa	dhi	50	Barsiisaa afaanii
9	Dabbabaa Gaashee	dhi	55	Barsiisaa afaanii
10	Yohaannis Tarrafaa	dhi	56	Barsiisaa seenaa

Dabalee E.Manguddootaafi Hojjettoota Aadaafi Turizimii
Aanaa Walisoo Afaanii Irratti Hirmaata

T. L	Maqaa Gutuu	Ko or	Um ri	Gahee Hojii	Bakka
1	Xilahuun Lammii	dhi	62	Ogeessa Aadaa	Magaalaa Walisoo
2	Asfaawu Gonfaa	dhi	61	Jaarsa biyyaa	Magaalaa Walisoo
3	Shifarraa Asaffaa	dhi	48	I/G/I/A Waajjira Aadaafi Turizimii Aanaa Walisoo	Magaalaa Walisoo
4	Mahaammad Jiruu	dhi	55	Gaazeessaaafi ogeessa aadaa	Magaalaa Walisoo
5	Turaa Qalbeessaa	dhi	35	Ogeessa komunikeeshinii	Waajjira Komunikees hinii Aanaa Walisoo
6	Baayisee Kabbadaa	dha	38	Ogeettii Aadaa	W/A/T/Aana Walisoo
7	Dajanee Gizaw	dhi	51	Jaarsa biyyaa	Magaalaa Walisoo
8	Asaffaa Gaaromsaa	dhi	66	Jaarsa biyyaa	Baddeessaa Qorichaa

Dabalee F.Manguddootaa AanaaWalisooMaree Garee Irratti Hirmaatan

T.L	Maqaa Gutuu	Um ri	Gahee Hojii	Bakka
1	Obbo Tafarii Bayeeraa	55	Jaarsa biyyaa	Haroo Koonnoo
2	Obbo Kabbadaa Galaalchaa	77	Jaarsa biyyaa	Leemman Ayeetuu
3	Obbo Dheeressaa Galaalchaa	86	Jaarsa biyyaa	Sanqallee Hallee Maaraam
4	Obbo Nugusuu Gaanaa	73	Jaarsa biyyaa	Leemman Ayeetuu
5	Obbo Toleeraa Kabbadaa	50	Jaarsa biyyaa	Xombee Ancabbii
6	Obbo Tafarraa Ida'ee	76	Ogeessa Seeraafi W/Q/ Gumii Jaarsoli i Aanaa Walisoo	Magaalaa Walisoo
7	Obbo Sahallamaa Dharraa	67	Jaarsa biyyaa	Kumee Baddeessaa
8	Obbo Acaaluu Laggasaa	50	Jaarsa biyyaafiBarre essaa GumiiJaarsolii Aana Walisoo	Fooduu Gooraa
9	Obbo Taaddasaa Mul'isaa	64	Jaarsa biyyaa	Leemman Ayeetuu

Dabalee G.Maqaam Namootaa Afgaaffiin Dhiyaate

T.L	Maqaam	Umurii	Maqaam Abbaa Boodatti Jiru
1	Wandimmuu	36	Galataa-Margaa-Gabbisaa-Tolaa-Darsee
2	Laggasaa	35	Caalaa-Mul'ataa-Gammadaa-Xiiqoo-Bilee
3	Abbabaa	32	Baayisaa-Kumsaa-Olqabaa-Tufaa-Dayyaas
4	Addisuu	36	Baqqalaa-Daadhii-Gololee-Baatii-Garbii
5	Tolasaa	34	Daadhii-Erbaa-Saffisaa-Gadaa-Guyyee
6	Andu'aalem	30	Geetaachoo-Oljirraa-Lammeessaa-Goochoo-Amartii
7	Bantii	32	Yaadasaa-Oborii-Waarii-Dagaagaa
8	Alamiisaa	42	Mirreessaa-Irgee-Dabalee-Quucaree-Guddataa
9	Emmabeet	28	Taaboora-Befiqaaduu-Olqabaa-Kuusaa-Cagginaa
10	Meseret	25	Dheeressaa-Kudhaamaa-Caalchisaa-Wayyeessaa
11	Taariikuu	27	Moosisaa-Angaasaa-Qaabataa-Ejjetaa-Daallee
12	Meelaal	18	Girmaa-Bareechaa-Baatii-Lamuu-Baqaalaa-Faatii
13	Taadele	23	Beqqelee-Jabeessaa-Dhaabaa-Caalii-Soorsee-Abbayyii
14	Daani'eel	19	Addunyaa-Sarbeessaa-Duulaa-Looyyaa-Waaqtolaa
15	Abdii	18	Lemma-G/Yohaannis-Qorichaa-Turee-Mookoo
16	Tashoomaa	17	Ajjibaachoo-Waaqumaa-Qalbeessaa-Maaruu-Tuulii
17	Darajjee	36	Dhaabasaa-Ayyaanaa-Dabalee-Beeraa
18	Alamaayyoo	35	Dirribaa-Ejjetaa-Ergee-Dabashee-Mandiidaa-Jiruu
19	Masiimoyii	22	Gazzuu-Caakkaa-Guraaraa-Boxoraa
20	Firaa'ol	18	Birhaanuu-Sabbooqaa-Heeyii-Caalchisaa-Dagaagaa

**Dabalee H.Maqaalee Ganamaa Akka Aanaa Walisootti Moggaafamaa Turan Hiika
Isaanii Waliin Ragaa Kennitootaan Dhiyaatan**

T.L	MAQAALEE	HIKA ISAANII
1	Aanga'aa	aangoo argachuu ibsa,
2	Aangessaa	ga'oomsuu aangootti fiduu,bara baallii keessa dhalate
3	Abbaltii	akeekaa
4	Abboomaa	ogganaa,bulchaa
5	Abboomsaa	abbuummaa,ajajaa
6	Abdanee	akka yaadanitti ilmaan dubaraa argachuu ibsa.fedhii
7	Abdataa	akka yaadanitti ilmaan dhiiraa argachuu ibsa.fedhii
8	Abdiisaa	fedha waaqayyoon dhalate
9	Abdiiwaaq	fedha waaqayyoon dhalate
10	Acaaluu	daa'ima warreen kaaniin haala adda addaan dursee kan agamu,fedhuu
11	Addunyaa	mul'ataa
12	Aggaamaa	Hiixataa,karoofataa,kaayyoo qabeessaa
13	Amdiisa	abdii waaqayyoon dhalate
14	Anaa	aantee ofii ykn anummaa
15	Angaasaa	eebba waaqayyoon argannee
16	Angaashee	eebba waaqayyoon argannee
17	Angaatuu	angessituu,aangoo kennituu
18	Angaftuu	jalqaba kan dhalatte
19	Anniisaa	nama humna guddaa qabu,hunma koo
20	Araarsaa	araara buusaa,walitti fidaa
21	Araddaa	dallaa,keellaa,mooraa
22	Arfaasee	yeroo daa'imni dhalattee waqtiin isaa arfaasaa waanta'eef
23	Argannee	akka fedha ykn yeroo barbaadaniiti dhalachuu kan ibsu
24	Ariitii	daftee dhalachuu daa'ima ibsa
25	Ayyaansaa	ayyaana waaqayyootiin dhalate
26	Ayyaantuu	yeroo daa'imni dhalatte maatiif waanta gaariitu ta'etu mul'ata
27	Baabsaa	gootomsaa,kan irratti lolu,birmataa
28	Baaciaa	yeroo daa'mni dhalatetti maatiin gammachuu guddaa keessa turan ibsa
29	Baanee	waan hamaa jalaa bahuu maatii
30	Baatii	baatii,ji'a bahe yookaan goobane
31	Baayisaa	ijoolleen dhiiraa baay'achuu ibsa
32	Baayisee	ilmaan dubartoota walitti aantee dhalatte
33	Baddeessoo	maqaa mukaa baddeessaa jedhurraa dhufe.
34	Badhaadhaa	yeroo mucaan dhalatte maatiin sooromuurraa kana ka'e
35	Badhaanee	ijoollee dubaraa baay'atanii dhalachuurraa kan ka'e

36	Badhaasaa	yeroo daa'mni dhalatetti maatiin eebba wayii agatan irraa kan ka'een
37	Badhaasee	yeroo daa'mni dhalatetti maatiin eebba wayii agatan irraa kan ka'een
38	Badhaatuu	kan ta'eef,baay'attuu
39	Bantii	Gidduu, daa' ma koorniyaa walittia aane gidduutti dhalatte.
40	Baqsaa	qulqulluu
41	Bareechaa	miidhgsaa
42	Bariisoo	jalqabaa,daa'ima gara barii dhalatte,
43	Barrisee	barrii ykn yeroon kan isheeti
44	Barsiisaa	hubannoo kennaa,akeekkachiisaa...
45	Bayee	keessaa bahuu,rakkoo jalaa bahuu
46	Bayeeraa	rakkoo jalaa bahuu
47	Beekkannee	akka yaadanitti ilmaan dubaraa argachuu ibsa.fedhii
48	Beeksisaa	abdachiisaa,abdii gaarii qabaachuu isaa kan ibsu
49	Beenyaa	nama maatii keessaa du'ee bakka bu'iinsa argate.
50	Bifeessaa	miidhagsaa,daa'ima bifaan abbaatti baatee
51	Biichee	cimaa, daa'ima yeroo dhalate ciniinsuu irratti haati dhiphina guddaa argite ibsu.
52	Biifaa	qabeenya qabaachuu,daa'ima dhalannaan maatiin qabeenya horatan.
53	Biiftuu	daa'ima hangafa dhalatte/dubartii ilma hangafaatti heerumteef maqaa kennamu.
54	Biqilaa	lataa,ol adeemaa,sanyii itti fufaa...
55	Birbirsoo	akka muka birbirsaa mul'ataafi guddaa
56	Birraatuu	daa'ima yeroo birraa keessa dhalate
57	Birra'ee	daa'ima dhala boodaa dhalate/midhaan erga birraan barii'ee facaafamu
58	Birriituu	faayaa- bareedduu,miidhagina ibsa.
59	Bisoo	baay'ina qabaachuu,bissii
60	Bitimaa	qabeenya koo,qabeenya horatan,hafetee(hambaa ofii)
61	Bobbaasaa	yaasaa,loon baay'ee qabaachuu ibsa.
62	Boodanaa	gara boodaa,daa'ima gara dhumaa dhalatte ibsuuf.
63	Booji'aa	injifataa,kan harka hin kennine,
64	Boonsaa	gara fuulduraa itti boonna,bashannansiisaa
65	Boruu	abdii garafuulduraa,(wayita daa'imni dhalate barii barraaqa keessa ta'uus ibsa.)
66	Bulloo	bareedaa
67	Bullukkoo	bareedduu
68	Bultii	qabeenya
69	Burqaa	madda
70	Burqituu	madda
71	Qumbii	urgooftuu

72	Caalaa	kanneen biroo kan caalu
73	Caalchisaa	kan biroo caalichisuu
74	Caalii	dursaa,kan dursee argamu
75	Caaltuu	kanneen biroo kan caaltee jirtu
76	Camadaa	cimdii,daa'ima lama taate dhalatte
77	Ciibsaa	boqochiisaa,
78	Ciimsaa	jabeessaa
79	Corroqee	boosettii,daa'ima wayita gannaa dhalatte moggaafama.
80	Daadhii	qabbaneessaa,kan mi'aawaa
81	Daammasaa	mi'aawaa
82	Daandanaa	danda'aa,tasgabeessaa
83	Daannisaa	gaaddisa,dawoo,qabbana
84	Daansoo	bareedaa
85	Daansuree	miidhagduu,bifa abaaboo kan qabdu,bareedina daa'ima kan ibsu.
86	Dabalaa	ida'aa,daa'ima dhiira walitti aantee dhalatte ibsa.
87	Dabalee	ida'aa,daa'ima dhalaa walitti aantee dhalatte ibsa.
88	Dabaree	yeroo isaa,
89	Dabballee	ijoollee,sirna Gadaa keessatti umurii jalqabaa 0-8 keessa jiran
90	Dachaasaa	deebisaa,namoota addaan bahanii turan walitti fidaa,walitti qabaa...
91	Dafee	dafee dhalachuu daa'ima ibsa.
92	Dagaagaa	bargaagaa,bal'aa,guddaa
93	Dagabaasaa	fullaasaa,
94	Dagachiisaa	irraanfachiisaa,daa'ima maatii jalaa duute booda dhalate
95	Dagee	irraanfachiisaa,daa'ima maatii jalaa duute booda dhalate
96	Dalasaa	gaaddisa,golgae
97	Damboobaa	milkaa'aa,tasgabbaa'aa
98	Damee	sanyii bal'aa,
99	Dammashii	mi'ooftuu
100	Dammoo	mi'ooftuu
101	Damboobaa	milkaa'aa,tasgabbaa'aa
102	Daraaraa	urgaa'aa,firii kan godhatu,sanyii itti fufisiisaa...
103	Daraaree	urgooftuu,firii kan godhatu,sanyii itti fufisiisaa...
104	Dawoo	dhokataa,bakka jireenyaa,hirkoo
105	Dayeessaa	gaaddisa,golgae,dhoksaa
106	Deebisaa	araarsaa,walitti fidaa,namaa addaan bahee ture walitti deebisaa...
107	Deeksisaa	dagachiisaa
108	Dhaabaa	horkoo,deeggaraa
109	Dhaabasaa	dhaabbataa,deeggarsa waaqayyoo
110	Dhaabii	hirkoo,deeggaraa,humna koo

111	Dhaangiyaa	sooraa
112	Dhanga'aa	sooraa,kennaa,nyaachisaa
123	Dharraa	kajeelanii kan argata
124	Dharraanee	hawwinee arganne,yeroo barbaannetti arganne
125	Dheebuu	dharraa bahuu,daa'ima dhabanii booda argachuu
126	Dheeraa	fagoo,rakkoo hamaa keessaa bahuu maatii ibsa...
127	Dheeressaa	fufaa,sanyii itti fufsiisaa...
128	Dhibbisaa	qabeenya horachuu
129	Dhiiraa	cimaa,jabaa,beekaa
130	Dhinsaa	fayisaa,oolchaa..
131	Dhiyaanaa	gahee ykn qooda koo
132	Dhufeeraa	qaqqabu,yeroo rakkootti isaan bira gahuu
133	Dhugaa	mirkanaa,haqaa qabaachuu
134	Dhugumaa	mirkana ta'uu
135	Dhugumee	mirkana ta'uu
136	Dhukeessaa	humna isaa,kan keessaa
137	Dhukii	humna
138	Dhuunfaa	abbummaa,qabeenyummaa
139	Dibaabaa	gaaddisa,hirkoo
140	Didhaa	Gargaaraa,hirphaa
141	Dildiloo	riqicha,
142	Dilgaasaa	mirgisaa,qabenyaan cimuu maatii
143	Dinqeessaa	raajii,waanta dinqisiisaa ta'e,
144	Diriirsaa	bal'isaa,maatii baay'isaa
145	Diroo	marsaa marsaadhaan, sanyiin itti fufuu ibsa
146	Dirribaa	jabaa,yabbuu,/daa'imni koorniyaa tokkoo walirra dhalachuu ibsa.
147	Dirribii	jabaa,yabbuu/daa'imni koorniyaa tokkoo walirra dhalachuu ibsa.
148	Dirribsaa	baay'isaa,heddummeessaa
149	Disaa	bareedaa
150	Disaasaa	bareechisaa
151	Dorgomaa	filatamaa,
152	Duulaa	bara daa'imni dhalatte duula jiraachuu ibsa.
153	Duulee	bara daa'imni dhalatte duula jiraachuu ibsa.
154	Duumessaa	yeroo duumessaa dhalate,erga daa'mni dhalattee maatiitti qabeenyi roobuu
155	Duureessaa	badhaasaa qabeenyaa baay'isaa
156	Duuretti	badhaatuu,qabeenyaa heddummachuu maatii erga
157	Eebbaa	ijoollee ykn qabeenyaan badhaadhuu
158	Eebbisaa	kennaa waaqayyoo,daai'ama maatii jalaa dhumtee booda dhalatte

159	Eebbisee	kennaa waaqayyoo,daai'ama maatii jalaa dhumtee booda dhalatte
160	Eebichoo	hadhaa'aa,daa'ima yeroo dhalate deessuutti ciniinsuun jabaachuu ibsu
161	Eegaa	tiksaa,to'ataa,
162	Ejersoo	muka Ejersa irratti hundaa'uun cimaa,jabaa
163	Ejjetaa	dhaabbataa,bakka bu'aa,faanaa
164	Faajjii	mallattoo,bakka bu'aa...
165	Faanaa	duukaa bu'aa
166	Fakkansaa	dagaagaa,guddaa,ol adeemaa
167	Fayiftuu	rakkoo baastuu,
168	Fedhasaa	fedha waaqayyoon
169	Fidaa	harkisaa,ofitti qabaa,
170	Fiixumaa	fiixee isaa
171	Firoomsaa	walitti firoomse,fiummaa jabeesse,cimse
172	Fufaa	sanyii dheerannee
173	Fullaa'aa	rakkoo malee dhalachuu daa'ima
174	Furaa	hiikaa
175	Furgaasaa	hidhaa hiikaa,rakkoo maatii fala kan kenne
176	Furii	hiikaa
177	Gaachanaa	eegaa,ittisaa,balaa jalaa kan dhorku
178	Gaaddisaa	qabbana,boqonnaa,da'oo,gara fuula duraatti hirkoo kan ta'u
179	Gaanfuree	cimaa,jabaa,bareedaa
180	Gaaromsaa	waan gaarii hojjetaa
181	Gabbisaa	baay'isaa,maatiin akka baay'atan taasisaa
182	Gadaa	bara daa'mni dhalatte bara baalli wal harkaa fuudhisaa raawwatame
183	Galaalchaa	badhaasaa,gumaachaa,kennaa
184	Galaanee	bal'aa,qabeenyaafi ijoolleen baay'achuu maatii ibsa.
185	Galataa	galfata-waaqayyoon jajjachuu
186	Galatuu	galfata waaqayyoo- isaaf haa galatu jedhu ibsa.
187	Galeeraa	deeb'ieeraa,duraan yoo ilmoon jalaa du'eera ta'e
188	Galgalee	galgala,daa'ima galgala/dulluma/ keessa dhalatte
189	Galgaloo	galgala,daa'ima galgala/dulluma/ keessa dhalatte
190	Galmeechaa	yaadachiisaa
191	Galmoo	galma guddaa ta'a
192	Gammachuu	gammadaa,ofitti tolaa,maatiif waan gaarii ta'e
193	Gammadaa	gammadaa,ofitti tolaa
194	Gammannee	maatiin daa'ima argachuutti guddaa gammaduu isaanii ibsa.
195	Gamteessaa	tokkummeessaa
196	Ganamee	ganamaan dhalatte/daa'ima jalqaba dhalatte
197	Gargaaraa	hirphaa,daa'ima gara boodaa dulluma keessa dhalate.

198	Giraabaa	baay'ee bal'aa kan ta'e,ilaalanii bira gahuu kan hin danda'amne
199	Giraabee	baay'ee bal'aa kan ta'e,ilaalanii bira gahuu kan hin danda'amne
200	Gobbinee	baa'ina
201	Gobbisaa	baay'isaa
202	Gobbuu	baayyee
203	Golgaa	gaaddisa,ittisaa,dhorakaa,bakkatti aaragalfatan
204	Gonfaa	gonfoo aangoo angessaa,aanoo kennaa,
205	Gonfee	aangessaa
206	Goobanaa	ji'a guutte,guutuu ta'uu
207	Goobanee	ji'a guutte,guutuu ta'uu
208	Gooroo	mul'ataa,ol fagoo,
209	Gosoomsaa	firoomsaa,sanyiin akka itti fufu taasisaa
210	Guddisaa	kunuunsaa,daa'ima jalqaba dhalate maatii gargaaru.
211	Gulummaa	dhuunfaa,
212	Gumarii	bifa magaalaa qabaachuu,bareedina kan ibsu.
213	Gumjaanee	fedhii guddaa agarsiisuu
214	Gumjaasaa	fedhii guddaa argamsiisaa
215	Guraaraa	ola adeemaa
216	Gurmeessaa	qindeessaa,walitti qabaa(maatii addaan bahee ture walitti kan fide)
217	Gurmuu	Gateettii,walitti qindaa'aa
218	Guutaa	kennaa,kennaa waaq
219	Guutamaa	yeroo daa'mni dhalate wanti hundu jiraachuu ibsa.
220	Guuttataa	yeroo isaa eeggatee daa'ma dhalate
221	Guutuu	daa'ima dhala boodaa ykn xumura dhalatte maatiin dhala dhaaban ibsa.
222	Guyyaasaa	yeroon geenyaan dhalate,fedha waaqayyoo agarsiisuu
223	Guyyaashee	yeroon geenyaan dhalatte
224	Haataatuu	erga ta'e haata'u,fedhii maatii malee dhalachuu daa'ima ibsa
225	Haata'uu	erga ta'e haata'u,fedhii maatii malee dhalachuu daa'ima ibsa
226	Hawwinee	fedhii,hawwii,akka barbaadanitti dhalachuu daa'ima ibsa.
227	Heeyyii	fedhii,mul'ata
228	Hinjibbuu	yoo ta'es hin mormuu
229	Hinseeraa	akeekaa
230	Hirphasaa	gargaarsa waaqayyoo
231	Hirphee	hirkoo,gargaartuu
232	Horataa	abbaa qabeenyaa,hawwii gara fuulduraa
233	Hortuu	haadha qabeenyaa
234	Hulluuqaa	keessa bahuu,rakkoo,balaa hamaa keessaa bahuu ibsa.
235	Humneessaa	humna ta'e,maatiif humna kenne,abdi itti hore...
236	Hundeessaa	bu'uuressaa,jalaqaba

237	Hundumaa	Hunda qabeessa
238	Hurrisaa	bal'aa,kan hin qabamne,hirrii ta'uu
239	Hurrumaa	bal'aa,kan hin qabamne,hirrii ta'uu
240	Ibsaa	ifa,dukkana keessa ifatti baasaa
241	Ida'aa	dabalaa,daa'ima dhiiraa walirratti dhalatte
242	Ida'ee	dabalaa,daa'ima dhiiraa walirratti dhalatte
243	Iddeessaa	bakka isaa,daa'ma maatii jala du'ee kan biraa argachuu isaanii ibsu.
244	Ifaa	mul'ataa,dukkana keessaa fagootti argamu, mul'ata qabu.
245	Iftuu	mul'ataa,dukkana keessaa fagootti argamu, mul'ata qabdu.
246	Ilaalaa	gaara,tulluu,fagootti kan mul'atu,
247	Imaanaa	galfata,adaraa
248	Indabuu	cimaa,kan hin cabne,ergan si argadhee hin laafu
249	Injiguu	kan hin kufe(abdii)
250	Irgee	irga-qaama ilkaanii,jabaa,cimaa...
251	Irranaa	gubbaa irraa nuuf kenname
252	Irreensoo	irreen kan isaa,abbaa aangoo
253	Itichaa	tasgabbeessaa
254	Itta'aa	guuraa,ayyaana qabeessa
255	Ittaanaa	lammaffaa ta'uu,ijoollee dhiiraa walitti aantee dhalatte.
256	Ittisaa	dhorkaa
257	Ittuu	kan isaa ta'uu
258	Jaagamaa	dheeraa,guddaa
259	Jaalannee	feenee,barbaannee
260	Jaatamaa	baay'achuu daa'ima,umurii jaatamatti dhala argachuu
261	Jabeessaa	cimsaa
262	Jifaaraa	faayaa kooti (faayaa adda irratti hidhatan)
263	Jifaaree	faayaa kooti (faayaa adda irratti hidhatan)
264	Jigsaa	cimaa,jabaa,kan hin kufne
265	Jiidhaa	ayyaana qabeessa,lalisaa,yeroo dhalate maatiin loon horan
266	Jiilchaa	hamaa,yeroo dhalatetti ciniinsuu deessuutti cimuu ibsa.
267	Jiituu	lalisne,biqille,sanyiin keenyi biqilee lalise
268	Jiraannee	fedhii,hawwii jireenyaa gaarii jiraachuu
269	Jireenyaa	fedhii,hawwii jireenyaa gaarii jiraachuu
270	Jiruu	jireenya,bultoo,qabeenya
271	Joorgee	dheertuu
272	Joorgoo	dheeraa,guddaa
273	Jorroo	dheeraa,bareedaa
274	Kafanii	uwwisaa,aantee ofii,fira lammii
275	Kanniisaa	cimaa,jabaa

276	Karaa	agrsiisaa,saaqaa,
277	Karoorsaa	akeekaa
278	Kennasaa	kennaa waaq
279	Kitaabaa	faaya mormaa,bareedina koo
280	Kitaabee	faaya mormaa,bareedina koo
281	Kitilaa	baay'ina,qabenyaa yookaan ijoollee dhiira agarsiisa
282	Kitilee	baay'ina,qabenyaa yookaan ijoollee dhalaa agarsiisa
283	Kudhaamaa	kan mormatti kaawwata,miidhagina jaalalaa ibsa
284	Kumaa	baay'ina,qabenyaa yookaan ijoollee dhiira agarsiisa
285	Kumalaa	ajajaa kumaa
286	Kumashii	ijoollee baay'ee qabaachuu ibsa
287	Kumee	qabeenyaan baay'achuu ibsa
288	Kurmaanee	sogidda xiqqoo,xiqqina daa'maa wayita dhalatte agarsiisa.
289	Kuulanii	miidhagina bifaa
290	Lachiisaa	fufsiisaa,lalisiisaa,
291	Lammeessaa	lammaffaa dhalachuu daa'ima koorniyaa tokkoo ibsa.
292	Lammii	fira,aantee
293	Lataa	sanyii,biqilaa,
294	Lateeraa	sanyii, itti fufiinsa qabaachuu ibsa.
295	Lattuu	guddattuu,dhalattuu
296	Leelloo	haadha firaa,lammii jaallattuu
297	Leemmanoo	leemmana,dheeraa bareedaa
298	Leencoo	amala leencaa,jabaa,sodaatamaa,onnee qabeessa.
299	Leenjisa	shaakalsiisaa
300	Leensaa	marga lalisaa
301	Ligdii	gaaba leencaa
302	Liiban	gosa Oromoo ilmaa Maccaa keessaa tokko ta'e.
303	Lindii	daabee kan Leencaa
304	Loomii	ija mukaa loomii jedhamu,urgooftuu.
305	Luuccaa	rifeensa dheeraa,miidhagina ibsa.
306	Luuccee	rifeensa dheeraa,miidhagina ibsa.
307	Luulii	miidhagduu,bifa geengoo kan qabdu
308	Maaddeessaa	maaddii,eebba,kennaa
309	Maaliituu	bareedduu,kan nama hawwattu,kanatu hafe kan hin jedhamne.
310	Maammadee	irra deddeebi'ee
311	Macheessaa	of wallaalchisaa,yeroo dhalate da'umsa irratti ciniinsuu cimuu ibsa.
312	Magarsaa	lalisaa,itti fufsiisaa
313	Malkaa	madda,bal'aa,kan waraabbatan,kan dheebuu itti bahan...
314	Mandhaabaa	mana naaf dhaabaa,egeree maatii itti fufsiisaa

315	Mandiidaa	guddaa,jabaa,daa'ma guddaa dhalate.
316	Masqalaa	ayyaana waggaa ji'a Fulbaanaa keessa kabajamu daa'ima guyyaa sana dhalatte.
317	Masqalee	ayyaana waggaa ji'a Fulbaanaa keessa kabajamu daa'ima guyyaa sana dhalatte.
318	Meetii	faaya bareedinaa,bareedduu
319	Miidhagsaa	bareedina,miidhagina,bareechaa
320	Milkeessaa	ayyaana qabeessa,bara inni dhalate haalli toluu ibsa.
321	Milkii	ayyaana toleessa
322	Mirgee	olaantumaa,burqaa
323	Mirkanaa	dhugaa,haqa
324	Mirkanee	dhugaa,haqa
325	Mirreessaa	lama taasisaa
326	Moosisaa	injifachiisaa,diinatti kan hin kennine.
3327	Mootummaa	bulchaa biyyaa
328	Mul'ataa	ifaa,fagootti kan argamu,ergama kan qabu
329	Mul'isaa	agarsiisaa,kaayyessaa
330	Murtii	seeraafi heera,
331	Muudannee	aangessuu,aango kennuu
332	Naata'ee	natti tolee,jaallachuu
333	Naatolii	naaf ta'ii,garafuulduraatti waan gaarii naaf aata'uu
334	Nadhaa	fedha,hawwii bahe
335	Nadhasaa	hawwii isaa
336	Nadhii	cuunfaa dammaa
337	Nafaa	qaama,qomoo,aantee
338	Nagaasaa	harka waaqayyoo
339	Nagaasee	nagaa ishee dhalatte
340	Nagaraa	waaqayyoo nu yaadatee
341	Nagaroo	yaada waaqayyoo
342	Nagayee	guute,kanaa booda hin barbaaduu
343	Namarraa	hundaan ol
344	Namoomosaa	nama taasise,erga daa'imni dhalatee maatiitti toluu kan ibsu
345	Nasga'aa	mucaa dhalata boodaa kan biraa argachuu hinfeedhan uoo ta'e
346	Nooruu	kabaja,baga nagaan dhuftee
347	Nuurasaa	ayyaantuu,simboo qabeessa
348	Obaasee	soortuu,daa'ima gara boodaa dhalatteef maqaa akkanaa kennama
349	Obsuu	obsa qabaachuu
350	Olaanaa	hundumaan ol,daa'ima hundarra caale
351	Olii	fedha waaqayyoo

352	Olqabaa	gargaaraa
353	Oolumaa	gochaa gaarii dalagaa,
354	Qaabataa	hubataa
355	Qaawwessaa	karaa baasaa
356	Qabbaneessaa	tolaa,waan gaarii
357	Qajeelaa	sirrii ta'uu,milkaa'inaa qabaachuu ibsa.
358	Qalbeessaa	qalbii uume,maatiin erga mucaan dhalatee tasgabbaa'an,
359	Qana'aa	qajeelaa
360	Qananii	amala qabeettii
361	Qarneessaa	seera qabeessa
362	Qeerransoo	amala Qeerransaa,cimaa,dafee aaraa
363	Qixxaataa	waan hundaan guutuu ta'uu
364	Qorichoo	fayyaalessa,daa'ima wayita dhalate maatiin rakkoo keessa bahan ibsa.
365	Qunxuree	xiqqoo,daa'ima wayita xiqqoo taatee dhalatte.
366	Rabbumaa	fedha waaqayyoo
367	Rabbumee	waaqayyotu uume
368	Rafeeraa	boqonnaa argachuu(dubara baay'isanii booda yoo dhiirri argame)
369	Rafuu	boqonnaa argachuu,tasgabbaa'uu
370	Raggaasaa	mirkaneessaa,dhugummaa isaa fudhachiise
371	Riqitaa	cimaa
372	Riqitii	cimaa
373	Riqituu	cimaa
374	Tibbanaa	wayita,turtii torban keessaa
375	Roobaa	jiidha,wayita roobaa daa'ima dhalatte / qabeenya horuu maatii ibsa
376	Roobalee	marsaa Gadaa shanaffaa.daa'ima maatii keessaa shanaffaa irratti dhalatte ibsa.
377	Roobduu	jiidha qabeettii,carra qabeettii
378	Roobee	jiidha,wayita roobaa daa'ima dhalatte/ qabeenya horuu maatii ibsa
379	Roorrisaa	abbaa humnaa,doorsisaa
380	Saafaa	guyyaa keessa,cimaa,kan ofitti hin bunne
381	Saafa'ee	cimaa,kan ofitti hin bunne
382	Sabbooqaa	bareedaa
383	Sadeessaa	daa'ima walitti aanee dhiira sadaffaa irratti dhalate...
384	Sanbataa	dilbata,daa'ima guyyaa dilbataa dhalate-cimaa,guutuu ta'uu ibsa
385	Saqalaa	dheeraa
386	Sarbeessaa	cunqursaa,dhalchuu daa'imaan maatiin dhiphachuu ibsa.
387	Sardaa	dhiphisaa,-wayita daa'imn dhalate haadha ciniinsuu irratti dhiphisu
388	Seenessaa	dhimma maatii himuu kan dana'u
389	Shantamaa	lakkoofas shantama-daa'ima umurii shanfamatti argatan

390	Siddisaa	gosa marga,bareedina wayita birraa daraaru-bareedaa ibsa.
391	Siddisee	gosa marga,bareedina wayita birraa daraaru- bareedduu ibsa.
392	Simalaa	gosa mukaa,cimaa,jabaataa,dheeraa,qal'aa
393	Simalee	gosa mukaa,cimaa,jabaataa,dheeraa,qal'aa
394	Simaloo	gosa mukaa,cimaa,jabaataa,dheeraa,qal'aa
395	Simbiree	simbirroo,bareedina ibsa
396	Sirnaa	sagantaa
397	Sirneessaa	saganteessaa,qindeessaa
398	Sobbooqaa	asiif achi jedhaa,jeeqamaa
399	Soonnessaa	qixeessaa,kutaa kutaatti kaa'uu
400	Sooressaa	qabeenya horachiisaa
401	Soorettii	haadha qabeenyaa,
402	Soorii	sooruu,nyaachisaa
403	Sooyyamee	gosa mukaa qal'oo,miidhagina agarsiisa
404	Suphaa	deeggaraa,maatii laafe kan jajjabeessu,daa'ima dhumarra dhalate.
405	Suufaa	foolii fuudhaa,foolii qabeessaa
406	Suufee	foolii fuudhaa,foolii qabeettii
407	Taalgaa	aangoo
408	Taattoo	bareedaa,tartiiba
409	Taliilaa	qulqulluu
410	Taliilee	bifaan,amalaan qulqulluu kan taate ibsu.
412	Tarreessaa	tartiibaan kaa'uu,daa'ima koorniyaan tokkoo walitti aantee dhalatte.
413	Tolaa	fedhaa,gaarii hojjetaa
414	Tolasaa	fedha waaqayyoon dhalate
415	Tolashee	fedha ishee
416	Tolawaaq	fedha waaqayyoo
417	Toleeraa	gaarii ta'eeraa,yeroo daa'imni dhalatte waan gaarii maatiif ta'uu ibsa
418	Toltuu	gaarii taate,beektuu,yeroo daa'imni dhalatte rakkoo malee dhalachuu ibsa.
419	Tufaa	waaqayyo nuuf dhiise
420	Tulluu	guddaa fagootti kan mul'atu,
421	Tumee	nama harkatti ykn mormatti tumaa qabu,miidhagina ibsa.
422	Tumsaa	gargaaraa,hirphaa
423	Turaa	yeroo dheeraa booda daa'ma maatiin argatan
424	Turtee	yeroo darbuu ibsa,daa'ima turtee dhalatte ibsa.
425	Tuujjii	baay'ina agarsiisa.maatiin daa'imaan baay'achuu ibsa.
426	Tuujjoo	baay'ina agarsiisa.maatiin daa'imaan baay'achuu ibsa.
427	Tuujubaa	bakka mukkeen baay'atan,irreensa koo ibsa
428	Tuujubee	bakka mukkeen baay'atan,irreensa koo jechuu ibsa

429	Tuulamaa	Baay'ataa-gosa Oromoo ilmaan Booranaa keessaa tokko ta'e ibsa.
430	Ukaa	gargaaraa,hirkoo-Ukaa koo jechuun qaama koo keessaa ibsa
431	Ulfaataa	kabajamaa
432	Ulfaattuu	kabajamtuu
433	Urgee	foolii gaarii qabaattuu
434	Urgeessaa	Urgaa'aa-gosa mukaa dubartiin gaafa deessu ittii ulmaa baasan.
435	Urjii	baatii- addeessaa,fagootti kan mul'atti
436	Uumaa	fedha waaqayyoo
437	Waakkennee	kennaa waaqayyoo
438	Waamii	waltajjii,bakka itti walgahan
439	Waaqasaa	gargaarsa waaqa isaatiin dhalate.
440	Waaqashee	gargaarsa waaqa isheetiin dhalatte
441	Waaqgaarii	waaqayyo gaariidha
442	Waaqtolaa	tola waaqaan dhalate
443	Waaqumaa	fedha waaqa
444	Waaqumee	waaqayyootu uume
445	Waaree	guyyaa keessa,-daa'ima waaree keessaa dhalatte ibsa.
446	Waarii	halkan keessa- daa'ima halkan waarii keessa dhalate ibsa.
447	Waaritee	galgala keessa-daa'ima yeroon erga darbee ykn dullumaan dhalatte
448	Wayyeessaa	aara galfachiisaa
449	Xiiqqii	morkataa
450	Xuurii	nagaroo kiyyaa-waan hamaan ta'e gara gaariitti siif jijjiiramuu ibsa
451	Yaadanii	hawwanii-akka barbaadanitti,fedhanitti dhalachuu daa'ima ibsa.
452	Yaadasaa	akeeka waaqayyoo-karoora waaqayyoon dhalachuu daa'ima ibsa.

Dabalee I: Suuraa Ragaa Kennitootaa

Suuraa 1: *Obbo Asfaaw Gonfaa afgaaffii gaafa guyyaa 20/08/2010 taasifame suura ibsu*

Suuraa 2: *Barsiisaa Girmaa Bareechaa afgaaffii gaafa guyyaa 15/08/2010 waliin taasifame suura ibsu*

Suuraa 3: *Obbo Asaffaa Gaaromsaa afgaaffii gaafa guyyaa 22/08/2010 taasifame suuraa ibsudha*

Suuraa 4: *Obbo Shifarrraa Asaffaa Itti Gaafatamaa Itti Aanaa Waajjira Aadaafi Turiizimii Aanaa Walisoo waliin afgaaffii gaafa guyyaa 16/08/2010 taasifame suuraa ibsu*

Suuraa 5: *Maree garee qorataan manguddoota waliin taasifame bakka Iddoo bashannanaa Dursii magaala Walisootti guyyaa 27/08/2010/2018 suuraa ibsu*

Waraqaa Mirkaneeffanaa

Ani qorataan maqaafi mallattoon koo armaan gadittii eerame kun waraqaa qorannoo kun hojii dhuunfaa kootii ta'uusaafi yaadawwan qorannoo kanaaf dubbise hunda isaanii wabii keessa koo mallattoo kootiin mirkaneessa

Maqaa qorataa; Soorii Ayyaanaa Aagaa

Mallattoo _____

Guyyaa _____

Ani Dr. Amaanu'eel Alamaayyoo barataan kun hojiin isaa of ittisuuf dhiyaachuu danda'uu isaa mallattoo kootiin mirkaneesseera.

Maqaa: Dr. Amaanu'eel Alamaayyoo

Mallattoo _____

Guyyaa _____

